

A szerkesztőhöz.

Dr. Concha Győző levele.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Az *Erdélyi Múzeum* új folyamának első füzetében dr. Deák Albert úr megjegyzéseket tesz a *Budapesti Szemle* mult évi deczemberi füzetében közzétett értekezésemre: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány?

Mint az *Erdélyi Múzeum* régi hívének, engedjen kérem helyet a következő rövid viszonzásra.

Tökéletesen igaza van dr. Deák Albert úrnak, hogy közjogi vitás kérdések eldöntése mindaddig nem lehet mindenkire megnyugtató, míg maga jog fogalma vitás. (10. 1)

Nem az én hibám, hogy a közjog és pedig úgy az alkotmány-, mint a közigazgatásjog alaptermészetének megfejtésére tett kísérleteim viszonzás nélkül elhangzottak, mások pedig még kísérleteket sem tettek.

Majdnem harmincz éve, hogy a kérdést fölvettem; (A közigazgatási biráskodás az alkotmányosság és egyéni joghoz való viszonyában. 1877. 44—46. l.) azóta ismételten elővettem. (Egyebek közt Újkori alkotmányok II. köt. Anglia alkotmánya 464. és köv. l. — Politika 191, 192, 240—242, 574—578. l. — Közjog és obstrukció. Jogtud. Közlöny. 1904. 52. szám.) Az eredmény csodálatosképpen az volt, hogy a magánjogászok közt akadt, a ki mint dr. Deák Albert úr is említi, állam-elméletemet vette kiinduló pontul a magánjog alaptanainak tisztázásánál is; a közjogászok, Polner kivételével, ellenben mélyen hallgattak a közjog és magánjog minőségi különbségéről; államférfiaiunk pedig, a kormánypárt és ellenzékéről egyaránt, leszavazták az 1882-iki jogászgyűlésen a közjogok védelmére irányuló véleményemet, később elvetették módosításaimat, melyekkel az 1896. XXVI. tczikké vált gyarló javaslatból a közjogoknak némileg szabályos védő intézményévé tételét kísérlettem meg a szakirodalomban.

Ámde abba a problémába: Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? a jognak, különösen az alkotmány-jognak vitássága nem játszik annyira bele, hogy azt a jognak nem vitás, mindenkitől osztott fogalmával megoldani ne lehetne.

A jognak, legyen az közjog vagy magánjog, van oly lényeges eleme, mely iránt semmi kétely sem merül föl. Ez az elem pedig minden jognak az a tulajdonsága, hogy tételei önmaguknak ellent nem mondhatnak. A gondolatnak és létnek törvénye, az ellenmondás elve (principium contradictionis), melynél fogva, hogy Brassával szóljak: *egy fogalomnak ellenmondó lényeges jegyei nem lehetnek*, hogy valami fehér és fekete is nem lehet, a valóságban sehol határozottabban nem érvényesül, mint a jog világában.

Olyan jog, melynek egyik tétele kimondaná, hogy a kölcsönvevő fizetni tartozik, hogy a nő váltóképes, hogy a király nevezi ki a miniszterelnökkel az összes magyar minisztereket, a másik tétele, hogy a kölcsönvevő fizetni nem tartozik, hogy a nő nem váltóképes, hogy a minisztereket a parlament nevezi ki, a parlament bizalma helyezi az államhatalom birtokába, elképzelhetlen. Ezt az egyszerű igazságot a politikai helyzet exigenciái következtében megszorított államférfiaknak még oly nagy dialektikai ereje sem képes elhomályosítani.

Jogi intézmény-e a parlamenti kormány? a jognak e legelemibb, senkitől kétségbe nem vont tulajdonságán fordul meg.

Egész érvelésemben ebből az elemi tételből, a jognak ebből az abéczejéből indultam ki, melyet külön felemlíteni épp oly fölöslegesnek hittem, amint a számadásoknál nem szokás igazolni, hogy kétszer kettő négy. Montesquieuvél azt gondolva: ki mondhatna el mindent, hogy halálra ne untasson!

Ez az elemi tétel szolgált alapul igen határozott kijelentéseimre, minők: „A jogi lehetetlenséget illetőleg ugyanis világos, hogy a király vagy a (köztársasági) fejedelem joga mellett: minisztereket nevezni és elbocsátani, meg nem állhatna a parlament joga, hogy ugyanazokat bizalmával vagy bizalmatlanságával a parlament válassza, illetőleg bukassa.“ (id. h. 424. l.) Továbbá: „Parlament bizalma, mint minisztériumalkotó és elbocsátó jog és államfői miniszterkinevezési jog egymással nem férnek meg. De igenis megférnek, ha a parlament bizalma nem jog, csak tényleges, erkölcsi erő, mely előtt az államfő a maga jogát meghajtja.“ (id. h. 425.)

Legkevésbé hihettem, hogy ezt az elemi tételt, mely ez érvelésemnek alapul szolgált, külön ki kell emelnem dr. Deák Albert úr előtt, kinek, mint sok év előtti hallgatónak jeles tehetségére igen jól emlékszem.

Ennyit a megjegyzések egészére!

Helyre kell azonban még igazítanom azoknak egy többször (Erd. Múz. 1906. 1. füz. 10, 16. l.) fölbukkanó föltevését, mintha én a parlamenti kormányzás intézményéből teljesen kizárnám a jogi elemet. Nem szükség e részben egyébre utalnom, mint a mit értekezésemből az imént

a 425. lapról felhoztam. Egész értekezésem nem egyéb, mint annak a másik tételnek alkalmazása, melyet dr. Deák Albert úr *Politikám* 575. lapjáról idéz és gyönyörűnek talál, névszerint: hogy „az erkölcsi és jogi elem e vegyülete mellett lehet a parlamentáris kormányzat a szabadság legmagasabb nyilvánulása“.

Gróf Andrassy Gyula ezzel szemben tiszta jogi intézménynek nyilvánította a parlamenti kormányzás intézményét, ez ellen szólalt föl tudományos meggyőződésem, melyet a legvilágosabban vallottam már 1888-ban közzétett *Angol alkotmányomban*: „Az angol államban az állami főszervek viszonya elveszté egyoldalú jogi jellegét, teljesen ethizálva van, a jog és kötelesség elválaszthatatlanul összeolvadt benne.“ (464. l.) „Midőn ekkép a főállamszervek viszonyát egymáshoz mai nap-ság főleg ethikus, a másodlagos birói és közigazgatási szervekeit az előbbiekhöz és egymáshoz joginak mondtuk, sem azt nem akarjuk ezzel állítani, hogy az előbbieken a jogi határvonalak eltűnnek, sem azt, hogy utóbbiakban ethikus elvek nem működnek; de igen azt, hogy a fő államszervekben túlnyomó az ethikus, a másodlagosokban a jogi elem, valamint hogy a fő és másodlagos államszerveket elkülönítő élet-elv főképp jogi.“ (466. l.)

A jogi és morális világnak egybeolvadásából előálló ethikus világ s ennek elvei képezik *Politikám* alapját.

„Ha a nemzet részeire váltan működik, vagyis ha főszerveinek egymáshoz vagy a nemzet tagjaihoz való közületi viszonya jön kérdésbe, azoknak egymás irányában gyakorolható hatalma ethikus módon azaz külsőleg, többször külső kényszerrel is érvényesíthető, jogi szabályokkal van meghatározva, de épp úgy van a tagok, a szervek benső, morális szándékára hagyva. A fejedelem, a parlament, a kormány viszonya egymáshoz, a választók, az esküdtek, a katonáskodó polgárok viszonya az államhoz sem egyedül joginak, sem egyedül morálisnak nem mondható.“ (Politika, 192. l.)

Ezt a tételt magyaráztam kifogásolt értekezésemben intuitív, nem discursív gondolatmenettel, az angol parlamenti kormányzás gyakorlati eseteivel, végül ekként összegezve gondolatomat: *Az állami életnek a fejedelem, a kormány, a parlament viszonyát illető területét a jog épp oly kevésbé rendezheti minden irányban, amint nem rendezheti jogilag teljesen a családot, melyben az erkölcsi, az illedelmi kötelességeknek a jogiakon túl döntő szerepe van.* Vagy ha mégis rendezik, mint Kinában, az államnak, a családnak az a torzképe áll elő, melyen a legfinomabb erkölcsi és illedelmi kötelességeket bambusz-ütésekkel kikényszerítő komikus jelenetek mulattatják az erkölcsinek nem ilyen megkötött divatjához szokott európaiakat.“

Azt hittem értekezésemnek már ezekkel a részeivel eléggé világo-

san, magyarul megmondtam, hogy a jogot a parlamenti kormányzásnak igen lényeges, de nem egyetlen, nem legfőbb szabályozójának tekintem. Annak részére pedig, a ki mint dr. Deák Albert úr régiebb, hasonló kérdéssel foglalkozó munkámat is ismeri, még többet mondani valóban fölöslegesnek tartottam.

Ugyanezt mondhatom arra a hibáztatásra, hogy én a 48: III. tcz.-nek azzal a szakaszával, mely annak legfeljebb a parlamenti kormányzás szempontjából, t. i. a miniszterek kinevezését a miniszterelnökre bízó 12-el nem tartottam érdemesnek lényegesebben foglalkozni. Ha ezen a szakaszon volna a kérdés eldöntése, bizonyára több figyelmet fordítottam volna rá, de mivel ezt senki sem állította, vizsgálatomban elégségesnek tartottam kiemelni, hogy *„a parlamenti kormány létrehozására szerfölött kedvező a miniszterelnöknek jogilag tulajdonított hatalom minisztertársai megválasztására.”*

Ugy látom azonban én is elmondhatom: nem értem a világos beszéd mesterségét annál, a ki nem figyel rám. (Je ne sais pas l'art d'être clair, pour qui ne veut pas être attentif.)

Az ízetlen és illoyalis fessegetésekre, hogy minő czélzattal írtam értekezésemet, elég felelet 34 éves tanári és írói pályám, melynek teljes tudományos függetlenségét megóvándó, zárkóztam el az aktuális politikától.

A parlamenti kormányzásnak nem jogi, hanem a fentiek értelmében vett ethikus jellegét, illetőleg annak ilyen elméletét pedig, mint legsajátabb, régi tulajdonomat veszem igénybe.

Gondolatom csiráját Hegelnél találtam ugyan, de ő sem fejtette tovább, különösen szabad nemzetek életére nem, melyet pedig a moralitás, a jog és az ethika szabályai nélkül vajmi bajos megérteni. Különösen Anglia közjogának részletes vizsgálatánál győződtem meg végleg az emberi viselkedés morális és jogi szabályainak azon vegyi átalakulásáról, mely az alkotmánynak ethikai rendjében előttünk van.

E nélkül Anglia alkotmánya nem csak logikátlan, nevetségesnek, de egyenesen a képmutató hazugság mintaképének tűnik fel.

Ekként keletkezett elméletem alapján kellett logikai szükségességgel gr. Andrassy Gyula elmélete ellen felszólalnom, mely a parlamenti kormányt jogi intézménynek minősítette, ennek alapján kellett az 1848: III. tcz. jelentőségét, értelmét vizsgálat alá vennem.

Erre az *Angol alkotmány*omban már 1888-ban részletesen kifejtett, *Politikámban* követett elméletemre eddigelé senki ügyet sem vetett, amint azonban alkalmazásával kísérletet tettem, nevezetesen kimutatni igyekeztem, hogy azt az 1848: III. tcz., hogy Anglia, hogy Franciaország alkotmánya is igazolja, szóval amint vele a napi politika forgatagába kerültem, — különösen amennyiben Lányi volt igazságügy-

miniszter múlt évi júliusban a parlamenti kormányzás szabályait szintén nem jogiaknak minősítette, — az aktuális politikusok neheztelését, támadását vontam magamra. Ez nem is lehet másképp; de engem hidegen hagy; nekem nem a közéletnek máról holnapra változó igazságait, hanem annak állandó szabályait kutatni a köztől nyert hivatásom.

A választó polgárok, a parlament, a király hatalma mellett hadd legyen meg az állami élet bűvárának is az a hatalma, szabadsága, hogy gyanúsítás nélkül adhassa elő bűvárlata eredményeit. A nemzet hatalmát bűvárainak önállósága nem fenyegeti, a fölmerült vitakérdésben sem. Minek akarják őket, mint a Gálaaditák az Efraimbelieket, ha Sibolethet Szibolethnek ejtették, a parlamentáris kormányzásnak nem jogi, hanem ethikus minősítéséért mindjárt a Jordán vizébe fojtani?

Fogadja szerkesztő úr kitünő tiszteletem nyilvánítását

Budapest, 1906. ápril 12-én

Concha Győző

Irodalmi élet

a római császárság első századában.

— Felolvasatott a szakosztálynak ez évi április 25-iki ülésén. —

A római birodalom történetében a Kr. u. első század a császári kormányforma megszilárdulásának kora. Ekkor dőlt el véglegesen, hogy a birodalom a monarhiára teljesen megérett; hogy a kik még mindig a régi szabad köztársaságról álmodoznak, csakugyan balga ábrándozók; hogy a császárság az egyetlen kormányforma, mely a rengeteg kiterjedésű világbirodalmat erős kézzel összetartani tudja. Csodálatos ebben csak az, hogy maguk a rómaiak az idők fejlődését megérteni soha sem tudták és e monarhikus törekvéseket nem a természetes fejlődés következményeinek, hanem a köztársaság ellen intézett merényletnek nézték. De úgy látszik, hogy ez a tünemény a néplélek természetében leli magyarázatát s némi részben ma sem ismeretlen; csakhogy monarhikus kormányformák helyett demokratikus, vagy éppen republikánus szervezetek alakítását czélozza, a mi a hatalom birtokosai részéről épp oly merényletnek tekintetik, mint Rómában a császárság megalapítása. Pedig a Kr. e. I. század története a Gracchusoktól az actiumi csatáig folyton és állandóan erre figyelmeztette a rómaiakat s az erre következő Kr. u. I. század megmutatta, hogy a mi előre látható volt, nemcsak bekövetkezett, hanem olyan formát öltött, hogy 500 éven át biztosította a birodalom fenmaradását.

A császárság kialakulását tehát olyan politikai fejlődésnek kell tekintenünk, mely egyedül volt természetes és — bátran hozzátehetjük — egyedül üdvös és biztos a birodalomra nézve. Ugyan képzeljük el, hogy mit csinált volna a két consul, kiknek hivatala egy évig tart, akkor, mikor az egyiknek Judaeában, vagy Syriában, a másiknak Germaniában kell hadakoznia s a birodalom népeinek érdekeit védelmeznie, akkor, mikor otthon nincs senki s pártoskodás és szocziális forrongás tartja folytonos izgatottságban az örök város népeit. Mert azt az állapotot, mikor az egyik 9 éven át Galliában tartózkodik, a másik pedig feléje se néz provinciájának, mikor a légiók nem a birodalom külső ellenségei ellen, hanem egymás ellen kénytelenek harcolni, mikor a köztársasági kormányforma védelme alatt hatalmas oligarhák igyekeztek a nép, a csőcselék segítségével a főhatalmat

kezükbe keríteni, monarhiát alapítani: a polgárháborút csak nem tartjuk természetes állapotnak. Ezekből a polgárháborúból tehát megizmosodva került ki Róma, megszerezve azt a hatalmat, mely képessé tette a meghódított világ kormányzására. Politikai tekintetben tehát ez a kor nem jelent hanyatlást.

A császárság további történetében csak azok a szélsőségek nem természetesekek, melyek az egyes személyeknél, Tiberiustól Domitianusig, mutatkoznak. Lehetséges, hogy a még mindig nem elég biztos császári trónnak minél szilárdabbá tételéről volt szó; lehet, hogy a hatalom birtokosait elragadta a fény, a pompa, az emberek szolgálatrakészsége, a hatalom nagysága; az uralkodók kevesebb egyéni jó tulajdonsággal léptek a hatalom polczára: annyi bizonyos, hogy ezeknek uralkodása az egész római birodalomra, de különösen a római társadalomra nyomasztó, kimerítő, bomlasztó hatással volt. Tiberius, Caligula, Claudius, Nero, Galba, Otho és Vitellius, meg Domitianus uralkodása mind politikai, mind társadalmi tekintetben lesújtó volt Rómára és a birodalomra. De azért helytelen volna magát az intézményt támadni akkor, mikor a személyekben van a hiba; császároknak uralkodása rettegést, a szabadszólás elnyomásával általános csüggedést, majdnem kétségbeesést keltett s ez azt mutatja, hogy méltatlanok voltak arra, hogy a művelt világ urainak nevezessenek. Különösen igaz ez állítás akkor, ha a jobb császárok uralkodását vizsgáljuk, mely valóságos üdülésnek látszik a hosszú elnyomatások és szenvedések után. Domitianus alatt — mondja Tacitus — külön fokozata volt a nyomorúságnak az, hogy láttunk és láttattunk, hogy sóhajtásainkat is feljegyezték, hogy annyi ember elsápadásának megjegyzésére elég volt az a kegyetlen arc és az a vörös szín, melylyel elpirulását leplezni tudta. Ez a kegyetlen és gyanakvó természetű uralkodó minden jóra való emberben ellenséget, titkos összeesküvőt látott, a mi vérengzésre, gyilkolásra ragadta s mindezekből végre csak úgy tudott megszabadulni a birodalom, hogy a zsarnokot megfojtották. Igaza van Tacitusnak, hogy a római nép nagy bizonyítékát adta türelmének szörnyű uralkodója alatt. „Valamint a régi kor látta a szabadság túlzásait, úgy szenvedtünk mi a szolgaság végleteiben, midőn a titkos kémkedés még a beszéd és hallás által való közlekedéstől is megfosztott bennünket. Emlékező tehetségünket is elveszítettük volna szavunkkal együtt, ha annyira hatalmunkban állana feledni, mint hallgatni.“ Valóságos lidércnyomástól szabadult meg az állam Domitianus halálával. Nunc demum redit animus, mondja Tacitus, Nerva uralkodása kezdetén.

Ugy látszik azonban, hogy belsőleg mégis ez alatt az idő alatt készült el az imperium egészen. Az egyénekben már kitombolta magát az intézmény s a császárok életében már nemcsak az egyéni jó, vagy

rossz, hanem a közérdek is tekintetbe jöhetett. Személyüket többé nem kellett félteni, nem kellett folyton remegni és így Domitianus halála után Nerva (96—98 Kr. u.) és Trajanus (98—117) uralkodása alatt elkövetkezett a császárság fénykora.

Nerva alatt derül fel újból a szabadság hajnala. Szelíd uralkodása a hosszas zsarnokság után valóságos enyhület volt, mint üdítő, nyári eső a tartós szárazság után. Ezen az úton haladott Trajanus, kit a *legjobb* melléknévvel tüntettek ki népei. Békében is, háborúban is sokat tett a birodalom nagyságáért. Véglegesen helyreállította a rendet, megszüntette a remegést és tekintélyt szerzett az államügyek vezetésével foglalkozó tanács testületének, kiüzte a titkos besúgókat, feljelentőket, jogokat adott a népnek. E mellett Dacia meghódításával ránk nézve is emlékeztetéssé tette nevét, birodalmához csatolta azt a földterületet, mely honfoglaló őseink örökségeül hazánk egy részét teszi. Utódja Hadrianus (117—138) mint a zajtalanul munkálkodó jó gazda, először is számba vette mi je van; a birodalom ama tartományait, melyeknek megtartása erő- és pénzáldozatot kívánt, vagy a nagy távolság miatt túlságosan nehéznek látszott, egyszerűen elejtette s csak annak megtartására szorítkozott, a mit teljesen biztosíthatott. Ebben aztán megnyugodva élvezte a béke áldásait. Ő a legelső az összes eddigi császárok között abban, hogy valóságos császári udvart tartott maga körül, melyben a birodalom méltóságának megfelelő fény és pompa helyet találhatott, a nélkül, hogy dobzódó fényűzésbe vagy pazarlásba merült volna. A tudományok, művészetek és irodalom fejlődésnek indul s a jólét Róma falain kívül is terjedni kezd, mert a császár különös gondot fordított arra, hogy birodalma országait megismerve, mindenütt éreztesse a közműveltség előmozdítására irányuló törekvéseit.

Az a nagy különbség, mely a zsarnok császárok évei és a császárság fénykora között mutatkozik, politikai szempontból még jobban megerősíti azt az állítást, hogy a császári kormányforma most már teljesen kialakult és megszilárdult. Társadalmi tekintetben azonban lehetetlen a hanyatlást nem éreznünk. A zsarnokok alatt tiltva volt a szabad szó s a jobb kor kezdetén már kimerült az erő, a hosszas elnyomás puhává, lanyhává tette a lelkeket. A régi római társadalom egészen átalakult, képe megváltozott, de jelleme is.

A császárság csendet, nyugalmat, biztonságot és rendet teremtett, a mely a közművelődésre nagy hatással volt. Mindent könnyen és gyorsan meg lehetett szerezni, nemcsak a mindennapi élet szükségletét, hanem azt is, a mi lélek számára való. Valami felületesség, könnyelműség uralkodik tehát az egész kor szellemi nívóján, melyből csak egyesek emelkednek ki, mint óriások. Mintha hiányoznék

a jövő állandó hite és reménye s az ember csak jelen biztos könnyűségeinek élvezetére nézne: nincs meg az emberekben a jellem szilárdsága, az erkölcsök ereje, tökéletessége. Az igényeknek divatos, felületes műveltség kell s ennek terjesztésében elüljárnak az iskolák, különösen a retoriskolák, melyek kevésbé aggódnak azon, hogy nem eszmét és gondolatot terjesztenek, hanem üres, képtelen formákkal töltik meg az ifjút. Honnan és hogyan szerezhették volna szellemi tartalmat az író, kinek ez iskolába kellett járni. A régiek tanulmánya utánzásnál tovább nem segíthette. A műveltség felületessége magával hozta nemcsak a szellemi, értelmi ürességet, hanem a hitnek és erkölcsöknek megingását is. Ebben a korban, midőn a valódi tudás, az igazi lelki műveltség, az erkölcs egyetlen biztos alapja oly igen ritka volt: nagy könnyűséggel terjedtek mindazok a külföldi babonák, idegen kultuszok, szokások, melyek mindmegannyi melegágyai voltak az erkölcsi könnyelműségnek s romlásba, sőt züllésbe vitték a vakon és tudatlanul rohanó közönséget.

Mindezeknek természetes következménye volt, hogy bár nagyon elszaporodtak az írók s az irodalom művelése és pártolása szinte divattá lett: abban a nagy tömegben alig találunk tiszteletre méltó alakokat. Hiszen maguk a császárok is foglalkoztak irodalommal, jártasok voltak az irodalom minden ágában és többen közülök irodalmi babérokra vágytak. Világos, hogy ez nem kedvezett a természetes fejlődésnek; az igaz, helyes és őszinte kritikának előre útját vágta s nagyban hozzájárult az irodalmi ízlés megromlásához. Mikor pedig írók és kritikusok végre szabadon beszélhettek, akkor már késő volt a szabadság. Trajanus, Hadrianus kora már nem tudta pótolni az addig elveszett erőket. Az a néhány kimagasló alak tehát, a melylyel mégis találkozunk, majdnem teljesen magában áll.

Az irodalmi műfajok között a szónoklat virágzott leginkább, melynek művelői közül Quintilianus, mint a retorika első állami tanítója, valóban komoly érdemeket szerzett azzal, hogy a retorikát cicerói magaslatra igyekezett emelni. Továbbá a császári udvartól várható jutalom reményében igen sokan foglalkoztak történetírással, mely azonban a hizelgés görbe útjain haladva kevésbé becses műveket produkált. Tacitus (Kr. u. 54—117) az egyetlen, kinek íratái örök becsűek, ki a történetírást Thucydideshez hasonló tökéletességgel művelte. A filozófiai irodalmat Seneca képviseli, egyike kora legtekintélyesebb és legműveltebb alakjainak, széleskörű, általános műveltséggel rendelkező ember, ki, mint Nero császár nevelője, az aktívus politikai életben is jelentős szerepet vitt. A költészetben a dráma, éposz és szatíra találnak több művelőre, de majdnem mindenütt a retorikus, deklamáló hang uralkodik. Ezt látjuk Seneca tragédiáiban, Silius Italicus és Papinius

Statius műveiben. Az epikus költészetben csak Lucanus érdemel különösebb figyelmet, kinek *Pharsaliája*, elfogultsága mellett is kiváló talentum műve. A satírában Persius, Sulpicia előkészítői az utolsó nagy satírikus, Juvenalis munkásságának. Ugyanilyen szempontból kell tekintenünk Petroniust, kinek *Trimalchio lakomája* cz. satírikus regénye egyike a legérdekesebb korrajzoknak.

Ez bizony nagyon kevés, de úgy látszik, hogy az irodalmi szegénységet pótolta a társadalmi bőség. A római városi élet valóban annyi anyagot nyújtott a maga ezerféle alakjával, változataival, folyton előbukkanó, el-eltűnő képeivel, hívatott és hívatlan szereplőivel, a politikai, magán- és társasélet eseményeivel, hogy bőven volt miről beszélni s az élénk szellemű római elégnék tartotta ezt a foglalkozást, hiszen, különösen az elnyomatás idejében, úgy se tehetett egyebet.

Az eltévelyedést, az ízlés megromlását a kor nevelési irányzata, az iskolázás divatos módja és egyéb politikai vagy társadalmi okok mellett különösen elősegítették a költői, szónoki versenyek, irodalmi felolvasások, u. n. reczitációk. Az irodalmi művek kiadása és terjesztése sokkal költségesebb és nehezebb volt, mint napjainkban, tehát élőlőz útján terjesztették, azaz mintegy előre gondoskodtak arról, hogyha a mű kiadásra kerül, olvasói, vevői legyenek. Erre szolgáltak a felolvasások, melyektől az író pártfogókat, híveket, művének barátokat, magának halhatatlanságot remélhetett. A római közönség lassanként nagyon megszerette ezeket az alkalmakat, hiszen más, nemesebb szellemi tápláléka úgysem akadt. Némelykor szorongásig megtöltötték az előadó termet s bőven ontották a költőnek, írónak a tapsot, a dicsőséget. Ma tudományos egyesületeket, irodalmi társaságokat alakítunk, melyek rendes felolvasó üléseket tartanak s tagjaiknak folyóiratokkal, évkönyvekkel, vagy rendes kiadványokkal mennek segítségére irodalmi munkájuk publikálásában. Ez kétségkívül nagy haladás, de ne feledjük, hogy a legkomolyabb tudományos testületnek is akad Plagiosippusa, a mi azt mutatja, hogy az irodalmi társaságokban is sok felületes munka kerülhet elő. Ugy kell tehát felfognunk, hogy a római felolvasások nagy népszerűsége, a taps és dicséret nem a műnek, hanem az írónak útalványozott udvarias nyilatkozat volt. A kor felületes műveltsége kevéssel beérte, nem volt nagyon kritikus, nem kívánta a nagyobb szabású, állandó hatásra számító szellemi termékeket, hanem azt kereste, a mihez legkönnyebben hozzájuthatott. Még a valamire való, érdemesebb írók is így mutatják be műveiket, nem éppen a nagy nyilvánosság, hanem zártkörű, válogatottabb közönség előtt, melynek kényesebb ízlése — úgylátszik — elég volt nekik.

A felolvasások divata voltaképpen Augustus alatt kezdődött, kinek barátja, a híres Asinius Pollio, tartotta az első nyilvános reczitációt, meg-

hívott vendégek s ezek között Augustus jelenlétében. Tiberius ugyan ridegebb és zárkózottabb volt, mintsem az ilyen dolgokban valami gyönyörűséget talált volna. Caligula és Claudius szintén keveset törődtek irodalmi dolgokkal, de Nero alatt nagyon divatba jöttek a recitációk. Nero maga is szerepelt, mint költő, felolvasó és előadó,¹ úgyhogy ettől kezdve az egész irodalom egyenesen a császártól indult ki s mértéke mindennek az volt, a mit a császár írt és mondott. Uralkodó családokban ma sem szokatlan az irodalmi és tudományos törekvések ápolása, sőt az alapos tudós képzettség és költői adomány sem, de az erőszakos beleszólás, mely a tekintély szavával akarja a vitás kérdéseket eldönteni, ma sem helyes, ma is lehet káros hatású. Ebből az időből csak Seneca, Lucanus és Persius neve érdemel említést.

Nero halála után, a Flaviusok alatt, még szorosabb kapcsolatba jött az udvar és irodalom, amennyiben a császárok és udvari emberek voltak az írók és költők leghathatósabb pártfogói. Vespasianust² csak főszenyvége akadályozta abban, hogy Quintilianus fölsegélésén kívül többet nem áldozott az irodalomért, Titus³ pedig maga is gyakorolta a költői művészetet. Domitianus ifjabb éveiben szintén vágyott költői babérokra, bár valóban értékes alkotásról nincs tudomásunk, a mi fennmaradt, azt csak a hízelgés színezte ki.⁴ A császári trónra jutva pedig teljesen elhagyta e törekvéseit, hanem inkább tehetséges írók és költők jutalmazására költői versenyeket rendezett, melyeken a nyertesnek aranyból való olajlombkoszorút adtak. Majd később, Kr. u. 86-ban a Capitoliumi Juppiter tiszteletére egy 5 évenként ismétlődő ünnepi versenyt alapított, mely három részből állott: zenéből, lóversenyből és tornából, a későbbieknél jóval nagyobb pályadíjakkal. A versenyzők görög és latin prózai művekkel is szerepelhettek és énekeseken kívül kar- és magán-cziterások is léptek fel. Az ünnepi játékokban maga Domitianus elnökölt, görög saruban és görög divatra szabott bíbor tógában és ő adta át a győztesnek a díjat, egy tölgykoszorút.⁵ Természetes, hogy ezzel egyáltalában nem sokat segített az irodalmon, sem a költők helyzetén. A szabad szó hiány a császár dicsőítése volt az írók főtörekvése és Statius, Silius Italicus és Martialis művei a legaljasabb hízelgésekkel vannak tele. Eredeti költői tehetségek kifejlődésére gondolnunk sem lehet. Domitianus, bár a tűzvész által elpusztított könyvtárat helyreállította, az elpusztult könyvek másolatait újból összehordatta, sőt még Alexandriába is küldött könyvek után,¹ az írókkal szemben még sem volt nagyon elnéző; a tarsusi

¹ Suetonius, Nero, 12. 20—25. Tacitus, Ab exc. XIV, 14. XV, 33. XVI, 4.

² Suetonius, Vespas. 18.

³ Suetonius, Titus, 3.

⁴ Valerius Flaccus, Argonautica, I, 12.

⁵ Suetonius, Domitianus, 4.

Hermogenest egy történelmi munkájában levő czélzások miatt keresztre feszíttette, Junius Rusticust pedig, mivel Thrasea Paetusról és Helvidius Priscusról dicsérő iratot írt, melyben őket legdicsőbb férfiakkal nevezte, szintén kivégeztette.²

Ily körülmények között szinte csodálatos, hogy a felolvasások továbbra is változatlanul divatban voltak, de könnyen érthető, hogy ez a munkásság belső érték tekintetében a lehető leggyengébb, mivel csak az egyének, a divat vagy a nap hőseinek, de legtöbbször a császároknak szájaíze szerint írott művekről lehet szó. Rögtönzések, melyekben az író szellemességét fitogtatta, epigrammák, meglepő, csattanós és szép formába öltöztetett élczek, vagy unalmas hosszúságú elbeszélő költemények, melyeket óriási fáradsággal hordtak össze: ezek voltak a szokottabb műfajok, melyek itt előadásra kerültek, ezeket művelték e kor költői: Statius, Silius Italicus, Martialis. Hogy ebből az irodalomnak kevés haszna volt, könnyű belátni.

Nerva és Trajanus alatt felszabadulnak ugyan a lelkek a hosszszas elnyomatás alól, de ez egyúttal az utolsó nagyszabású alkotások kora, Tacitus, Juvenalis és Plinius működésének tetőpontja. A nagyszámú érdeklődő és pártfogó mellett is csak a felolvasások tartották fenn a költők hírnevét és tették egész irodalmi munkásságát. Némelyek annyira mentek, hogy soha békét nem hagytak az embernek, folyton zaklatták ismerőseiket, barátait. Az egyik fűzfa poéta rekedtté kiabálja magát époszának szavalásával; a másik tragédiákat, a harmadik elégiákat olvas fel s egy-egy Telephusról, Orestesről szóló tragédiának előadása néha egész napokat vesz igénybe. Annyira jutotunk végre, mondja a satíra író — Juvenalis — hogy szinte jobban ismerjük ama költemények színhelyét, mint saját házunkat és majdnem könyv nélkül előre tudjuk, hogy hol, mi fog következni. A költők apraja-nagyja mind ugyanazt az elcsépelet tárgyat nyaggatta; a szelek históriája, Mínos, Rhadamanthus és Aeacus biráskodása és az alvilág, az aranygyapjú története, a Lapithák és Centaurusok harca: ezt lehetett hallani szüntelen, a platán ligetekben úgy, mint a visszhangos márvány csarnokokban, ahol a tömérdek hallgató még az oszlopokat is kimozdította helyükből.³

Trajanus alatt különösen megszorodtak a felolvasások, nyilvános szavalatok és előadások. Mindenféle irodalmi műfajnak meg volt az a joga, hogy ily alkalommal bemutassák, nemcsak a költői, hanem a tudományos műveknek is. Törvénytörési és tanácsházbeli beszédek, történelmi művek, époszok, tragédiák és komédiák, lírai költemények

¹ Sueton. Domit. 20.

² Sueton. Domit. 10.

³ Juvenalis, VII. sat. 1—35 vs.

zenekisérettel vagy anélkül, élczes apróságok, szóval minden, de minden szerepelhetett itt. Az előadásokat gyakran előkelő Maecenások magánlakásán tartották s többen voltak, a kik akár hiúságból, akár valódi érdeklődésből a költő rendelkezésére bocsátották ily czélből a saját termeiket. Végre is az irodalompartolásnak abban az időben ennél hathatósabb és egyúttal olcsóbb módja nem volt. (Sokan vannak ma is, kik ennyit nagyon szívesen áldoznának, sőt vannak, kik egy művésznek, művésznőnek tekintélyes összeget adnak azért, hogy egy házi estélyen meghívott vendégeiket énekével, játékaival gyönyörködtesse. Ez azonban már egészen a hiúság számlájára írandó.) De nemcsak magánhelyiségekben, hanem nyilvános helyiségekben, csarnokokban, fürdőkben, templomokban, színházban is tartottak felolvasásokat.

Gyakran megtörtént, hogy a szegény írónak magának kellett felolvasó helyiségről gondoskodni, sőt neki kellett a termet bebútorozni székekkel, padokkal, felolvasó asztallal, a mi mind drága pénzébe került, még akkor is, ha csak egy előadásra bérelte ki a termet és bútorokat. És ez nem volt elég. El kellett járni az ismerősökhöz, az ilyen felolvasások barátaihoz, meghívni őket és a meghívás után újból figyelmeztetni a kítűzött nap közeledésére, nehogy elfeledjék. Belépti díjak természetesen nem voltak, hisz ily körülmények között örült az író, ha hallgatóságához juthatott. A tapasztalás azt mutatja, hogy a belépti díjért adott felolvasások ma sem nagyon látogatottak s talán egyetlen ország az egész világon Anglia, hol az embereknek erre is van pénzük. Akadtak néha bőkezű urak, kik az írók ismerte szívesen áldoztak még arra is, hogy fizessék a tapsolókat, de bizony sokszor maga az író hordozta még ezt a kiadást is. Természetes, hogy ekkora özön végre is igen sok volt s a közönség beleúnt az örökös felolvasásokba. A meghívottak vagy elmaradtak lassanként, vagy pedig elmentek ugyan az előadás színhelyére, de az előszobában, vagy a mellék helyiségekben tréfával, csevegéssel töltötték az időt; néha-néha betekintettek, hogy benn van-e már a felolvasó, elmondotta-e már az előszót, jócskán benne van-e már a könyvében. Akkor aztán, de még akkor is lassan és vontatva, bementek, de nem maradtak ott egész végig, hanem eltávoztak, mielőtt az előadásnak vége lett volna, némelyek rava-szúl és észrevétlenül, mások nyíltan és szabadon otthagya az egész társaságot. Az írók jó előre megkérlik az embereket, ismételten figyelmeztetik s mégis alig van hallgatójuk; ki jelen van is, arról panaszkodik, hogy elveszettnek mondja a napot, mert nem tudta semmittevással agyonütni.¹

A közönség részvétlensége többeket visszariaszthatott ugyan az írói munkásságtól, de azért a felolvasások divatja oly általánosan megmaradt, hogy Plinius levelei szerint, (I. 13.) Trajanus trónralépte

¹ Plinius, Epist. I, 13.

idején az egész április hónapban alig múlt el egyetlen egy nap, melyen felolvasás ne lett volna. Előkelő férfiak, volt konzulok, szenátorok, pl. maga Plinius is, nem restelték költeményeikkel nyilvánosan vagy szűkebb körben fellépni. Igaz is, hogy furcsa dolog, ha valaki, mondjuk pl. a lírikus, oly későn kezdi pengetni a lantot s akkor is voltak, a kik megrótták az ilyeneket, holott a köztársaság korából nagy államférfiak és írók egész sorozatára lehet hivatkozni, a kik így tettek. Ne feledjük, hogy a ki nem adott művek megbíráltatásának ez volt az egyetlen módja. Gondos író azonban előbb maga nézi át a fogalmazványt, azután két-három ismerősének olvassa fel, majd többekkel is közli, hogy nézzék át és bírálják meg; írásbeli megjegyzéseiket, ha valamely dologra nézve maga sincs tisztában, újból másokkal veszi fontolóra. Végül nagyobb közönségnek mutatja be művét s csak ekkor, csak ezután fog hozzá igazában a végső simításhoz. Viszont maga is a legszívesebben vállalkozik mások kézíratainak megtekintésére és kijavítására.¹ Ily megható baráti szívességgel ma is találkozunk az irodalomban. Az egyik előszót ír az ifjú ember verskötetéhez s így mintegy bevezeti őt az irodalomba. A másik a fiatal szerző tudományos készültségét, alaposágát bizonyítja ajánló soraiban. De az is megtörténik, hogy elismert tekintélyű és tudományosságú férfiak az előszóban köszönetet mondanak kedves barátjuknak, a ki a kéziratot átnézni, szíves tanácsaival vagy talpraesett megjegyzéseivel segíteni és javítani szíves volt. A jó barátoktól ezenkívül azt is megkívánta a szerző, hogy a legnagyobb áldozatoktól se riadjanak vissza. Plinius pl. egy forró júliusi hónapban két napon át olvasta barátai előtt egyik vegyes tartalmú és vegyes mértékű verskötetét, anélkül, hogy egyetlen-egy darabját is elengedte volna.²

A felolvasásoknál különös gond és figyelem tárgya maga az előadó, hangja, hanghordozása, taglejtése s több efféle külsőség. Plinius nagyon aggódik, hogy rossz felolvasónak, rossz versszavalónak ne mondják és egy alkalommal egyik szabadosát kéri fel költeményei előadására.³ Rendkívüli örömmel írja egyik barátjának, hogy az ifjú Calpurnius Piso mily sikerült felolvasást tartott elegiáiból. Dicséri nemcsak a költeményeket, hanem főképpen az előadást, mely kellemes és csengő hangon, elég hévvel és kellő arckifejezéssel folyt mindvégig, úgy, hogy az előadás végeztével összecsókolta az ifjút, biztatta, hogy csak folytassa ezt a szép működést és örömmel gratulált anyjának és testvérének, kik a hallgatóság között szintén jelen voltak.¹ Külön tanulmány tárgya az is, hogy miképpen viselkedjék az előadás alatt maga

¹ Plinius. Epist. III, 15. V, 10. 17. VIII, 4. IX, 34.

² Epist. VIII, 21.

³ Epist. IX, 34.

az író. Némelyek némán és mozdulatlanul ülnek, mások halk mormolással, szemforgatással és kezük jártatásával kísérik a felolvasó szavait.

Ha elfogulatlanul tekintjük ez irodalmi szokást, el kell ismernünk, hogy a szellemi termékeknek általánosan, vagy legalább is minél szélesebb körben ismeretessé tevésére ennél gyorsabb és hatásosabb mód nem volt abban a korban. De bizonyos, hogy az ily reczitációk főképpen a hiúságnak voltak melegágyai s a józan kritika ritkábban érvényesülhetett velük szemben. Annyi hasznuk talán mégis volt, hogy az Augustus korában kifejlődött könyvmásolásra, kiadásra és árulásra, az irodalmi műveknek az egész birodalomban való terjesztésére jótékony hatással voltak és azt hiszem, ez bőségesen elég volt.

A felolvasásoknak leghivebb látogatója és barátja az ifjabb Plinius, ki majdnem valamennyi előadásra el szokott menni, ismeretségben állott kora összes íróival, költőivel s általában egyike volt a legfáradhatatlanabb és legbuzgóbb irodalom-barátoknak. Kedves, rokonszenves alakja nem ismeretlen a római irodalommal foglalkozók előtt. Egyike ő a legszeretreméltóbb egyéniségeknek, ki mint korának gyermeke, mindenben a szokások hű követője. Előkelő szenátor, a császár barátja, az irodalomnak és íróknak lelkes hive, ki mint Kazinczy, egy egész irodalmi körnek éltető, bátorító, buzdító szelleme volt. Egyszerű, finom lelkét minden kicsi dolog érdekli, személyi ügy, közérdek, vagy államügy s barátaiért mindig kész egy kis lekötelező szivességre. Ily módon kortársai között igen nagy tekintélyt tudott szerezni, tiszta és nemes jelleme pedig ma is becsülésre méltó. Szemére hányják ugyan, hogy Trajanus császárhoz intézett dicsőítő iratában (panegyricus) áradozó bőbeszédűséggel dicséri a császárt és mond köszönetet azért, hogy a consuli méltóságra juttatta őt; de elfelejtik, hogy a korában divatozó szokás elől nem térhetett ki s hogy nem alázatos meghunyászkodással, hanem igazi férfias önérzettel áll a császár előtt is, miről leginkább hozzá intézett levelei tanuskodnak. Panegyricusa, mint az irodalomban egyetlen ilyenemű ránk maradt szerzemény, irodalomtörténeti szempontból kiválóan becses. De legértékesebbek levelei, (összesen tíz könyv), melyekből egy rendkívül egyszerű és eredeti egyéniséget, egy igazán humánus gondolkodású és emberbaráti érzésű, nagyműveltségű embert ismerhetünk meg. Levelei azért is fontosak, mert tele vannak kora műveltségtörténetére vonatkozó becsesnél becsesebb feljegyzésekkel. Összeköttetésben állott korának valamennyi író, politikus és költő emberével s az a számtalan reláció, mely barátaihoz fűzte, elég alkalmat adott neki hozzájuk intézett leveleiben mindenféle dolog felett való véleménynyilvánításra s így módon sok-sok becses adat megőrzésére.

¹ Epist. V, 17.

Ha ehhez hozzávesszük azt a keresetlen egyszerű és természetes előadásmódot, azt az igaz, őszinte buzgóságot, emberszeretetet, mely minden sorából kitűnik: csak akkor lesz igazi fogalmunk leveleiről és írójukról. Így méltán állíthatjuk őt a levélírásban Cicero, M. Staël vagy Mikes Kelemen mellé.

A sok mindentféle ismerős és ismeretlen alak között, kikhez leveleit intézi, Juvenalis neve egyáltalában nem fordul elő; úgy látszik, nem is ismerte a szatirairót. De egyébként minden író barátját, vagy ismerősét melegen, udvariasan emlegeti s ha valamely újabb munkájuk jelenik meg, el nem mulasztja udvarias bókoló nyilatkozattal megemlékezni róla. Tacitusnak megjósolja, hogy *Historiái* halhatatlanok lesznek s vele együtt örül a nagy dicsőségnek, mert úgy véli, hogy neki is jút valami belőle. Tacitushoz való ragaszkodása szinte meghatóan nyilvánul leveleiben. Készséggel elismeri az ő szellemi felsőbbségét, követni igyekszik őt, legalább úgy, hogy ha messziről is, de legalább első lehessen az utána menők között.¹ Sokkal érdekesebb azonban azokhoz való barátsága, kiket pártfogásával ő vezet be a közéletbe, vagy irodalomba. Ilyen pl. Suetonius, a császárok-életrajzainak szerzője, kihez a kedves, jóakarató pártfogó hangján szól s önzetlen barátságának igazán szép jeleit adja. Külön gondoskodik arról, hogy a szerény viszonyok között élő Suetonius olcsóbban juthasson egy neki való darabocska földhöz. Az olyan fajta szobatudósokat mint ő — mondja nagy szeretetreméltósággal — bőségesen kielégíti egy akkorácska föld, a hol fejüket lehajthatják, szemüket felfrissíthetik, az ösvényeken sétálhatnak és a hol minden apró szőlőtőt ismernek s valamennyi fácskájukat megszámlálhatják. Annyira megy iránta való jóindulatában, hogy kieszközli neki a tribunusi hivatalt s mikor látja, hogy barátja, szerénységeért, tudományáért csakugyan a legnagyobb kiténtetésre érdemes, külön ajánló levelet ír a császárhoz, melyben azt kéri, adják meg neki a három gyermekes családapák jogát; kérését azzal okolja, hogy már régóta barátja neki, hogy rendkívül derék, tisztességes, tudós férfiú, ki nek jellemét, tanulmányait figyelemmel kísérte s minél jobban megismerte, annál jobban megkedvelte. Végre ő maga biztatja Suetonius, hogy adja ki történeti könyvét, hadd lássa nevét a könyvpiaczon, hallja, hogy műveit másolják, olvassák és árulják.²

Valóban azt mondhatjuk, hogy Plinius képviseli a tekintélyes és művelt írói osztályt, melyhez Tacitus és Juvenalis is tartozott. Tacitus közéleti szereplése ugyan inkább Domitianus korára esik, konzúlsága azonban Nerva alatt volt, irodalmi műveinek kiadását pedig éppen Nerva

¹ Plinius, Epist. VII, 20. 33. IX, 33. I, 20. II, 1. IV, 13. VI, 20. stb.

² Plinius, Epist. I, 24. III, 8. X, 95. 96. V, 11. I, 18. IX, 34.

és Trajanus idejében kezdte meg s így az irodalomban ehhez az időszakhoz tartozik. Juvenalis életkora sokkal hosszabb, ugyan (55—130 Kr. u.), de szatiráinak nagyrésze éppen Trajanus idejében keletkezett, csakhogy nem volt ismeretségben sem Pliniussal, sem Tacitussal. Abban a körben, mely Plinius és Tacitus társaságát tette, csak egy néhány név ismeretes, de ebből is azt látjuk, hogy itt csakugyan önérzetes és öntudatos írói és egyéni tulajdonságokkal megáldott férfiakról van szó, kiket meg kell különböztetni a többi szolgálétkü, csúszó-mászó, kenyér- és alamizsna után szaladó alakoktól. Plinius, Tacitus, Juvenalis, Asinius Rufus, Fabius Justus, M. Aper, Julius Secundus, Curiatius Maternus a jeles tragédia író, Valerius Messalla, Tacitus apósa Agricola és a konzulságban hivatali elődje Verginius Rufus, másfelől Plinus barátai, kikhez leveleit intézte s ezek között Suetonius, Septicius, sőt maga a császár, Trajanus: ime ezek teszik a komolyabb és tisztességes elemet, irodalomban és közéletben egyaránt.

A másik részen, a gyengébb oldalon Silius Italicusról, Papinius Statiusról és Valerius Martialusról kell még egy pár szót szólanunk. Silius Italicus, miután nem éppen korrekt nyilvános politikai pályafutását bevégezte s rengeteg vagyont szerzett, a magánéletbe visszavonulva elhatározta, hogy felcsap költőnek és pedig Vergiliust fogja utánozni, ki az ő szemében a legnagyobb római költő. Könnyű elképzelnünk, hogy költeményei több szorgalmat, mint tehetséget mutatnak. Különben viszonyaira nem lesz talán fölösleges megemlítenünk, hogy pályafutását Nero császár idejében kezdette és pedig a közhit szerint azzal a nem éppen jóhírű foglalkozással, hogy felségsértési perekben a közvádoló szerepét töltötte be. Ezt a foltot azonban Vitelliusal való barátsága idején bölcsen és szépen lemosta nevével. Majd Ázsia tartomány kormányzójává lett, mely minőségben dicsőséget szerzett magának. Ekkor a közélettől egészen visszavonulva, régi életmódjában rátapadt szennyet dicséretreméltó nyugalommal igyekezett egyészen elenyésztetni. A legelőkelőbb polgárok között forgott ugyan azontúl is, de nem bántotta hatalomvágy, irigység. Tisztelői, követői mindig nagy számmal voltak körülötte s ezek társaságában tudományos beszélgetéssel, vagy pedig irogatással töltötte idejének nagy részét. Később az évek súlyától lenyomva elhagyta a várost és Campaniába költözött, honnan még az új császár (valószínűleg Nerva) trónra lépésekor se tért vissza. Szeretett mindent, a mi szép; számtalan villája volt, melyeket folyton újabbakkal szeretett felcserélni és ezek mindenike könyvekkel, szobrokkal, képekkel volt díszítve, melyeket nemcsak úgy tartogatott magánál, hanem valóságos tisztelettel nézett rájuk. Különösen tisztelte Vergiliust, kinek születésnapját, mint a sajátját megünnepelte és siremlékét Nápolyban szentnek tartotta, mint egy templomot. Nyuga-

lomban halt meg 75 éves korában, (Kr. u. 100 körül), inkább elkényeztetett, mint gyenge testtel. Halálának oka valami gyógyíthatatlan daganat, melynek kezelését megúnva végre megmásíthatatlan szilárdsággal önkénytes éhhalállal múlt ki! Boldog és megelégedett volt utolsó perczéig és csak az az egy szomorúság bántotta, hogy kisebbik fiát kevéssel azelőtt elveszítette; de a nagyobbik élte virágjában, mint konzülviselt férfiú maradt hátra.¹

Silius képviseli a nem hivatott, inkább szorgalmas költő, író embert. Óriási szorgalommal halmozza össze a második pún-háború anyagát, első sorban Livius, azután más nevezetesebb írók műveiből, hogy *Punica* cz. a. egy hatalmas, 15 könyvből álló époszt írjon a római fegyverek dicsőségéről. És bár munkáját nem lehet a történelmi események puszta versbeszédésének tekinteni, mindazáltal nem egyéb, mint szorgalmasan összeszedett, összeirogatott hexameteres, történelmi elbeszélés, mely Saguntum ostromától egészen a zamai diadalig elég híven és elég részletesen adja elő az egész eseményt. Történelmi műnek tekinteni nem lehet, mert az írónak sem az volt a célja, hogy történetet írjon; de viszont költői értékéből sokat levon az, hogy mindenféle nyelv- és stílusbeli szépségei, az egész kompozíció s a sikerültebb részletek, vagyis mindaz, a mi nem pusztán a történethez tartozik, nagyon kevés eredetiséget mutat. Utánozza Vergiliust, Homerost, nemcsak egyes részletek átvételével, hanem nyelvben, stílusban, hasonlatokban, költői fordulatokban. Élvezetes és mindvégig érdekes akar lenni, de hiányzik mindennek legfőbb záloga: az eredetiség. Látjuk a jó szándékot, a buzgó törekvést, a hazai történet dicsőítésében nyilvánuló nemes eszményi felfogást, de a műben szorgalom látszik, nem költőiség. Együtt van benne mindaz, a mi csak elképzelhető, de éppen azért, rengeteg sulyánál és terjedelménél fogva, nem annyira üditőleg, gyönyörködtetőleg, mint inkább nyomasztólag hat. Nem is egyszerre írta, hanem hosszú ideig dolgozott rajta. Egyes részleteket, úgy látszik, már fel is olvasott belőle s az egész mű bizonyára csak Domitianus halála után került nyilvánosságra. Rengeteg tudomány és ismeret van benne, de hitet kelteni, meggyőzni, megindítani nem tud, gyönyörködtetésre nem való, mert érzik a költőiség hiánya, tudománynyal alkotott műnek, nem költői alkotásnak látjuk. A mi szemünkkel nézve a legfőbb nehézség éppen az, hogy a tárgy nem alkalmas epikus feldolgozásra. A pún-háborúk dicsőséges történetéből, bármily szép és vonzó is, még sem lehet époszt írni, mert belőle a mondai alap, a gazdag hagyomány, annak naiv hite, ennek csodálatossága egyaránt hiányzik. Ezért nem sikerülhetett Silius éposza, éppenúgy mint Vörösmarty *Zalán futása*.

¹ Plinius, Epist. III, 7.

A másik, talán leghívebb képviselője a kor ízlésének, a tudákos felületességnek, a szellemes üres csevegésnek, melyből hiányzik a komoly tartalom, de megvan a szép tetszetős külső forma: P. Papi-nius Statius (Kr. u. 45—96.). Ő egészen a mai kor embere, kihez hasonlót magunk között is nem egyet ismertünk. Nagy és széleskörű ismeretsége van, sok társaságba jár, a hol mindenütt szívesen látott vendég. Ismeri a görög és római történetet és mitológiát úgy nagy-jában, ügyes a nyelv használatában, a verselés technikájában, megtanulta a műalkotás szabályait s ezzel a lekszikonokból vett ismeretanyaggal és mesterembszerű ügyességgel még arra is képes, hogy eredetinek lássék. Ő legalább azt hiszi, hogy mindig eredeti, pedig dehogya! Alkalmi író, a kit nem a belső szükség hajt az írásra, hanem az alkalom. Megrendelésre készült és megfizetett alkalmi költészet. De hát ne szóljunk nagyot, hiszen ma is olvashatjuk, hogy ez meg az az újság nemzeti, hazafias, vallásos ünnepélyekhez szavalásra alkalmas új költeményekkel, úgy egyesek, mint társaságok, kaszinók stb. részére szívesen szolgál. Statius és társai is éppen csak ezt tették, hogy t. i. azt a kevés tudományt és írói tehetséget apró pénzre váltották, hogy megélhessenek. És mivel nagy a kereslet, az a legügyesebb, a ki minél gyorsabban el tudja készíteni a megrendelést, minél ügyesebben meg tud felelni. Természetes, hogy első sorban a császár jóindulatát kell megnyerni és erre Statius a legaljasabb hizelgésekkel is kész. Mikor a császár asztalához meghívják, az a nap életének legboldogabb napja s nem győzi eléggé dicsérni Domitianust, a világ urát, kit egyenesen Juppiter mellé helyez. Ilyenfajta költeményekből áll az a gyűjtemény, mely *Silvae* czim alatt maradt ránk. Erdőknek nevezi maga a költő, ezzel mintegy jelezve a tartalom változatosságát, az előadás könnyedségét és pongyolaságát. Csakugyan egymást érik benne a legkülönbélebb költemények: temetési, vagy gyászvers, sirató dal, lakodalmi ének, házszen telés, császár, Domitianus, lovas szobrának dicsérete stb. E rop-pant tarkaságban aköltő legnagyobb érdeme az, hogy rögtön beletalálja magát a helyzetbe, egy-két nap elég neki egy-egy hosszú lélekzetű költemény megírására, sőt több időt nem is igen fordít egyikre sem. A mesterkélt érzelmek és gondolatok azonban mindig művészi formában nyernek kifejezést, melyben Statius rendkívül ügyes. Mindegy neki, akármilyen a tárgy; ha nem volna elég nagy és nevezetes, hogy komolyabb gondolatokat is fűzhessen hozzá, a mondvacsinált és jól megfizetett lelkesedés pótolja, a mi szükséges. Így az előadás merészsége és dagálya néha egyáltalában nem áll arányban a tárgy jelentéktelen voltával, de végre is nem kell mindent szószerint venni. A túlzásoknak, nagyításoknak, a szertelen hiperboláknak ez a magyarázata: nevezetes házi és családi ünnepek, melyeken lantja megszólalt, a születés, lako-

dalom, haláleset, valamely betegségből való szerencsés felgyógyulás, hivatalba lépés, valamely vállalat befejezése, valamely remek műtárgy megszerzése, pohárköszöntés, búcsú ünnep stb. Az előadás legnagyobb érdeme az élénkség, változatosság, a szín és tarkaság, mely a tárggyal mindvégig összhangban igyekszik maradni, noha ez nem mindig sikerül. Hangjának igazságát ott érezzük leginkább, hol saját élményeiről vagy tapasztalatairól van szó, vagy ilyenek vannak beleszőve a költeménybe. De soha sem kiméli a szót és a retorika mindenféle sallangját. A császár dicséretében határt nem ismer, mélységes hódolattal, alázatossággal dicsőíti a zsarnok Domitianust és a hizelgésben egészen az undorodásig megyen.

Kisebb költeményeken kívül két nagyobb szabású költeménye is maradt ránk: *Thebais* 12 könyvben, melyen a régiek törvénye szerint 12 évig dolgozott és az *Achilleis* csonkán maradt két könyve. Mindkettőnek tárgya, mint címök is mutatja, a görög hőskorból van véve. Amaz Oedipus fiainak szerencsétlen történetét mondja el egészen Creon haláláig, emez pedig a hellenisztikus kor példáira a hős vezér történetét tárgyalja, de csak addig, mikor Odysseus és társai Achilleussal útra kelnek Scyrusból. A több mint kilenczezer hexameterből álló *Thebais* jobbra a görög drámairodalom nyomán halad, Aeschylusnak Sophoclesnek, Euripidesnek e mondakörbe tartozó darabjait bőven felhasználja. Az egész költemény beosztásában, szerkezetében az Ilias hatása látható s könnyen érthető a költőnek az a törekvése, hogy a *Thebais*-ban az Aeneishez hasonló, mindenben méltó művet hozzon létre. Ha ehhez csak tudomány, ismeret és előkészület kellene, akkor a *Thebais* csakugyan egyike volna a világirodalom remekeinek. Tanulmányozása azonban arról győz meg minket, hogy Statiusban az utánzó-tehetségen és verselési ügyességen kívül mélyebb költői adomány egyáltalában nincs. Egyes részletek, tárgya, tartalma, kompozíciója, sőt egyes kifejezések, hasonlatok, szóval apró részletek félreismerhetetlenül magukon hordják a klasszikus görög és latin minták bélyegét. A római aranykor írói közül leginkább érezhető Ovidius hatása s általában Statius leginkább hozzá hasonlítható. Ugyanaz a könnyed verselés, ugyanaz a szellemes felületesség itt is, ott is, csakhogy Ovidiusban van igazi eredetiség, nyelvének klasszikus szépségét és tökéletességét pedig Statius retorikus cifrázkodása nem pótolja.

A harmadik, kiről egy pár szót kell szólanunk, Valerius Martialis. Működése sok tekintetben korszakalkotó, mivel ő tulajdonképpen megalapítója az epigramma költészetnek. E műfaj a görög irodalomban teljes, tökéletes formában maradt ránk, a rómaiaknál azonban Martialis kivételével alig akadt jelentősebb művelője.

Martialis a spanyolországi Bilbilisből származik. Ez a tartomány

korábban is több kiváló irodalmi férfiút adott Rómának. Seneca, apa és fiu, Quintilianus, kik nemcsak az irodalomban, hanem a közéletben is jelentékeny szerepet vittek, szintén hispániai származásúak s úgy látszik példájukat követte Martialis, midőn Kr. u. 64 körül Rómába költözött. Ő azonban nem jutott oly szerencsés helyzetbe, mint előbbi honfitársai. Egészen vagyontalan ember lévén, a gazdag és előkelő Statiussal szemben csak a legalsó irodalmi körnek lehetett tagja. Szűkös anyagi viszonyai az ügyvédi pályára vitték, hol valami kis keresete volt is, de nagy kedve soha sem volt ehhez a foglalkozáshoz. Általában egész élete és irodalmi működése azt mutatja, hogy az írók helyzete nem volt nagyon könnyű, noha nála egyéb okai is voltak a nyomorgásnak. Tudniillik a hispániaiak a retorikában már vérmérsékletüknél fogva is kiválóan ügyesek voltak, mely ügyességből benne sem hiányzott a kellő mérték, azonban a veleszületett és szintén fájának jellemvonását alkotó lustaságnál fogva nem igen volt hajlandó nagyobb erőfeszítésre, behatóbb vagy fárasztó munkálkodásra. Az ügyvédkedést is csak azért folytatta, hogy éppen keressen valamit, de eszménye a könnyű, sőt könnyelmű élet, lehetőleg teljes kényelem, semmi gond, örökös vidámság, lakoma és mulatás. Minthogy ezt a maga írói munkásságával másképpen elérni nem tudta, ő is áruba bocsátotta tehetőségét, olyformán, mint Statius. Volt hajlama könnyebb fajta versek írására, de nem belső ösztön hajtotta az írói működésre, hanem a megélhetés, illetőleg a kényelmes, nyugodt élet vágya. Kr. u. 80-ban a colosseumot felavató ünnepekre írott költeményeivel lépett először a nyilvánosság elé, (*Liber de spectaculis*) melyet a császárnak ajánlott. Már itt is kifejezést nyer a költőnek az a felfogása, hogy az írók anyagi helyzetét egyedül a császár, a nagy urak, hatalmasok biztosíthatják. Folytatta ezt a működést a xeniaknak, apophoretáknak, epigrammáknak nevezett kisebb fajta, legtöbbször disztihonokban írt, illetőleg egy pár versből álló költeményeivel, melyekben megteremtette az igazi, tartalmilag és alakilag felülmulhatatlan epigramma költészetet.

Ezeknek a rövid költeményeknek fő jellemvonásuk a csattanós élcz, a találó él, ez tette őket saját korukban oly keresettekké, szerzőjüket népszerűvé. Társaságban, lakoma után, vendégség alkalmával szívesen látták a kellemes, élczes Martialist, ki az asztalnál rögtönzött tréfás mondásaival mintegy új pezsgést hozott a petyhüdt testbe és lélekbe, megneveltette az izmokat és úgyszólván jól eső felfrissülést okozott. Népszerűsége valóban oly nagy volt, hogy itt-ott szétszórta, mintegy közzzájon, forgó költeményeit már kezdték kapkodni, gyűjtögetni, sőt akadtak olyanok is, kik az ő jeles alkotásaihoz a maguk selejtéseit is hozzáadva, a saját nevük alatt publikálták.

Divatban volt nagy mulatások alkalmával a vendégeknek valami

ajándékkal kedveskedni s ilyen alkalmakra valók voltak a xeniák; az ajándékot tudniillik egy pár udvarias kíséző szóval adták át, ez volt a verses ajánlás, melyből Martialisnál minden tál ételhez, minden elképzelhető s akkor divatozott ajándékhoz egész külön választékot találunk. Legnevezetesebbek mégis maguk a társas életet, a mindennapi jelenségeket tárgyaló epigrammák. Ezekben sokszor egy-egy általánosan ismert alaknak, egy-egy típusnak dolgai vannak oly csattanósan, érdekesen, megkapóan versbeszedve, hogy a költő, kiben az eredetiségnek, rögtönzésnek ekkora adománya van, méltán érdemel dicséretet. Ebben a tekintetben Statiushoz hasonló és azt a csodálatos véletlent, hogy bár hosszú időn át együtt éltek és együtt működtek, nevét egyetlen epigrammában sem említi, csak úgy magyarázhatjuk, hogy Statius, mint előkelő irodalmi férfiú, bizonyára árthatott volna Martialisnak, ha csipkedni merté volna.

Mindezek dicséretére válnának Martialisnak, ha nem volna két nagy fogyatkozása. Az egyik, hogy teljesen hiányzik belőle az erős, önérzetes, határozott férfias jellem, mely nem retteg a koldus életmódtól, az alázatoskodó csúszás-mászástól. Ez a körülmény azt mutatja ugyan, hogy az írók anyagi helyzete nehéz volt, de nem mentheti Martialist. Kétségtelen, hogy ha hiányzik a gondtól mentes független élet, hiába való a szabadság, a szabad véleménynyilvánítás is. Másik hibája Martialisnak az erkölcsi érzék teljes hiánya. Mosdatlan szájjal, szégyen és himezés nélkül traktálja, emlegeti a legcsúnyább, sőt undorító nemű, természeti dolgokat, fajtalanságokat, kicsapongásokat. Bizonyos, hogy a régiek és különösen a római császárság kora, nem voltak ebben oly kényesek, mint mi. De Martialis a túlon is túl megy. Mindegy neki, akár természetes, akár természetellenes dologról van szó, mindig leplezetlenül nevén nevezi. Ez már csak az erkölcsileg züllött, lakomák, borozás mellett dőzsölő társaságnak okozhat gyönyörűséget, józan ember ilyen alkalmakra is tiszta csemeget kíván. Ő még Aristophanest is meghaladja. Ezt leszámítva, meg kell engednünk, hogy szerkezetben, nyelvben és stílusban egyformán elismerésre méltó epigrammái, utánozhatatlan eredetiségükkel, nyelvbéli tömörségükkel élvezetes olvasmányul szolgálnak.

Hozzá kell még vennünk mindezekhez, hogy Martialis művei éppen úgy, mint Plinius levelei, a sok vonatkozás, célzás és személyes élcz következtében a kor művelődéstörténetére megbecsülhetetlen források, melyekből sok adatot, felvilágosító, magyarázó szint nyerünk különösen az írók és költők, de általában koruk közéletének, társas érintkezésének ismeretéhez. Innen, ebből a két kútforrásból ismerhetjük meg legjobban, mennyire elfajultak a recitációk, melyek többé nem az irodalom terjesztésére, hanem az erkölcstelenség válogatott fűszerezésére szolgáltak.

Élete végét Bilbilisben töltötte. Kr. u. 96-ban, Domitianus császár halálával, egészen megváltoztak a viszonyok Rómában s észrevette ő is, hogy itt többé nem élhet, hogy népszerűsége lejárta magát. A léha udvar megvénült költőjét, a nagyok kegyenczét megvetik. Így Kr. u. 98-ban elhagyta Rómát, visszatért Bilbilisbe s ott halt meg 101 körül, nem mindenben teljesült reményekkel s nem teljes megnyugvással. Sajnálattal hallom — írja Plinius, Priscushoz intézett levelében — hogy Valerius Martialis meghalt. Szellemes, élczes és finom ember volt, ki nek irásaiban nagyon sok élcz és csípősség s nem kevesebb csinos-ság volt. Távozása alkalmával én adtam volt neki úti költséget; tartoztam ezzel barátságunknak, valamint ama kis versecskének, melyet rólam írt. Régen szokás volt, hogy azokat, kik egyeseknek vagy községeknek dicsőségét hirdetik, kitüntessék, vagy pénzzel megjutalmazzák: de a mi időnkben, mint sok más nevezetes és jeles dolog, ez is kiment divatból. Mert ha már többé nem teszünk dicséretre méltó dolgokat, helytelennek tartjuk azt is, hogy dicsérjenek. Végre pedig — mond Plinius — azért is megérdemelte, hogy barátságosan bocsássam el, mivel rólam oly kedvesen írt s most is megérdemli, hogy mint kedves barátomat megsírassam. Azt adta nekem, mit éppen adhatott és ha módjában áll, bizonyára nagyobbat is adott volna. Ámbár adhat-e valaki embernek nagyobb ajándékot a dicsőségnél, hírnévnél, a halhatatlanságnál? Mondhatná ugyan valaki, hogy amit Martialis írt, nem lesz halhatatlan. Megeshetik talán, hogy nem lesz; de ő oly formában írta, mintha örök életre szánta volna.¹

Trajanus és Hadrianus után, a mi jó volt addig az irodalomra, az is odalett, úgyhogy azon túl csak sinylődés volt az irodalom élete majdnem 400 éven keresztül. A süllyedés, bomlás e hosszú korszakában egyedül a jogtudomány s annak irodalma szerzett elismerésre méltó tekintélyt.

Incze Béni.

¹ Plinius. Epist. III., 21.

Szentjóni Szabó László költészetéről.

— Felolvasatott a szakosztálynak 1905. november 22-iki ülésén. —

1.

Azokat a törekvéseket, melyek a német irodalomban a göttingeni hainbundot, a *Musen-Almanachok* költőit, a fölvilágosodás híveit, a jénai, majd a heidelbergi romantikusokat egyesítették, ugyanabban az időben megtaláljuk a mi irodalmunkban is. *Bessenyeinek* és testtársainak mindenesetre maradandó érdemök, hogy jórészt költői tehetség nélkül és inkább hazafias érzésből, de *tudatosan* törekedtek arra, hogy irodalmunkat az európai, főleg a francia kultúra szintjére emeljék. „Némely jeles hazafiak írja róluk *Toldy*¹ — a magyar nyelvnek a közéletből, a mivelt körök s az irodalomból mind inkább kiszorulását fájdalmasan tapasztalván s azt a nemzeti lét fő védpaizsának felismervén, buzgón kezdék sürgetni annak virágoztatását.“ — Nekik nem sikerült egészen. A ki közéjük tartozott, az mind jól ismerte *Voltairet*, titokban pártolta a külföldről jövő szabadabb szellemű áramlatokat és elhite *Rousseau*-nak,² hogy *a boldogító korszak hajnala máris hasadni kezd*, — de általában minden költői tehetség nélkül követte Nagy Frigyes tanácsát, hogy a külföld remekeinek fordításával kell a hazai nyelv simaságát, szépségeit fokozni.

Nem sokkal több szerencsével verselnek azok sem, kik az ó-kor költészetében egymástól függetlenül találták meg mintáikat.

*Klopstock*nak föltétlenül elismert nagysága és lelkes követőinek népszerűsége irányítja Kazinczy kortársainak figyelmét a klasszikusokra. Ha a még nagyságaival vajúdóban levő német irodalomban, a felvilágosodás elveit valló berliniek között, a sturm und drang lázas eszméiben és *Klopstock* követőinek holdvilágos költészetében írónk nem tudtak is olyan kimagasló alakot találni, a kinek hatása mindenkire nagy és maradandó lett volna, esztétikai nézetekben nem tudtak meg nem is akartak megegyezésre jutni, — *Voss*nak, a *Stolberg*eknek példája legalább arra a térre ráterelte figyelmüket, hol a nyugodt, megállapodott életfilozófia mellett az igaz költészet virágzott. Egyebekben azonban továbbra is megoszlik véleményük. *Kazinczy* mindenképpen *Klopstock*-ban keresi az ideált.³ *Batsányi* ugyan vele lelkesedik a *Messias* költőjéért, de *Verseghy*nek a német irodalomban *Lessing* a kedves költője, *Dayka*

¹ A magyar nemzeti irodalom története. Pest, Emich, 1864/5—1181.

² Emil, vagy a nevelésről. Fordította *Füredi Ignác*. Második kiadás. Budapest, Franklin, 1896. 628. l.

³ *Czeizel János*: *Klopstock hatása Kazinczyra*. Egy. Phil. Közl. XXVIII. 20. és 141 l.

Hölty felé fordul. Az összekötő kapocs írónk között hosszú időre csak egy-két rövidéletű folyóirat és *Kazinczy* levelezése marad. Pálóczi *Horváth* Ádám még jóval később, a XIX. század elején is hasztalan sürget nagyobb összetartást. Mikor pedig *Kazinczy* 1811-ben a *Tövisek és virágok*at abban a reményben adja ki, hogy a *Xéniák Klopstock* epigrammáinak hatásához hasonló esztétikai harczokat idézhet elő, melyeknek eredményei tisztázzák költőink nézeteit, megint csalódik. „Ellenfelei, kiket egyik-másik epigrammája sértett, vagy csak titkon támadták meg, vagy durva és izléstelen gúnyiratokat terjesztettek ellene.”¹ A német irodalomnak még évtizedeken át nagy hatása volt költőinkre, de ez a hatás továbbra is csak annyiban volt egyenletes, hogy a *Stolbergektől Matthissonig, Ewald von Kleistől Jacobiig és Höltytől Millerig* meg *Overbeckig* mind olyanokat utánozgatnak, kik közül soknak a nevét is elfelejtettük.

Hogy a folyóiratoknak szintén nincs egységes irányuk, annak élénk példája a kassai *Magyar Museum*. Irodalomtörténeti érdemük, hogy alkalmat nyújtottak írónknak, művek bemutatására és olyan időben, mikor egyébként a nyomdafesték drága volt.

E kor leghosszabb életű folyóiratának, éppen a *Magyar Museum*-nak írói között szerepel, kinek lírai költészetével foglalkozni akarunk, Szentjóni Szabó László. Költészetén rajta van korának bélyege: ismeri a francia fölvilágosodás eszméit, hódol a klasszikus költészet nagyságának, utánozza, fordítgatja a német költőket. A haza szeretete hatja át lelkét és akárcsak *Gvadányi*, úgy sóhajtozza vissza a régi világot: hol mindenek a' köz-haszonra éltenek.² Noha ennyire kora hatása alatt áll, egyéniségét még sem veti le, van sajátos fejlődése és írói jelleme. A pátoszszal és a németektől tanult szentimentálizmussal együtt új hang szólal meg költészetében, népies, tréfás hang, melyet a *Kazinczytől* hirdetett németgörög klasszicizmus méltóságával aligha egyeztethetünk össze. Esztétikai elveik sem egyeznek. Szentjóni Szabó verselésének szabad folyása nem felel meg *Verseghy* vagy *Ráday* finom formaérzékének. Személyiségével, költészetével egyaránt magában áll. Sajnos, mindkét tekintetben sokkal jelentéktlenebb, fejletlenebb, hogysen irodalmunkban ezért kiváló helyet foglalna el. Impressziók iránt fogékony lelke érdekes képként tükröződik vissza egy-egy költeményében. De e kevés kép halvány és lágy színeivel elvesz a kornak egyéb, talán rikító, de egyúttal jobban megkapó színei között, úgy, hogy csak az elmélyedő vesz észre egy-egy finomabb ecsetvonást.

Szabó költészetében³ a legrégebb nyomok a debreczeni kollégiumba vezetnek vissza. Valószínűleg itt ébredt föl verselő hajlama. A klasszikusokat olvasgatva, *Homeros, Horatius, Ovidius* adták költészetéhez az alapszint, melyre később új meg új rétegek kerültek és mely ez új hatások alatt elveszett; nyomát halvány árnyalat őrzi csak. Ha ezt az alapszint újból meg akarjuk keresni, csak klasszikus olvasmányaihoz és

¹ *Balassa József* a *Tövisek és virágok* előszavában. Régi Magyar Könyvtár (szerk. *Heinrich Gusztáv*) XX. 6 l.

² *A' mai világ*. Első kiadás, 84. l.

³ *Szentjóni Szabó László* költeményes munkái. Pesten, nyomtatt. Trattner betűivel. 1791. 2 számozatlan + 132 lap. — E szerint a kiadás szerint idézzük Szabó verseit.

műfordításaihoz, első kísérleteihez fordulhatunk. Sok körülmény bizonyítja, hogy ezeknek jórésze elveszett. Gyermekkoráról, diákéveiről alig van emlékünk. Verseinek sorrendje már az első kiadásban, a melyet 1791-ben költőnk maga rendez sajtó alá, önkényes. A többi kiadás pedig¹ mind ehhez alkalmazkodott, úgy, hogy ma semmiféle időrendi sort megállapítanunk nem lehet. Ha a verselésben megfigyelhető némi fejlődés segítségünkre van is, ha idilljeiről meg Gellert-fordításáról² tudjuk is, hogy azok Nagyváradon íródtak, sőt még, hogy néhány költemény keletkezésének pontos dátuma is rendelkezésünkre van, mindez édes-kevés költeményeinek összességéhez képest és Szabó költészetének rendszeres tárgyalásához csak azokat a hatásokat vehetjük alapúl, melyek rajta nyomot hagytak.

Mikor 1783-ban filozófiára (és talán teológiára), Debreczenbe kerül,³ költészetünkben javában divik a mértékes verselés. Baróti Szabó *Új mértékre vett külömb versei*, Révai *Alagyái*, Rájnis *Kalaúza* egyre jobban terjednek az iskolák körében is, hol Horatiust addig is ápoliták és a magyar mértékes verselést azután is legjobban gyakorolták. Így volt ez a Kovács Józsefek hazájában is. Bizonyára itt írogatja első verseit Szabó László is és nem látszik alaptalannak az a föltevés, hogy latinból és görögből fordított pár verse erre az időre tehető. Talán itt fordítja a híres *Rectius vives Licinít*, az eredeti versmértékben s elég ügyesen. Van ennek az odének jobb fordítása is, de költőnknek ezt a kísérletét egy másik, alább tárgyalandó kis versével együtt jelentőssé teszi, hogy csak e versében használ mértékes versformát.

Bóldogabb léssel Licinus, ha szinte
part alatt sem jársz, de be sem botsátod
a' zajos tenger veszedelme közzé
büszke hajódat.

A' fenyő fákat szelek ostromolják
a' le-dílt tornyok nehezebbet esnek
's a' magos bértzek tetejére leg-több
mennj kövek ütnek⁴

A mértékes versformát itt sokkal nagyobb sikerrel használja, mint sok versében a rimeset és sokat kellett írnia, amíg a rímes verselésben azt a fokot elérte, a melyen itt a mértékesben mozog. De ezenkívül még ez az egyetlen műfordítása, mely az eredetihez és annak hangulatához eléggé ragaszkodik.⁵ Egy hiánya, mely Szabó műfordításait általában jellemzi, mindamellet van ennek is: a költői képeket soha sem tudja eléggé híven visszaadni. Így éppen az *aurea mediocritas* dicsőítése, a carmennek a leghíresebb versszaka, Szabó fordításában halavány visszaverődése az eredeti sugaraknak:

A' közép-sorsnál ki nagyobbra nem vágy
Azt sem a' szűkség nem emészti gonddal
Sem kaján szemmel palotája fényét
Más nem irigyl.

¹ Debreczen, 1820. — Pest, Beimel, 1840. — Pest, Heckenast, 1865. (Ed. Toldy F.)

² *A' pántlika*. Egy pásztori játék a' Gellert' írásaiból. *Orpheus*, 1790.

³ *Szentjóni Szabó a katedrán*. Magyar Paedagógia. XIV. 408. 1.

⁴ Érdekes ezt *Verseghy* fordításával összevetni, melylyel Szabóé sok helyen föltűnően egyezik:

Bóldogabb léssel, ha sem a magosra	Többször ingatják szelek a magos fát;
szüntelen nem törsz, sem az álsékélyen	a kevély tornyok nehezebbet esnek,
nem maradsz, féltvén dagadó haboktól	s a sebes menykó szeret a negédes
gyenge hajódat.	bérczre lecsapni,

⁵ Csak Gellert fordításának hűsége közelíti meg ezt. De az ellen is sok kifogás akad.

Szabó László tartotta legkevésbé szem előtt ezeket a tanácsokat. Horatius alig is volt hatással költészetére¹, — olyan mérvben legalább, mint Kazinczyéra, Verseghyére vagy éppen Virágéra, Berzsenyiére, semmi esetre sem. Egy-egy gondolatára emlékezik, egy-egy sorát emlegeti néha. De a nyugodt lelkületű, megfontolt rómainak életbölcseletével nem egyezik meg a fiatal, szélsőségek közt csapongó költőé, ki ilyen jambusokkal gúnyolja ki a horatiusi *proprio rabies armavit iambot*:²

Le kell még-is vetetnem
Borotva szűrös élével
Ajjakam gyenge szőreit!
Sébsess idő hová szaladsz?
Miért gyönyörködöl benne?

Több mértékes formában írt verse nincs is. Többi műfordításában már a rímes formára tér át. Joggal remélhetnők, hogy mikor ennyi szabadságot enged meg magának a verselésben, ezt a tartalom és a hűség javára tegye. Azonban nincs így. Klasszikus eredetiből vett másik két műfordításának is gyöngéje, hogy hiányzik belőle az eredetinek méltóságteljes külseje és megkapó melegsége. Jó tulajdonságuk csak az: hogy kitűnően vannak válogatva. Elvégre Horatius főnti carmenje (II: 10) bizonyára a legszebbek egyike. Ovidiusnak szintén egyik legismertebb elégiáját (Trist. IV: 6) választja, Homerosból pedig éppen híres részlet fordítását kíséri meg; (*Achillestől a' Hector testét kérő Priamos*) (Iliados XXIV: 485—506 és 553—558). De ha kétségtelenül volt is érzéke az ilyen részek kiválasztására, mégis, éppen mert ilyen közismert költeményeket fordítgat, azt hisszük, ezek iskolai gyakorlatok, melyekre tanárai, talán Sinai Miklós, tették figyelmessé. Igen-igen gyöngé fordítások, benők itt-ott még egy-egy sor nehézségével is küzd. Hogy magán segítsen a legszabadabb módon vagy éppen együgyűen adja vissza az eredetit. Ovidius gyönyörű versének egy részlete az (1889-iki Merkel-Teubner kiad. III. 90—91. l.) így szól Szabó fordításában:

Idővel a' vad egresek
Lágy szőlő-szemmé nőnek;
Hogy az almák jók 's édesek
Köszönjük az időnek.

A' szomorú szív' bánatját
Az idő el-oszlatja
'S a könnyes szem bús harmatját
Jobb kézzel szárítgatja.

A' kalászt a' búza-szemet
Az idő meg-érleli
'S a' leg-keményebb értz-nemet
Izzé-porrá tördeli

Hát az idő mindeneken
Segít tsalhatatlanul.
De szivem e' keresztteken
Szenvedni még sem tanul.³

Egész sorokat hagy ki, disztihonokat von össze. A könnyed verselésű Ovidius fordítása ebben a magyaros formában is élvezhető

¹ L. *A' kívánság* cz. idillről alább elmondottakat és *Zrinyi Péter Horváth Országi Bán I. Leopold Császárhoz* cz. heroidját, (3—11. l.) a melyben ilyen reminiscenzia van:

E' jó lépés után oly *nyugodtan* éltem, Si *Fractus illabatur orbis*
Hogy még a' *le-eső egektől* se félttem. *Impavidum ferient ruinae.*
Párhuzamosan Dayka sorait idézhetjük: (*Mennyegzői dal*)

Szép... a virtus gyönyörűségeit izleni,
Mely a pusztá világ bús düledékinek

Halmán sem fog irigy sirba leomlani. — *Seneca* hatását l. *A' víg öreg.*

² *Az első borotválkozás.* 32. l.

³ *Panasz.* Ovid bús leveleiből. *Orpheus.* 1790. I. Márczius: 237—241. l.

volna, ha egyébként megfelelné, de Homeros fordításában már nem szívesen nélkülözzük a forma méltóságát.

Achilles! ki Isten vagy sok érdemedbe
 Hogy él még vén Atyád, ó jusson eszedbe!
 Ki mint szinte én-is meg-élvén napjait
 A' sirnak készíti el-bádjadjt tagjait.

A pattogó, mégis méltóságos sorok Szabónál véges-végig laposak. Latinból és görögből készült fordításai iskolai kísérletek, verstani gyakorlatok. A kollégiumban eltöltött negyedfél esztendő (1783—1786) emlékeit egy évtized múlva is megőrzi és miután részben folyóiratokban közölte, költeményeinek gyűjteményét szaporítja velük. Egyébként irodalmunk történetére csak annyiban van jelentőségük, hogy Szentjóni Szabó ifjúkori kísérleteinek egyedüli maradványai. Mutatják, hogy költőnk is, mint minden kortársa, hódolt az ó-kor klasszikusainak. Későbbi költeményeinek egy-egy vonását ennek hatásából tudjuk magyarázni.

Csakhamar új áramlatokba kerül: Batsányi, Kazinczy, Ráday Geodeon ráterelik figyelmét a német irodalom élénken pezsgő életére, a Franciaországból jövő új szellemre, szabadabb elvű eszmékre. Kikerülve az élet küzdelmeibe, költészetén ezeknek hatása látszik jobban. Horatius tanítását nem igen fogadja, a klasszikus rómaiakat alig is olvassa ezután, csak Senecat, kinek munkáit szívesen forgatta mindig, egy-egy mondását pedig még a kufsteini fogságban is, nehéz betegen szívesen fordítgatta.¹

Azon a rövid évtizeden keresztül, mely a debreczeni főiskola kapujától a tiroli vár börtönéig vitte, Szabó költői munkássága elég nagy volt. De azon a félszáznál alig több versen és néhány prózában írt idillen kívül, melyet 1791-iki kiadásban közöl, eddig alig került elő valami: két kis epigramma és néhány Seneca-fordítás. Pedig valószínű, hogy Szabó 1791 után is írt verseket és költemények írásában gyorsan készült drámája sem akasztotta meg. Ma mindennek nyoma sincs. Miről az irodalom története beszámolhat, az öt-hat év munkássága, melynek első kezdetei a klasszikusokból készült fordítások lehettek.

2.

Miután a debreczeni kollégiumból, hova Hatvani professzor előadásai meg nem egy csintalan diákcsíny emlékei² kötötték, eltávozott, tanító lett Nagyváradon. Az a négy év, melyet ott, Biharország szívében tölt el, életének legboldogabb, legcsöndesebb korszaka. Itt látta jönni a legszebb ifjúkort, napról-napra boldog egyformaságban, tanítgatva, olvasgatva, pihenve. Gyönyörködik a természet szépségeiben, előtte a végtelen alföld, szülőmegyéjének síksága. Nincs messze szülőfaluja, a Berettyó patakja mellett, az érmelléki hegyek alján. E patakhoz, dombokhoz fűződnek gyermekkorának kedves emlékei. Maga írja, hogy ibolyaillat száll felé este, madarak csicsérgése kelti fel hajnalban. (*A' kívánság cz.* idillje. 85. l.) „A' violák és szagos virágok illatozása között

¹ *Szentjóni Szabó László maradványai.* Kézirat a M. Nemz. Múzeumban.

² *Balogh Ferencz* úr, a debreczeni főiskola levéltárosa, írja hozzánk írt szíves soraiiban, hogy 1784. szeptemberében költőnket két ízben is sessió elé idézték és mindkét alkalommal fegyelmezésben, illetőleg pénzbüntetésben részesítették.

húnyom-bé az én szemeimet és a' rigók, 's fülemilék éneklése serkent fel engemet, hajnali nyúgodalmamból. Édes reményekkel tölti el a virágzó fák látása és elszomorodik, mikor „az éj-szak lehell, egy híves éjszaka vastag dérrrel harmatozza-meg a' virágokat. (A' dérhez. 99. l.) Mikor beleún a tanításba, kinéz az iskola kertjére. A „természetnek látása meg-vidítja“ (A' kert N.-Váradon. 100. l.) és ábrándokat sző maga elé arról az időről, mikor majd szülőfalujában békésen, nyugalomban éldegélve megvonúlhat. Nem kerülí a társaságot, vannak jóbarátai, velők kellemes órákat tölt. Elhatnak hozzá a modern eszmék és nemcsak, hogy egész életmódja rousseaui elvekre vall,¹ hanem itt-ott maga is beáll ez eszmék apostolának és hirdeti az emberek teljes egyenlőségét. „Ha mikor egy paraszt mellettünk elmegy, ki a' maga tzimereit vállalán vivén, visszatér munkájához, egy két jó szó, egy két pohár bor által, melyek az ő nyomorúságát szenvedhetőbbé teszik, meg-örvendeztetem az ő szívét 's belső részeimnek megindulásába, örömmel mondom magamba: Ember vagyok én-is.“ (A már idézett A' kívánság cz. idill és még az utolsó bekezdés is.) „Az isten boldogságra teremtett mindent a' természet kevéssel meg-elégszik — és ki az, a ki így él?“² Halvány reminiszcencia ugyan; de azt bizonyítja mégis, hogy a kor terjedő eszméi költők lelkét is magukkal ragadták. Rousseau hatás alatt az emberszeretetről énekel. (Az emberi Szeretetről. 57. l.)

Ki szeretné az életet
Ott, hol nints emberszeretet?
A hol a siró kisdedeket
A' meggörbült ősz fejeket
Érzés nélkül tekintette,
A' ki tsak elment mellette.

— — — — —
Mutass Uram! egy kietlent,
Hol ne lássak illy Hitlent!

Költeményei végén közölt, prózában írt, poétikus idilljeiben is ezek a gondolatok nyilatkoztak, tehát azok minden bizonynyal váradi éveiből valók. Rávall az idillek hangja, melynek boldog elégedettségét csak itt-ott szakítja meg egy-egy sóhajtás, mint pl. A' kívánságban, a melynek menete emlékeztet a horatúsi *Beatus illere*. De még ennek a végső, keserű sorain is, melyekben a sors, a' szerencse áldozatának mondja magát, áttör a remény, hogy lesz idő, a mikor minden szerény kívánsága teljesül.

Másutt még tárgyilagosabb. Így a *Panasz* című dialogusban. E Nagyváradon írt, egyszerű, folyékony de szentimentális, távolról sem drámai élénkségű párbeszéd, prózájában érezhető ritmus lüktet. Néhol szinte bibliai stílusa van és e tekintetben az első ily munka irodalmunkban. Gyönyörű gondolatrítmusa bizonyítja, hogy ez a művészieség tudatos. Ebben az idillben meg regénytöredékében² Szabó László

²¹ *Emil, vagy a nevelésről*, id. kiadás, 627. l. „A ki jó példával akar másoknak szolgálni, annak a falusi csendéletben kell, hogy örömet találja, az embereknek ezen békés, természetes életmódjában, mely a romlatlan szivekre oly varázshatással van. — — — Mit kell tenni, hogy e boldog korszakot visszaidézhesük? Csak egyetlen egy dolgot, de az lehetetlen: szeretni kellene azt.“

²² *Első Mária magyar királynak élete. (Régi magyar történetek.)* Magyar Museum, 1789/90. 2. és 3. negyed.

* A' Kívánság című Rousseau-kompiláció (Emil, W. Erny vége) Rousseau-jelölést még azot a „Történet R... Munkáiból,“ amelyeket a Kassa-i Magyar Museumban jelölt meg és amelyeket a Toluj-vid. Rabenstein-fővárosi könyvt. köz. (188-195. l.) — U.é. a Magyar Part. 1906. évf. ban megjelent.

a próza mesterének mutatkozik. Sokat keresgélünk, nincs-e fordítással dolgunk? De eredmény nélkül. Ugy látszik, a párbeszéd írására *Brückner*nek egy dialógusa adott indítékot,¹ mely *Voss* *Musen-Almanachjában* 1777-ben jelent meg *Die klage Dina's* czimen. Egy szerelmes pár andalog egy korán elhunyt zsidó lány sírjánál. Siratják az ott nyugovó Dinát, ki szerelme miatt halt meg. Alapeszméjében egyez vele Szabó idillje is: Laura, a menyasszony, vőlegénye sírján kesereg barátjának, hogy azt a „hozzá való hív szerelem ölte-meg“² Itt-ott mintha érezhető volna is *Brückner* hatása:

Szép volt az én barátom, mint a' legszebb tavaszi nap, fejr az ábrázatja, mint a patyolat' liliom; piros az ortzája, mint a szederjes rózsza; 's el-múlt, mint a nyáron lengedező szellő el-elmulik a vetések közt.

Nem-fog téged látni ez a' mellyék, mellynek ékessége valál; és gazos fűvek fogják bé-nőni a' mi sétáló-helyeinket.

Laura beszédje, hangja a német irodalomban gyakori, megvan *Wieland*nál és megvan *Novalis Hymnen an die nachtjában*, mely 1799. telén íratott. Ugy látszik, mindezek közös hatásra vezethetők vissza, a bibliára. Szabó jó kálvinista volt, bizonyára gyakorta forgatta az írást, *Novalis* pedig és a romantikusok, főleg *Friedrich von Schlegel*, *Schleiermacher* munkálkodásuk első éveiben, sokat foglalkoztak a vallás bölcséletével.

Szabó ez idilljének közvetlen hatása látszik *Vörösmarty*n. Sem *Toldy* nem említi *fortissimus viréről*, sem *Gyulai Pál*, hogy *Vörösmarty Szentjóni Szabót* olvasgatta. Bizonyítja ezt azonban *Vörösmarty* legszebb elégiája: *A Kis gyermek halálára*. A költemény bibliai stílusa szintén lehet a biblia hatása, sőt valószínűleg keresett stílus, de mindenben emlékeztet Szabóéra. Kétségtelenül mutatják azonban a hatását *A' panasz*nak és *Vörösmarty* költeményének következő párhuzamos helyei:

Ah, mikor lesz reggel a' sírba, hogy azt mondjuk a szunnyadozónak: serkenj-fel!

De ne háborgasd a halottak nyugodalmát haszontalan kiáltásokkal.

Szép volt a' Télon halála és tsendes. Mint mikor egy kis nyári napon mosolyogva száll-alá a' vidám nap.

Ki mondja meg néked, hogy reggel van? Ah Ki fog téged megint fölkelteni?

De fájdalom ne bántsa hamvadat.

Mulásod könnyü volt és tiszta, mint Az égbe visszaröppenő sugáré.

*Vörösmarty*ban, ha talán nem volt is forrása, de az olvasottnak, vagy esetleg valamikor kívülről tudottnak némi reminiscenciája élt.

Szabó stílusa ebben az idilljében is olyan egyszerű és kedves, mint későbbi munkáiban. Természetes, ha nem tetszik *Döbrenteinek*, ki elismeri az idillekről, hogy „Szabónak lett volna lelke ahhoz, de — szerinte — a' ludaskása, a' sok igen köz kifejezés elcsúfítja“.² De azért *Döbrentei igazságáról* nem győződhetünk meg, mert költőnk idilljei közül nem egy elveszett.³

¹ *Musen Almanach für 1777. Herausgegeben von Joh. Heinr. Voss. Hamburg, bey L. E. Bohn. 43—50. l.*

² Levele *Kazinczyhoz*, 1811. június 19. Kétségtelen, hogy itt *Szentjóni Szabó*ról van szó, a kinek többször idézett *A' kívánság* című idilljében van egy ilyen mondat: „danolok szedőimnek szüreti énekeket; meg-fogom a' tsomoszló-ja végét és eszem velek ludaskását“.

³ Levele *Kazinczyhoz*, 1809. július 14. Éppen *Döbrenteitől* tudjuk, hogy „a' kis 14-éves *Wesselényi*“, kinek „mély, lány érzés, jó szív, tűzes ész formálja karak-

Szabó idilljei költészetének egy új világába: a pásztorköltészetébe vezetnek, hol Gellert hatott rá legjobban. A pásztorköltészet csalóka képeiben ő is a falu világát látta, a csöndes megelégedését. A húsz éves Szabónak jól esett látnia, mikor magárahagyatva künn volt az életben, hogy körülötte csupa elégedett, boldog ember él. Ő legalább ilyennek képzelte környezetét. A hegyek közé, elrejtett völgyekbe nem Horatius szatiráinak kapzsi, szájas városi embereit gondolta, hanem a német schäferspielek jámbor, együgyű szereplőit. Sem az ifjú költő, sem Gellert és kora nem vették észre, hogy ezek nem igazi pásztorok. Pedig a *Pántlikáról*, Szabó László Gellert fordításáról, is csak három külsőség mondja meg, hogy pásztorokkal van dolgunk: először a nevek, — mert Phillisnek, Montánnak, Myrtillnek vagy Daphnenak Teokritos óta csak az idilli pásztorokat hitták; azután a szín, a mely bizonyára (pontosan nincs jelezve), a rét vagy a mező; és végül, hogy két izben juhokat emlegetnek. Külömben azonban éppen olyan pásztorruhába öltözött polgárok ezek, mint Faludi pásztorai, vagy mint a milyen pásztorruhába öltözött arisztokraták a XV. Lajos korabeli festmények pásztorai. De azért Gellert kora és most Szabó, mikor ezekben a kedves, könnyed játékokban elmerült, elfeledve az élet mindennapi gondjait, elhitette magával is, hogy vannak ilyen tisztaelkű, jámbor, önelégült emberek, akik társasjátékot játszanak, tejet isznak, őrzik a nyáját — és ebben az életmódban keresik az élet boldogságát. Irodalmunkba elkésve hatolt ez a naiv hazugságaiban is kedves műfaj, mely német hazájában nemcsak hosszú időn át sok embert meghatott, — hanem a német polgári dráma fejlődésére is sok tekintetben befolyt. Mire hozzánk eljutott az emberek nálunk is már a franczia forradalom eszméi foglalták el, melyek nem túrték meg maguk mellett a rokokó és a barokk-ízlés szép hazugságait. A Gellert-fordítás irodalmunkban maradandó hatás nélkül hangzott el.¹ Szabónak azonban jólesett nagyváradi magányában továbbszövegetni rousseaui álmait, továbbirogatni a pásztoréletről, Daphnéről, Phillisről és Chloéről együgyű, gyöngye versikéket. A kornak nem éppen elkényeztetett olvasói aligha gyönyörködtek ilyenféle rímgyakorlatokban (másoknak alig is nevezhetjük ezeket):

Ó örökké szerencsétlen lígetek!
Mellyeket én soha sem felejtetek!

— — — — —
Ott esett az hogy egy őszi időben
Daphnét, a' szép Daphnét láttam elsőben:
Ott esett az, hogy egy halmon le-felé
Félénk eróm gyenge testét emelé.²

— — — — —
Chloé! ne fuss tőlem, te durtság Gyermeke!
Haszontalan bujkálsz, mert nálad termék.

terét, Szabó László és Gessner idyllumait“ szereti és „az elsőtől sokat tud betéve“. Minthogy pedig Szabónak mindössze néhány idilljét ismerjük, ezekből tehát sokat nem tudhatott Wesselényi kívülről, nagyon valószínű, hogy itt elveszett költeményekről van szó.

¹ L. szerzőnek *Szentjóni Szabó Gellert-fordítása* cz. értekezését. Egy. Phil. Közl. XXX. évfolyam.

² *A' szerelmes pásztor.* 54—55. l.

A'ba fogadott volt ma Chlóé velem
 Hogy ha ő el-buvik, én meg nem lelem:
 Meg lett a' fogadás négy erős tsók alatt,
 Én rá-is találtam, de ő el-szaladt.¹

Helyzetváltozataiban (*Cloe' bús estvéje*. 68. l. *Eggy ifju [a' jegy vissza-adáskor]*. 40. l.) sincs több élénkség. Mintha csak Werther keserveit hallanók újra: magános panaszok, bús sóhajtasok meg örökös könnyhullatás, — egyre meg egyre ilyenféle sorok:

Te halvány Hold' bús világal!
 Légy könnyeim' bizonysga!

 Itten sírok én szüntelen.

Nincsen ezekben a versekben semmi báj, semmi hangulat, érzékenyek, korszerűségüket már megjelenésük idején is régen elvesztették, bennök a természeténél fogva szentimentális költő apró bánatainak ad burkoltan kifejezést. Költészetének fejlődésére azonban jellemzőek és ez oknál fogva fontosak.

Versein nyomot hagynak a paszturrelek, a szabadabb elvű francia eszmék és halvány emlékként a latin költők. Egészségesebb irányt azonban csak akkor vesz Szabó lírája, mikor egyrészt az esztétikailag jobban kiművelt újabb német irodalmon finomúl, másrészt az élet apróbb örömeit énekli, a miket barátai és szerelmei szereznek neki. Barátság, szerelem élénkítik nagyváradi csendes napjait. Az idilli, de csak képzelt, boldogságot az igazi életnek tisztavirágos örömei váltják föl.

Talán nemesi családja régi ismeretségét újítja meg, vagy Váradon ismerkedik meg későbbi jóbarátaival, — költeményeiből mindenesetre elég széleskörű ismeretségre következtethetünk. A Magyar Museum szerkesztőin kívül nem egy munkatárssal is jóbarátságot köt.² Gyakran találkozik a két Dobozy-testvérral, a kiknek Vajdán és Kísszántón, (Biharban, Nagyvárad közelében) birtokuk van. Az idősebbiknél, Dobozy Mihálynál, sokszor jár látogatóban. Szeret Dobozy nál lenni; elfoglalatoskodik kertjében, ültetget, ápolja a fiatal fákat. (*A' tser-fa*. Huszár Hadnagy Dobozy Lajoshoz. 21—22. l.)

Igaz barátira lel itt a fiatalabbik testvérben, a vele egykorú pajtásban, Dobozy Lajosban, a ki csakhamar huszárhadnagygyá lesz és a török ellen táborba száll. Tiszteletére mársot, — vagy mint Szabó nevezi: — indúllj-dalt ír. (*Indúllj-dal*. Dobozy Lajoshoz, [midőn először táborba ment]. 1—3. l.) Étlénk érdeklődéssel kíséri sorsát a török háborúban — és József császár e harczi most már nemcsak hazája, hanem barátja iránt érzett szeretete miatt is érintik őt. A martinestyei győzelem³ örömeire költeményben dicsőíti Kóburg herceget, (*Herceg Kóburg' győzedelmére Martinestyénél*. 1789. 29. l.) újjongással fogadja Belgrád megvételének híret (*Belgrád' megvételére*. 65—66. l.) és Kóburg és Laudon ünneplésében a közérzületnek ismételten kifejezést ad. (*A Kóburg' győzedelmére és Belgrád' megvételére*. 65—66. l.):

¹ *A' Fogadás*. 56. l.

² Aranka Györgynek pl. így ír Batsányi 1793-ban: Szentjóbi Szabó László — — a minap itt lévén Kassán, emlékezett, hogy van szerencséje személyesen ismerni kedves barátom uramat.

³ Itt esett el tudvalevőleg Dayka Gábor egyetlen fitestvére.

Koburg és Laudon éljenek!
Ezt mondják ifjak 's vének
'S arany Oszlopot tégyenek
E' két Vezér' Nevének.¹

Az idősebbik testvérrel, Mihálylyal, ezalatt továbbra is tartja a barátságot, nyarankint is eljárogatnak egymáshoz és mire őszre fordul az idő, levelezéssel ápolják a jó viszonyt. A hűs őszi napokban türelmetlenül várja Dobozy leveleit és mikor azok elmaradnak, szép költeményben inti meg barátját (*Dobozy Mihályhoz*. 43. l. *A' haszontalan várakozás*. 63. l.):

Hidegen fújnak a' szelek
Dér szokott jární éjjel,
Sárgúlnak a' fa-levelek,
Misú! 's húllanak szélyel.

Halni készül a' természet
Érzékenységét veszti --- ---

Misú! tán a' természettel
Erántam meg fogsz halni,
Hogy leg-kissebb felelettel
Sem kivánsz vigasztalni.

Lassankint, talán a Dobozy-testvérek útján, alkalma nyílik a megye arisztokráciájával is megismerkedni. Meglátogatja a Teleki- és a Haller grófokat. Ez utóbbiak nagyon megkedvelik és szüretükre is meghívják, Telegdre. Szabó László enged a meghívásnak és az özv. Haller Péternénél és Haller Jánoséknál eltöltött szüret egyik legkedvesebb emléke marad, melynek két tréfás költeménnyel is adózik. (*A nagy szüret Telegden*. 35—36. l. — *A' bús puttonos*. 50—51. l. Az előbbinek érdekessége, hogy Szabó László egyetlen refraines verse.) Egészen otthonosan érzi magát a grófi családnál. Eltréfálózik a két ifjú gróffal, Jánossal és Lászlóval, udvarol a házi kisasszonynak, Klára komtessznek, a ki a szüretelésnél költőnk pallérának szegődik be: „puska fél-vállán, szoknyás gavallér“. Elmulatozik a szedőkkel, a cselédséggel is. Még mikor Váradra visszatér, akkor is sokat gondol a szüretre. Szinte nem is hiszi el, hogy már vége a kellemes óráknak és puttonyát keresi, de a puttony nincs sehol.

Pedig én a' puttont szerettem,
A' vállamra szépen fel-vettem,
És a' midőn meg volt már telve
A' kádhoz vittem énekelve
A' szedőket is én biztattam
'S vig szívvel dolgoztak alattam.

Talán még édesebb emlékeket visz haza a szüretről, miki, ha később fájdalmas órákat szereztek is neki, néhanapján mégis boldog reménnyel töltötték el lelkét. Ha föltevéseink nem csalnak, erről a szüretről datálhatjuk költőnk első olyan szerelmét, melynek már verseiben is nyoma van. A szüretelő vendégek közt van egy leány, a ki költőnk

¹ Vajjon keserű gúny-e, aulikus hítség, vagy diplomácia, mikor a bihari magyar fiú így énekel:

Belgrád! --- ---
A' Császári tzimereknek
Helyt engedsz utólyára!

verseiben *Comtesse Czili* néven említ és a kinek nevét a jegyzetben is csak * . . . . *Czeccziliának* mondja. Hogy az a lány, a kihez Szabó szerelmes költeményei szólnak és jövőjéről festett ábrándjai fűződnek, költőnknel magasabb rangú családból származott és számára talán elérhetetlen volt, azt költeményeiből tudjuk.¹ Ha ehhez azt a titkolózást vesszük, a melylyel Czeccziliáról beszél, meg tudjuk azt, hogy a pásztornevek mellett itt-ott használt *Czenczi* név is a Czeccziliának lehet egy Kazinczytól tanult változata, — akkor semmi sem szól az ellen, hogy a telegdi szüret Czili komteszében keressük költőnk szerelme tárgyát. Vele enyeleg talán, mikor Chlóéval játszik, rágondol, mikor Phillishez írja verseit. Örök emlékül teszi el a szekfűt, kedvesének a „leg-első adományát, (*A' Szek-fű.* 69. 1.) a melyet *Phillis* kebléről kap . . . és ezentúl a szekfű kedves virága.

3.

Baráti körben, szerelmi ábrándok, remények és tervek, apró öröök közt így telnek a nagyváradi évek. Mig élete mind változatosabb és kellemesebb, lassanként nevét is megismerik. 1787-ben a *Magyar Múza*, Szacsvai Sándor folyóirata, közli először Szentjóbi Szabó verseit, — és a csakhamar meginduló kassai *Magyar Museum* dolgozótársai között állandóan ott szerepel. Nevét mindjobbán megismerték és Szabó maga is megismerkedik a Magyar Museum szerkesztőivel és munkatársaival. A triászából különösen ketten hatnak rá, Batsányi és Kazinczy, kinek költészete nem áll ez időben Szabóénál magasabb színvonalon. Vele melegebb barátságot soha sem kötött.² Kazinczy útbaigazításokat ad, hogy kit vagy mit olvasson, könyveket küldözget neki³ és fölhívja figyelmét egy-egy versre. Ha egymáshoz jobban nem közeledtek, annak oka bizonyára a Magyar Museum másik szerkesztője, Szabónak testi-lelki jóbarátja, a nála jóval idősebb Batsányi János. Batsányi tudvalevőleg csakhamar összevész szerkesztőtársaival és főleg Kazinczynak nagy ellensége lesz. Valószínűleg ő gátolja meg, hogy Szabó László és Kazinczy, ki pedig mindenkit szives barátságába fogad, ha az az ő esztétikai elveinek hódol, jobban megbarátkozzanak.

¹ *A' szerelmes Pásztor cz.* már idézett költeményben így énekel:

Nagy Istenek! — — —
Ti, kik hívségemet tudjátok,
Daphnének tudtára adjátok!
Hogy nagy neve's kintsei között
Szivem egyikbe sem ütközött.
De szelidségét, jámborságát,
Tiszta szive' erányosságát,
Ártatlan szeme' tekintetét
Ember-szerető természetét,
Mind az imádásig tisztetem.

És ugyanott:

Bátor a gyümölcsök magosok,
Melyekhez hasztalan kapdosok.
Bár látom Daphne gazdagságát,
S szegény sorsom alacsonyágát stb.

² Egy 1792. szept. 15-én kelt levelében is még így szólítja meg Kazinczyt: *Tekintetes Inspector Ur!* és mellékelt verseihez *alázattal akludál egy kérdést.*

³ Kazinczy levele Csokonaihoz; Érszemjén, 1803. márcz. 2. „*Batteuxmet* Szabó Lászlónak adtam (a' ki Kufsteinban. october 10. 1795. halt meg, sub. Nro 9)“

* *Batsányi is fordít Jacobinból. Ed. Tóth M. L.*

Szabó ugyan később, a kilenczvenes évek legelején, Kazinczy *Orpheus*-ába is dolgozik, de leghívebb barátja Batsányi marad.

Barátságuk kezdetét a Magyar Museumtól datáljuk, az fennmaradt Szabó haláláig és egyike irodalomtörténetünk legszebb jelenségeinek. Batsányi, a ki ekkoriban férfi-kora javát éli, megható gyöngédséggel viseltetik a lányos érzékenységű gyermek-ifjú iránt. Meghívja Kassára, hól Szabó csakugyan sokszor meglátogatja őt. Fölkeresi leveleivel és fáj neki, ha Szabó nem válaszol neki pontosan.¹ A sors úgy hozta, hogy később együtt szenvedjenek Kufsteinban és mire Batsányi kiszabadult, Szabó, kire ekkor vártak az élet legszebb örömei, halott volt. Barátságuknak emlékét Batsányi híven őrizte.

Szabó költészetére Batsányi főleg új eszméivel hatott. De ő is azok egyike, kik Szabó figyelmét mindjobban ráterelik a német költészetre. Verseghy és Ráday Gedeon sem maradtak hatás nélkül Szabóra. Verseghy meleg szeretettel viseltetik iránta,

— — — — — kit tanulmányai
Jónak, nemesnek szíve, szerelmei
Szelidnek, — ah boldogtalannak
Tett egyedül az agyas szerencse.²

Ráday pedig avval a jóakaró pártfogással, mely őt helyesen jellemzi, szívesen fogadja birtokán, péczeli kastélyában, mikor ott később Szabó meglátogatja, (*A' péczeli Kert* cz. költeménye. 80. I.) elbeszélget vele az irodalomról, megmutatja neki könyvtárát, kertjét és Szabó nem győzi bámolni a gróf nemes passzióit.³

Négyük közül valószínűleg Kazinczy tereli figyelmét a német költészetre. Már 1782-ben sokat foglalkozik Klopsótock *Messiasával*⁴, majd a Stolberg-testvérek költeményeit szereti meg és lassankint egészen ennek a holdvilággal, tavasszal, könyhullatással telt, szentimentális, ábrándozó költészetnek a hatása alá kerül, a mely Voss és Goeking *Musen-Almanachjában* ér tetőpontot. Ha Németországban a formai és nyelvi szépségek miatt ezt az irányt méltányoljuk, nem szabad kicsinyelnünk azt a hatást sem, a melyet a mi irodalmunkra gyakorolt. Veszülésünk fejlődésében fontos szerep jutott ennek a hatásnak, de azonfelül nagyon fontossá vált a *Musen-Almanach* költői iránya Szentjóni Szabó Lászlóra. Kivonja őt Gellertnek és a korszerűségét vesztett pásztorköltészetnek hatása alól és így a divatos költőknek hódolva, költészete korszerűbbé válik. Előbb csak átdolgoztatja német költők műveit, azután maga is próbálgatja verseiben a *Musen-Almanach* költői irányát követni.

Átdolgozásai között érdekes az a vers, a mely költeményeinek első kiadásában *Glycerium Vielandból* czímen jelent meg (30—31. I.)

¹ Egyik legszebb versét, a *Hazafiúi aggodást* Szabó Lászlóhoz intézi:

O, te kinek jeles elméjét örvendezve csudáltam,
Még mikoron csak távolról hallok vala Músád
Szivreható dalait; te, *hiben végtére veszélyes*
Pályafutásom alatt elszánt hű társra s barátság
Tisztiben a legjobb, legigazb emberre találtam, stb.

² *Szentjóni Szabó László halálára.*

³ *Váczy János* idézi Ráday életrajzában Kazinczy *Pantheonjából*, hogy Weingand pesti könyvtárús „Rádaytól magától annyit véve be, mint vásárlóitól egyetemben.” (Gr. Ráday G. összes művei. Budapest, Franklin, 1892. II. I.)

⁴ *Czeizel János* idézett értekezése.

és a melynek eredetijét Wieland *próza*i munkái közt, a *Nachlasz des Diogenes von Sinope* című elbeszélésben találtuk meg. (Nachlasz des Diogenes von Sinope. Aus einer alten handschrift. XXXI. — *Wielands Werke*, Berlin, Gustav Hempel. 24. k., 45. l. — Az egészzet Kazinczy fordította később magyarra: *A Szinopei Diogyenesnek Dialogusai. Ir. Wieland, for. Kazintzi Ferentz*. Pest, 1794.) Ennek a 31. fejezete így hangzik:

Sie ist nicht mehr, die zärtliche Glycerion — mit ihr verlор ich alles, was ich noch verlieren konnte. /Ihr grab ist das einzige stück boden auf der welt, das ich *mein* zu nennen würdige. /Niemand weisz den ort, als ich. Ich habe ihn mit rosen bepflanzt, / die so voll blühen wie ihr busen und nirgends so lieblich düften. / Alle jahre im rosenmonde besuch' ich den geheiligten ort. / Ich setze mich auf ihr grab pflücke eine rose — „So blühest *Du* einst!“ denke ich / — und zerreisse die rose und verstreue die blätter auf dem grab' umher. — Dann erinnr' ich mich des süszen traums meiner jugend, und eine träne, die auf ihr grab herabrollt, befriedigt den gellebten schatten. (A vonalkák a Szentjóbi Szabó versében megfelelő strófát jelzik.)

— Ennek az érzékeny részletnek (L. u. ott a következő bekezdést: Wenn ihr nicht gerührt seid, so ist es meine schuld nicht.) nagyon sikerült átdolgozását adja Szabó László verse, a melynek egyik-másik strófája költőnk egyik legsikerültebb alkotásai közé tartozik:

— — búsult szívem unalmába
Rózsát vévén kezembe:
Így virágzál hajdanába!
El-gondolom lelkembe.

'S széllyel-tépvén leveleit
Sírjára hintegetem,
'S ifjúságom örömeit
Könnyezve emlegetem.

Overbecknek egy költeményét, a mely *Der knabe an ein veilchen* címen jelent meg és a teljesen elfeledett költő gyermekversikéinek sorába tartozik, elébb *A' rózsához* címen fordítja le, (Magyar Museum 1788/89 3. negyed.) majd *A Czenczi rózsája* (12. l.) címmel (Voss, *Musen-Almanach*. 1788. 193. l.), a fordítást. mint eredetijét veszi föl gyűjteményébe. Pedig csak egy pillantást kell vetnünk Overbeck költeményére és kitéjük, hogy tényleg annak átdolgozásával, bár nagyon szabad átdolgozásával van dolgunk.

Blühe, liebes veilchen,
Das ich selbst erzog,
Blühe noch ein weilchen,
Werde schöner noch!
Weisz du, was ich denke?
Lotten zum geschenke
Pflück' ich nächstens dich.
Blümchen, freue dich!

Fakadj piros rózsá fakadj tsendesen *)
Kellemes illatod' hintsed kedvesen
Mert a'ra tartalak,
Hogy másnak adjalak
De tudod-e kinek?
A' szép Czenczinek.

Lotte, muszt du wissen,
Ist mein liebes kind!
Sollt' ich Lottchen misßen
Weinet' ich mich blind?
Lotte hat vor allen
Kindern mir gefallen,
Die ich je gesehn;
Das musz ich gestehn!

Czenczi kedves gyermek, szívemnek fele!
Ót ha el-veszteném, meg-hálnék bele.
Más ha mást kedvellett
Nékem Czenczi kellett
Czenczit úgy szeretem
Mint az életem.

Ezután Overbecknél három, nagyon naiv strófa következik, (a melyeket Szabó nem dolgozott át) és végül az utolsó:

*) Lehetett itt hallani aztán gyönyörű gyönyörű sonettokat és madrigálokat. Az utabbi koroknál felét akkoriban nem vettek be a jó társaságba; hanem azelőt helyett a felig slak, felig met met móbora dalok voltak; „Isen hozzá, te csendes ház.” — Gyönyörű, mindam, meg kell v nem. — „Fakadj piros rózsá fakadj tsendesen.” Jóbai, Ne nyulj hozzá.

Aber du, mein veilchen
Sollst für Lotte seyn!
Blüh' nur noch ein veilchen
Hier im sonnenschein
Bald will ich dich pflücken,
Ihre brust zu schmücken.
Ach dann küsst sie dich,
Und vielleicht auch mich!

Teremj kis fa teremj! sokat 's szépeket,
A' szép Czenczi nagyon szeret titeket.
Czenczi azt szereti
Ha az öltözeti
Tele van rózsával
Rózsa szagával.

Oberbeck versikéjéből ekként Szabónál egész kedves szerelmes vers lesz. Kevesebb ügyességet árul el egy másik átdolgozásban, a mely az 1791-iki versgyűjteményben jelent meg, ugyancsak eredetinek feltüntetve, *A' poëta* czimen (41. l.). Pedig itt Jacobinak, az egykor sokra tartott költőnek (1740—1814) *Nach einem alten liede* (Voss, Musen-Almanach 1783. 22. l. — *Johann Georg Jacobi's* sämtliche werke. Zweite rechtmäßige, verbeszerte und vermehrte auflage. Zürich, bey Orell, Füzli, und Comp. I—VII. [VIII. biogr.] 1807—1813. III. köt. 50. l.) című költeményével van dolgunk, az előbbinél valamivel hibebb átdolgozásban. A német eredetit jól ismerte kora és rezignációs sorait, a melyek megzenésítve, köttával jelentek meg, sokat énekelgették a XVIII század végének Lottchenjei:

Sagt, wo sind die veilchen hin
Die so freuding glänzen,
Und der blumenkönigin
Ihren weg bekränzten?
Jüngling, ach! der lenz entflieht;
Diese veilchen sind verblüht.

Hol vagynak a' violák
Mellyeket nem régen
Én és némely Leánykák,
Szedtünk a' térségen?
Ó ne-keresd hijába
Mind el-húllott magába!

Sagt, wo sind die rosen hin,
Die wir singend flückten,
Als sich hirt' und schäferin
Hut und busen schmückten.
Mädchen! ach, der sommer flieht,
Diese rosen sind verblüht.

Hát a' rózsá hova lett
Ki-nyílt levelével,
Melly minden virág felett,
Szebb piros színével?
Ó ne-keresd hiába
Mind el-húllott magába:

Itt ismét két strófát kihagyott Szabó. Ráday Gedeon teljesen lefordította ezt a költeményt. (id. kiadás 62—63. l.) Azután következik:

Sagt, wo ist das mädchen hin
Das, weil ichs erblickte,
Sich mit demutvollem sinn
Zu dem veilchen bückte?
Jüngling! alle schönheit flieht:
Auch das mädchen ist verblüht.

Hát L'ánykánk hová lettek
Barna-szín hajokkal
Kik az-előtt fénylettek
Eggyénéhány napokkal?
Ne keresd békételen
Mind el-hóltak hirtelen.¹

¹ Ráday fordítása, a mely hívebb és sok helyen poétikusabb, itt visszatásítónan prózaivá lesz:

Kérdés: Hol ama szemérmes szűz
Ki, mint észrevette,
Hogy megláttam, lehajolt
S elpirult mellette?
Felelet: Nem pirult el többször ő,
Mert elvitte a himlő.

Sagt, wo ist der sänger hin,
Der auf bunten wiesen
Veilchen, ros' und schäferin,
Laub' und bach gepriesen?
Mädchen! unser leben flieht:
Auch der sänger ist verblüht.

Ha titeket kérdenek
Hol van poétátok?
Tsak régi nótám' e'nek,
Fiúk danoljátok!
Ne-keresd haszontalan
Meg-hólt a boldogtalan.

Lassankint Szabó egészen bekerül a *weilchen, ros' und schäferin, laub' und bach* költészetébe. Lv

Panasz cz. idilljének és Brückner *Die klage Dina's* cz. dialogjának rokonvonásaira már rámutattunk. Mirabeau sírjáról ír Pfeffel.¹ — Szabó így ír *a' franzia nemzet-gyűlés' előülölje halálára*:

Le-dült tornyai közt Páris városának,
Omladékaiból köz-bóldogságának
Épített Frantz-Ország egy oszlopot sírva,
A' Mirabeau' neve ere van fel-írva!

Popenak egy költeményét dolgozza át Bürde *Der sterbende christ an seine seele* czímen (Musen-Almanach 1793. L. a 61. sz. jegyzetet.), *A' haldokló Keresztény* czímen ír Szabó költeményt. (174. l.)

Ha a Magyar Museumot, Szabó költeményeit és a Musen-Almanach köteteit végig lapozzuk, nem egy azonos tárgyú és hangú költeményre találunk.

Valószínű, hogy más költeményei forrására is rámutathatunk. De már ezek a példák is bizonyítják, hogy — leginkább talán Ráday útbaigazításai szerint, ki maga is inkább csak fordítgat és kinek egy fordításából Szabó jelégjét is vette² — költőnk teljesen ebbe a légkörbe került, melyben költészete legmagasabb fokra emelkedik.

Dalok a reménységhez, a holdhoz, a tavaszról, a reggelről: mintha csak a Musen-Almanach tartalomjegyzékét lapozgatnánk végig. Ezeket a verseket az elébbiektől az érzelmek igazsága, mélysége különbözteti meg. A sokszor naiv kis versekben megkapó az őszinte érzés. Szabó lírája éppen ebben különbözik Kazinczyétól és sokszor Daykától, kiknek költészetét *Toldy* helytelenül emeli Verseghyé és Szabóé fölé.³ Leginkább pedig a természet szeretete az, mely őt kortársaitól megkülönbözteti. Szabó nemcsak látja, hanem meglátja a környezetét. A természet szépségeit nem mások mutatják meg neki: azok bámulatában nőtt föl.⁴ Igaz szívből örül, ha a tavasz közeledik,

¹ Pfeffel költeménye (*Auf Mirabeau's Grab*) ugyancsak az 1792-iki Musen-Almanachban jelent meg, de, a mi ekkoriban gyakran előfordult, úgy lehet előbb már máshol is napvilágot látott.

²
Ámbár gyenge illatotskám
Nagyon messze nem terjedhet,
'S nagy mellyéket bé nem tölthet:
Tág lessz nékem egy kis környék,
Ha bé tölti illatoiskám.

V. Ö. Ráday munkáinak idézett kiadásában 75. l. (*A violácska és a rózsa*. Rudolphi után.)

³ Id. művében a 137 lapon: „Classicitásra emelkedve messze túlhaladták mindezeket (t. i. Barczafalvi Szabót, Rádayt, Verseghyt, Batsányit és Szentjóni Szabót) Kazinczy Ferencz és Dayka Gábor.“

⁴ Erre már *Prónai Antal* kis dolgozata is figyelmeztetett (*Futó csillagok. Szentjóni Szabó László*. Magyar Szemle, 1897. 10. sz. 111. l.) „Vonzódása a természethez minden írásában szembeszökő s költeményei közül is azok a legszebbek, melyekben a természetet . . . éneklí meg.“

ha a fák rügyeznek és költészete szinte otthonosan érzi magát a természetben, vagy ha a természetről kell énekelnie.¹ Vegyük még hozzá az emberek iránti szeretetét és bizalmát, melyet egyrészt a falu életében, annak közvetlenségében, másrészt a pásztorjátékokban és az egyre terjedő fölvilágosult eszmékben tanult, akkor megkaptuk Ifrójának minden motívumát. Ért a megfigyeléshez és ha hangulata kissé elkeseredett, bölcselkedik. Témája ilyenkor többnyire az emberek boldogsága és boldogtalansága.² Vigasza — ellentétben a *gesunder menschenverstandot* hirdető berliniekkel, csakúgy, mint a hainbund hirdeti: isten, a ki „erejével a' rosszból jót 's édeset“ tesz.³ Hangja a legközvetlenebb.⁴ Egyszerű, itt-ott kissé színesebb, mindig őszintén meleg. Ez a közvetlenség talán az oka, hogyha versei néhol ellaposodnak: kerüli az emelkedett hangot, a nélkül hogy keresetten egyszerű legyen és így egészen prózaivá válik.⁵ De ez a ritkábbik eset. Legtöbbször élvezetes, költői, szép. Emeli hangjának érdekességét egy új motívum: a népiesség. Első nyomait a telegdi szüretről írt versein kívül ott találjuk heroidjának⁶ végsoraiban:

Ó ne hagyj elvesznem, küldj egy kis tsónakot
Fáradt galambodnak nyisd meg az ablakot,

vagy A' *Sóhajtás Phillishez* (44. l.) cz. versében, a melyben ilyenféle népies reminiszccenzciára akadunk:

Phillis! Phillis! kedves lélek *
Érted halok, érted élek!

v.ö. Csokonai, *Aratóbátoros*
Kulacsával.

Tetőpontot pedig abban a költeményében ért, a mely Szabó László nevét legtovább megőrizte és a nép körében is fönntartotta, *Az eggyűgyű Parasztban*. (U. ott 16—19. l.) Ez a vers új nyomokat jelöl irodalmunk történetében. Az igazi népies iránynak első nyoma ez elbeszélő költészetünkben. Tárnya, a köznapi életnek egy naív, kedves epizódja, máig megtartotta érdekességét.⁷ Hangja utánozhatatlanul

¹ A' *Tavaszbán* így énekel, (45—47. l.)

... kedvesebb lételem,
Kedvesebb minden falat,
Kedvesebb minden ételem
Egy fakadó fa alatt!

² *Az igazi világi Bóldogság*. 42. l. A' *bóldog élet*. U. ott 62. l. A' *fő Bóldogság*. U. ott 67. l.

³ *Jó az Isten*. U. ott 48. l.

⁴ Ha eredeti költeménnyel van dolgunk, egyszerűbb, közvetlenebb alig kell, mint A' *hírebe meg-hólt* cz. versike (U. ott 78. l.), amelyben elhagyatottságáról panaszkodik:

Ti apró, ártatlan Magzatok!
Ajtómba cziprus-fát rakjatok!
Kít — el felejtettek mindenek,
A'hoz csak cziprus-fák illenek.

⁵ L. pl. *Ifjabb Sz. R. B. Gróf Teleki Imrének (midőn Exament tartott) cz.* versét.

⁶ *Zrinyi Péter, Horváth Országi Bán I. Leopold Császárhoz*.

⁷ *Bognár Theophil* (A mesék vándorlásának történetéhez, Egy Phil. Közl. 1889.) azt hiszi, hogy ebben a versben vándorló mesetárggyal van dolgunk, mert az *Eggyűgyű Paraszt* tárgy, motívumaiban teljesen egyezőleg, megvan a *Democritus ridens* cz. adomagyűjteményben is. (Második kiadás, Ulm, 1689.) Mi hajlandóbbak vagyunk azt hinni, hogy ez a gyűjtemény Szabó Lászlónak közvetlen forrása volt. A *Democritus ridens*nek ugyanis annyi XVII. századbeli kiadása forgott közkészen

egyszerű, stílusában semmi keresettség nincs. Pál bátyja ott van ma is népünkben, a falu világában. A német póstamester meg valahányszor Szabó költeményében Pál bátyát letorkolja, mindig mintha csak a Bach-korszak cseh hivatalnokai közül elevednék meg előttünk. A földesúr, jóakaró, vidéki bácsi, a ki teljesen tisztában van a körülményekkel, demokrata — akárcsak Szabó László. Mind a három örökéletű típus; leginkább persze az *eggyűgyű paraszt* az, Pál bátya: a fúrfangos, mégis eggyűgyű székely góbé mintaképe.

Ha Szabó László többi költeményét is tekintetbe vesszük, hajlandók vagyunk azt hinni, hogy ezt a népiességet is a németektől tanulta. Hiszen ott van a *Musen-Almanach* költői között a zamatos népiességű Mathias Claudius is, ki Szabó e költeményével egyforma húrokat penget; de ha ő adott is indítékot Szabó verséhez, a magában is fényesen sikerült, eredeti költemény értékéből ez a körülmény nem von le semmit és kár, hogy költőnk nem maradt meg ennél a műfajnál, a melyben mindjárt otthonosan érzi magát. Ez maradt egyetlen elbeszélő költeménye is. A mennyire mi olvassuk, oly kevéssé méltányolta kora. Ebben az időben, mikor pedig Horatiust nagyon gyorsan szavalgatják, olvassák, idézik és fordítják, éppen az ő szavára, hogy: *si vis me flere, dolendum est ipsi primum tibi, alig ügyelnek; érzelgének és könyhullatásra akarják bírni a wertheri érzékeny kedélyeket, anélkül, hogy maguk átéreznék költeményeiket.*

Ez a kor nem élvezhette Szabó *Eggyűgyű Parasztiát*. Ki a Szabótól megkezdett nyomon továbbhaladt, a legnagyobb magyar költői tehetség, Csokonai Vitéz Mihály sem talált évtizedeken át méltánylásra. Szabó költeménye hatás nélkül hangzott el. Nem is írt több efféle költeményt. Visszatér, vagy helyesebben: megmarad a korszerű érzelgősségnél, hódol a németes iránynak. *Nem szeretek* (70. l.) cz. költeményét vessük csak össze az elébbiekkal, különösen a pásztor-költeményeivel és máris érdekes eredményre jutunk: Szabó Gellertnek és kortársainak hangulatos, könnyed paszturrelljeiből a szentimentális hangot tanulja el, mikor pedig a göttingai költők érzelgős irányának hatása alá kerül, ezeknek verseit utánozgatva a külalak könnyedségére ügyel leginkább. Tárgyában a nagyváradi kellemes napok hatása alatt mind vidámabb, hangulatosabb, érzelmeiben könnyelmű lesz. Kiábrándul szerelméből. Nem hat rá mélyebben ez a változás. Sőt megfogadja, hogy nem lesz többé szerelmes:

Nem! míg élek, nem szeretek,
Magamat nem vesztegetem.

Majd éppen arról a tárgyról kezd tréfálkozni, amely elébb keserves gyötrelmeket okozott neki. *Az én Szeretőm* (39. l.) cz. költeményében az iránt érdeklődik, hogy melyik megyében lakik az az ismeretlen szűz, a ki szívében ürességet érez és egy ifjú után vágyik:

Ha e'be részt vészesz:
Írd meg szép Szűz, hol lakozol,
S' az enyim te lészesz.

Alig ismerünk rá költőnkre, ki még nem régen holdvilágért és

(a mi kezünkben is vagy négy kiadás fordult meg a berlini kir. könyvtárban), hogy könnyen kerülhetett egy költőnk kezeibe is. Erre a körülményre vall a *Democritus ridens* közölte adoma és Szabó László költeménye tárgyának föltűnő egyezése.

Phyllisért sóhajtozott. De fejlődése természetes. A gyermekifjú lassankint férfiúvá érlelődik, komolyabb hangú költeményei nyerne poétikus bájban, vesztenek szentimentalizmusban. Ilyen *A Sír-halom*¹ is egyik legszebb költeménye, melyben végső akaratát jelenti, hogy rózsák közt akar pihenni:

Piros rózsá báltozatok!
Légyen sírom alattatok,
Ha el-érem halálom.
Húllott rózsák levelével
Nyugtassa porom' békével
Ama' jól-tévő álom.

Ilyen *A' Tavasz* (45—47 l.) cz. verse, a melyben kedves gyermekkori remiszczencziákat elevenít föl. Ilyen az a pár strófa, a mit *Egy szép Leányhoz* (26. l.) ír, és a melyben ilyen sorokra találunk:

Vig ifjúság! bódog élet,
Nyári szél, rövid álom.

Igazán lakonikus, jellemző sorok. És ilyenek német hatásra valló epigrammái is², melyek közül a fősvényről írottban igazi lessingi gúny szólal meg:

Mit kapsz e parányi kincsen?
Több az a mi néked nincsen.³

Komolyabb epigrammái is mind szépek⁴; számítsuk ide, ha nem eredetiek is, tartalmas, érdekes Seneca-fordításait is, ezeket a kufsteini fogságban készült versikéket, melyekben Senecából vett gondolatokat gnómáknak dolgoz föl. Helyénvalónak tartjuk őket itt, az epigrammák során megemlíteni.

Íme Szabó fejlődésének útja. A rómaiak és Gellert hatása után megismerkedik a göttingai költők érzelmős, könnyed verseivel; ezeket formájában, stílusban utánozgatva, elébb maga is szentimentális tárgyakat dolgoz föl, majd népies hatás alá kerül. Amit ezután (1790-től

¹ U. ott 28. l. Bár német eredetijét nem sikerült megtalálnunk, azt gyanítjuk, hogy fordítással van dolgunk, mert nem hisszük, hogy a 22—23 éves ifjú így írt volna:

Úgy-is, ha vólt vig életem
Rózsák! néktek köszönhetem
S' homályos árnyéktoknak!
Most-is éltem végefelé
Ha mindenbe únok belé
Örvendek látástoknak.

² Ezek közül éppen a legjobb kettőt (*A gyermekek és Egy fősvény*) hiába keressük a költemények első három kiadásában. Csak *Toldy Ferencz* találta meg ezeket a Magyar Museumban.

³ *Toldy* kiadásának (Pest, 1865) 58. lapján.

⁴ Érdekes *A gyermekek* cz. epigrammája eszméjének:

Ne hidd, nem igaz, hogy a vének
Kétszer gyermekké lennének:
Gyermek az ember amíg él,
Csak a játéknemben cserél

találkozása Goethe *Fausfj*ának néhány sorával:

Das alter macht nicht kindisch, wie man spricht,
Es findet uns nur noch als wahre kinder.
(*A Vorspiel auf dem theaterben.*)

kezdve) írt, az 1791-iki kiadás alig egy-két lírai versét őrizte meg, mind politikai versek. Érdekesekek ugyan, de csak kis részét alkotják annak, mit Szabó életének utolsó öt évében írt. Hiszen Batsányitól tudjuk,¹ hogy költőnk vőlegény volt, mikor meghalt. Hol vannak ismeretlen menyasszonyához, Linához írott versei? Tudjuk, hogy sokat utazgatott. Vajjon nem ihlette-e meg hazaszerető lelkét Mohácsnak gyászmezeje?² Mindebből semmi sincs meg. A mi ránk maradt, alig valami töredéke a szép kezdet folytatásának. Megértésükhöz is szükséges, hogy ez évek történetével megismerkedjünk.

4.

A nagyváradi éveket 1789-ben II. Józsefnek, az íróink egy részétől³ igen nagyratartott uralkodónak, a német nyelvről szóló rendelete zavarta meg. Ez adott Szabónak alkalmat, hogy a tanári vizsga letétele után a nagybányai gimnázium egyik tanári állására pályázzék. 1789-ben csakugyan ki is nevezik.⁴ Nagybányán azonban nem sokáig marad. Még a tanév letelte előtt szabadságot kér és kap, azután végkielégítéssel távozik. Előbb a diétára utazik, majd pedig a jogi pályára lép. Jogászévei alatt rendezí sajtó alá költeményeit, majd megírja egyetlen drámáját, a *Mátyás királyt*.⁵

Ebből az időből, mint említettük, nagyon kevés költeménye maradt meg, nagyrészt a politikai líra termékei. Ilyen a *II-ik József' halálára* (83. l.) írt epitáfium, melyben legnagyobb uralkodónk egyikeként siratja meg, kinek ő is sok hálával tartozik. Szabó tudta, hogy százada kit vesztett el II. Józsefben:

Az emberi nemnek igaz hív szolgája,
A' köz szeretetnek tüköre 's példája,
Ki a' józan elme' 's böltsesség ösvényén,
Segíteni kívánt népei törvényen:
Hallgatsz s elnémúlt veled együtt nemzeti Músád?

Ott vagy-e még amaz árva mezőn, hol hajdani fényünk
Oly bús éjbe merülte? hol a vad visszavonásnak
Lelke dicsőségünk' örökös fátyolba borítá?
Ott amaz árva mezőn! hol minden fűnek alatta
Egy-egy régi magyarra találsz! . . . Könyvekben elázva
Jársz, tudom, ott; s népünk vesztét panaszolva kesergvén,
A Duna szőke vizébe szakad fájdalommal árja.
De kinek szándéka 's minden fel-tétele
Szerencsétlenné lett, 's el-múlt együtt vele.
Ki nagyokat akart, 's többre nem mehetett,
Mint-hogy bús éltének szegény! véget vetett,

¹ Batsányinak *Lina panaszsa és Vigasztalás* cz. versei.

² Batsányinak *Hazafüli aggódás* cz. már idézett versében:

Hasztalanul várván leveled s óhajta reménylett
Kellemes énekidet, már én magam útnak ereszttem
Verseimet; bár azt se tudom mely tájra bocsássam.
Nemde, *mióta Mohács szomorú környékire mentél,*

³ Szabó Lászlón kívül csak a Pancsatantra egyik magyar fordítóját, *Báji Patay Sámuel*t (1709—1789?) említjük meg, a ki *Egy jó Atyának fiait oktató tanítása* cz. művében (Lipsiában, 1788) így ír II. Józsefről: „Oh mely áldott nép az, a' mellyet meg-áld az Isten ily kegyelmes Cyrussal, ily népet Szerető áldott Királlyal, és mindeneket ily böltsen igazgató Salamonnal!” (19. l.)

⁴ *Morvay Győző*, a középoktatás története Nagybányán 1896.

⁵ Buda, 1791.

Ki éltét hamarabb fel-áldozta értünk,
Mint benne egy igaz Jól-tévőt esmértünk.
De mégis nagyobb volt ez egész Századnál,
Nézd utazó! Jósef fekszik itt lábadnál!

Ebből az időből való talán *A' mai Világ* cz. verse is, melyben a pusztuló hazafiasságról panaszkodik: talán Gvadányi, talán Dayka költeményének,¹ vagy a közérzületnek hatása alatt. Beliczai József aradmegyei viceispán halálakor is leginkább a jó hazafit sírhatja el: (*Beliczai József' siralma.* 58—58. l.)

Magzatjaidnak jó Atja,
Hazád' jó Fia valál,
Hóltod mind kettő sírhatja,
Tudván, hogy fel nem talál.

Ekkor írja *A' Pétzeli Kert* cz. költeményét is, mert bizonynyal Pesten tartózkodásakor rándúl ki az öreg Rádayhoz. Több versét azután nem ismerjük, kivéve a kufsteini Seneca-fordításokat, köztük *A víg öreg* cz. kedves, hangulatos költeményt,² melyben, mint *A' Tavaszban*, gyermekkorát álmódja vissza, a szülőfalujában töltött éveket. De ez a rezignációs költemény is csak ábránd maradt. Hazáját se látta meg többé soha.

A kufsteini börtön mindenestre értékes lírai költészet fejlődését szakította meg. Szabó olyan irány követője lett, mely a német költészetet is újjáalkotta, először ő ismeri föl a népies költészet szépségeit.³ Kortársai közt Kármán József föllépéséig Kazinczyval versenyez, régi és népies szavai⁴ érdekes zamatossággal ékesítik, a rítmus fokozza nyelvének szépségeit. Lírája az igazi költészet hangján tárgyban és külalakban ugyan teljesen német hatások alatt fejlődik, de magyarságát mindig megőrzi nyelvében és szólásaiban, gondolkodásában és verselésében, mely végre, mint a népies elem, szinte önállósúl. A mi költészetében Rousseauból vagy a rómaiak költészetéből származik, halavány, alig vehetjük figyelembe. A németektől tanulta az alaki könnyedséget, finomságot; az érzéseknek benne meglevő melegsége rokonvonásokra talált a hainbund költészetében. Egészben azomban magyar volt, melegen érző és igazszívű magyar, ki éppen becsületes barátsága miatt jutott a kufsteini vár börtönébe.

Gálos Rezső.

¹ *A nemzeti öltözet.*

² Szerzőnek *Szentjóni Szabó elítéltetése és halála* cz. értekezése az Erdélyi Múzeum XXII: 297—302. l.

³ *Harasztí Gyula* írja Fazekasról: *Még Szentjóninál is közelebb áll a népdal hangjához.* Figyelő, 1878.

⁴ Ilyenek: *enyh, lucsok, tűnölődik, dudorog* stb. — Segítségemre volt itt *Szily Kálmán* úr 5 Méltóságának levélbeli szíves közlése és helyreigazítása, melyért itt is köszönetet mondok.

Két római feliratos kő Énlakáról.

Énlaka udvarhelymegyei község területéről eddig hat feliratos kő volt ismeretes. (C. I. L. III. 945, 946, 947, 948 = 7718, 949 és 6257.) Ezek közül négy olyan, a melyen a coh. IIII. Hispanorum szerepel, a minek alapján nem valószínűtlen azon feltevés helyessége, hogy ott a cohors IV. Hispanorumnak volt állandó táborhelye.

Az 1901. év nyarán az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiség-tárába került két felirat szintén erősíti e feltevést.

A feliratok I. 882. és I. 883. sz. alatt vannak a nevezett régiség-tár leltárába bevezetve, s mind a kettőt a község közepén levő, *várnak* nevezett, 80×90 öl terjedelmű helyen találták.

Az elsőnek magassága 90, szélessége 42, vastagsága 34 cm. Felirata egy *cmre* mélyített lapon áll, melynek magassága 47, szélessége 39 cm. A szöveg fölött levő 26.5 cm teret négyszer, az alól levő 16.5 *cmnyit* pedig háromszor tagolt párkány tölti ki. Az oltár tetején az áldozat számára kivájt mélyedés van.

Anyaga rendkívül szemcsés, sötétszürke homokkő s e silány anyag szemcséinek kipattogzása következtében a felirat annyira tönkrement, hogy olvasása bizonytalanná vált. Betűi gondosan vésettek s azok jellege az Antoninusok korának (Kr. u. II. sz.) felel meg. Maga a felirat a következő:

DIANAE
REG·SACRM
PRO·SALTE·T
·(AGE)M(P)·...
5. NEPOT·PRÆF
COH·IIII·HISP
IE·REB·GEST
VALENTEIVS

A 4-ik sorban csak az M egészen bizonyos; a többi valószínű ugyan, de a G helyén lehet O is, az A helyén nem lehetetlen R; részemről tehát a következő olvasást tartom valószínűnek:

Dianae || reg(inae) sacrum || pro salute T(iti) || .agemp...? || Nepot(is) praef(ecti) || coh(ortis) IV. Hisp(anorum) || de reb(us) gest(is) || Valent(inus?) eius ||

A feliratot tehát Diana tiszteletére emeltette a cohors IV. Hispanorum egyik praefectusának a jóvoltáért az ő Valentinus nevű rab-szolgája. A szóban forgó praefectus nevéből csak a Titus praenomen és a Nepos cognomen állapítható meg biztosan. Nomen gentileje

valami barbarus név lehetett, melynek biztos megállapítása ezen felirat alapján lehetetlen. Hogy a fogadalmi oltár készíttetője fel nem szabadított rabszolga volt, azt kétségtelenné teszi az, hogy az illetőnek csak egy neve van.

A *másik* feliratos kő magassága 93, szélessége 37, vastagsága 28 cm. Felirata 2·5 cm-re mélyített lapon áll, melynek magassága 55, szélessége 32 cm. Az egész magasságból fenmaradó részből 22 cm esik a felső részre, a mely sarcophagus — illetőleg ház — homlokzatot utánoz, és 16 cm az egyszerű, minden díszítés nélkül való talpra. Teteje az áldozat számára mélyített. Anyaga ugyanaz, mint az előzőnek s a szemcsék kipattogzása az olvasást szintén nagyon megnehezíti. Betűi elég gondosan vésettek s azok jellege szintén az Antoninusok korának felel meg, de talán valamivel későbbi. Maga a felirat a következő:

DIANE REG sic
SACRVM
T·AEL·CRES
CENTIAN
5. VS PRAEF
CōH· IIII HISP
IIIIIIIIII
... SESVIS

Olvasása: Dian(a)e reg(inae) || sacrum || T(itus) Ael(ius) Cres || centian || us prae(ectus) || coh(ortis) IV Hisp(anorum) || ..... || (pro) se suis(que) ||

A feliratos oltárt tehát szintén Diana tiszteletére emeltette a maga és övéi jóvoltáért, a cohors IV. Hispanorum egy praefectura, kinek neve Titus Aelius Crescentianus. A 7. sor *nem* természetes úton semmisült meg, hanem kitörültetett, a mit nemcsak a nyomok természete igazol, de az a körülmény is, hogy a C. I. L. III. 948 = 7718. számú feliraton, a melyet ugyanez a praefectus cohortis IV. Hispanorum emeltetett, ez a sor szintén ki van törülve, eddig ismeretlen okból.

A most közölt két felirat nemcsak azt a feltevést erősíti meg, hogy a mai Énlaka területén a cohors IV. Hispanorumnak volt állandó tábora, hanem valószínűvé teszi azt a feltevést is, hogy azon a helyen, a hol találták őket, a cohors tábori kápolnája állott, a hol a *dii militares* — kik között Diana első rangú helyet foglalt el — állottak, a császárok szobraival együtt.*

Ezt a feltevést azonban csak akkor lehetne tényként állítanunk, ha a többi feliratos kő lelőhelyét is a legpontosabb részletességgel ismerenők, mert ezek, mint egy császárfelirat s Juppiter optimus maximusnak és Marsnak a legfőbb katonai istenségeknek szentelt oltárok feliratai, döntők lehetnének.

Buday Árpád.

* V. ö. Domaszevszki: Die Religion des röm. Heeres.

Adalékok

a Régi Magyar Könyvtárhoz.

Második közlemény.

31.

(Kolozsvár. 1668.)

ARTICULI | DOMINORUM MA- | GNATUM ET NOBI-
LIUM TRIUM NATIONUM | Regni Transylvaniæ, Partiumque Hun-
gariæ eidem annexa- | rum, in Generalibus eorum Comitibus in Civi-
tatem nostram | Biftriciensfem per nos ad diem decimum Mensis Januarii |
Anni Praesenti Millefimi Sexcentefimi Sexagesi- | mi Octavi, indictis
& celebra- | tis conclusi. |

S. l. a. et typ. 2° A₁₋₄—B₁₋₆ = 10 sztlan lev.

Datum | in Civitate nostra Biftriciensfi 3 Februarii ultima die
scilicet Congregationis nostræ Anni praesenti Millefimi Sexcente- | fimi
Sexagesimi Octavi indictis celebra- | tis conclusi. |

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

32.

Utrecht. 1669.

Báthori, Stephanus. DISPUTATIO THEOLOGICA | AD | PSALM
CIII. verſ. 3. | PARS TERTIA. | Resp. STEPHANO BATHORI, Ungaro.
23. Februar 1667. |

[Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem Voetius, Gisbertus „Selectarum dispu-
tationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 357–366. lapjain külön
czlap nélkül.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

33.

Utrecht. 1669.

Borsai, Thomas Petrus. Problematum de Scripturâ. | PARS
QUINTA. | Resp. THOMA PETRO BORSAI, Pannonio-Hung. 13. Feb.
1650. |

[Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem Voetius, Gisbertus „Selectarum dispu-
tationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 38–48. lapjain külön czlap
nélkül.

Önálló kiadása: Utrecht. 1650. (RMK. III. 1758.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

34.

Utrecht. 1669.

Eszéki, Stephanus. Problemata de Iustificazione. | PARS QUARTA. |
Resp. STEPHANO ESZEKI, Szathmariâ Ungaro. 10. *Junij* 1665. |

_____ Problemata de Iustificazione. | PARS QUINTA. |
Resp. STEPHANO ESZE'KI, Szattmariâ - Ungaro. 7. *Septemb.* 1665. |

_____ Problemata de Iustificazione. | PARS SEXTA. |
Resp. STEPHANO ESZE'KI, Szattmariâ - Ungaro. 7. *Octobris*, 1665. |
 [Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelentek meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 301—331. lapjain külön czlap nélkül.

Önálló kiadása: Utrecht. 1665. (RMK. III. 2297.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

35.

Utrecht. 1669.

Sikó, Joannes. Problematum de Scripturâ. | PARS TERTIA. |
Resp. IOANNE SIKO, Ungaro Tranfylvano. 9. *Julii* 1649. |

[Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 22—31. lapjain külön czlap nélkül.

Önálló kiadása: Utrecht. 1649 (RMK. III. 1730.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

36.

Utrecht. 1669.

Szoboszlai, Michael. DIARIBA (sic) | DE | HOMINE SPIRITUALI. | Ad *Corinth.* II. verf. 15. | *Resp.* MICHAELE SZOBOSZLAI, Ungar. 15. *Febr.* 1668. |

[Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 408—419. lapjain külön czlap nélkül.

Önálló kiadása: Utrecht. 1668. (RMK. III. 2447.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

37.

Utrecht. 1669.

Szónyi, Stephanus. DISPUTATIO THEOLOGICA | AD | ROMANOS IV. verf. 3. | *Resp.* STEPHANO SZONYI, Pannoniâ Ungaro. 1. *Decemb.* 1666. |

[Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 331—339. lapjain külön czlap nélkül.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

38.

Utrecht. 1669.

Teremi, Stephanus. DISPUTATIO THEOLOGICA | AD | PSALM
CIII. verf. 3. | *Resp.* STEPHANO TEREMI, Ungaro. 8. *Decemb.* 1666. |
[Ultrajecti, Ex officinâ Antonii Smytegelt. 1669.] 4°

Önállóan nem jelent meg, hanem **Voetius**, Gisbertus „Selectarum disputationum“ cz. hittani értekezések gyűjteményének Pars V. 339–348. lapjain külön czlap nélkül.

Önálló kiadása: Utrecht. 1666. (RMK. III. 2371.)

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

39.

(Gyulafejevárvár. 1675.)

ARTICULI DOMINORUM MAGNA- | **TUM ET NOBILIIUM TRIUM**
NATIONUM RE- | *gni Transilvaniæ, & partium Hungariæ eidem annexarum, in* | *Generalibus eorum Comitibus ad Diem 25. Mensis Novembris,* |
Anni præsentis Millefimi Sexcentefimi Septuagesimi | Quinti, ex edicto suæ Celsitudinis Principalis in Civita- | *tem Albam Juliam indictis, celebratis conclusi.* |

S. l. a. et typ. 2° A₁₋₅ = 5 sztlan lev.

Datum ALBÆ JUL- | *IÆ die 25. Mensis Novembris, videlicet die Congre-* | *gationis nostræ, Anno Domini Millefimo Sex-* | *centesimo Septuagesimo Quinto.* | [Szöveget záró dísz.]

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

40.

(Gyulafejevárvár. 1683.)

ARTICULI DOMINORUM MAGNATUM | & *Nobilium Trium Nationum Regni Nostri Transyl-* | *vaniz, & partium Hungariæ eidem annexarum, in* | *Generalibus | eorundem Comitibus, ad diem 10. Mensis Februarii, Anni præsen-* | *tis 1683. in Civitatem nostram Segesvár, ex edicto nostro | Principali indictis & celebratis Conclusi.* |

S. l. a. et typ. 2° A₁₋₄ = 4 sztlan lev.

Datum in Civitate nostræ | Segesvár, die vigesima quinta Mensis Februarii, ultima | videlicet die præmissæ congregationis Regni Tran- | *sylvaniæ, Anno Domini, Millefimo Sexcente-* | *fimo Octuagesimo Tertio.* | [Szöveget záró dísz.]

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

41.

Kolozsvár. 1684.

ARTICULI DOMINORUM MAGNA- | **TUM ET NOBILIIUM TRIUM**
NATIO- | *num Regni Transylvanæ, & partium Hungariæ eidem annexarum, in* | *Generalibus eorundem Comitibus, ad diem Octavum | Mensis*

*Martij, Anni præsentis Millefimi Sexcentefimi Octua- | gefimi quarti, in
Oppidum Fagaras, ex Edicto suæ Celfitudinis Principalis indictis & |
celebratis, conclusi. |*

2° 6 sztlan lev.

*Datum in Oppido præmentionato Fagaras, Die | 29. Mensis Martij,
ultima videlicet præmemorati Generalis | Congregationis nostræ. Anno
Domini Millefi- | mo Sexcentefimo Octuagesimo | QUARTO. |*

Colophon: | CLAUDIOPOLI Michaël Németi Anno. Dom. M. DC.
LXXXIV. |

Kolozsvári ref. kollégium.

42.

(Szeben. 1692.)

Confilium Status Regni Tranfylvaniae & Partium Hungariae eidem
annexarum. | Univerfis & fingulis præfentes nostras viſuris Dominis &
fratribus reſpectivè & | Amicis ac vicinis benevolis, Salutem & Amicitiam
noſtram. Præſentium exhibitor: | ..... in publicis Regni negotiis
fervitium Sacratiffimæ | fuæ Majeſtatis concernentibus, expeditivimus:
Qui ut ſibi commiſſa ſine difficultatibus | perficere poſſit præmentiona-
tos Dominos & Amicos fraternè requirimus; Judicibus | verò & aliis
Civitatum, oppidorum, ac Pagorum Officialibus, præſentes viſuris au-
thoritate functionis noſtræ ſeriò injungimus ut..... in neceſſaria mora,
eundo, & redeundo de hoſpitiſſimum commoditate & victualium neceſſa-
riorum pro pe- | cunia ſubminiſtratione juxta Officiorum fuorum exigen-
tiam, proſpicere velint & | teneantur. Cibinii die .... Menſis.....1692. |

11 soros *egyleveles nyomtatvány*. Nagysága 14,5×19,7 cm. A kipontozott részek
üresen hagyva. A nyomtatás alatt kézírással: Consilium status protonotar [ius].

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

43.

Lipcse. 1694.

Husztí, Stephanus. Q. D. B. V. | DISSERTATIO MEDICA | DE |
SUBIECTO | SANITATIS | ET | EJUS DIVISIONE IN | ELEMENTA, |
Quam | EX CONSENSU | GRATIOSAE FACULTATIS MEDICAE |
uteriſſimi diſſultatiſſimi | *Dominorum Philatrorum* | publicæ exponunt |
PRAESES | D. ANDREAS PETERMANN, S. P. | & RESPONDENS |
STEPHANUS HUSZTI | è Comitatu Marmaros Ungarus. | D. XIV.
Septembr. A. O. R. MDCXCIV. | H. L. Q. C. |

Lipsiae, Typis CHRISTOPH. FLEISCHERI. | 4° A—C = 12
sztlan lev.

Husztí sajátkezű ajánlásával 1694-ből pápai Páriz Ferenczhez, a nagyenyedi
kollégium tanárához. — RMK. III. 3881. sz. alatt említve, de sem Szabó Károly, sem
Hellebrant nem látták. Szinnyeí Term.-tud. Könyvészetének 309. hasábján mint 8
leveles nyomtatványt említi. E példa, habár a 64b lap jobb sarkában CAPUT

custos áll, valószínűleg teljes, mert Huszti a custost ugyanolyan tintával, mint a milyennel az ajánlást írta, többször keresztülhúzta.

Kolozsvári ref. kollégium.

44.

Lipcse. 1698.

Simonides, Samuel. DISSERTATIO XXIII. | DE | BONO HISTORICO. | [Respondens | SAMUEL SIMONIDES, Hungarus | ¹]

[Lipsiae, Sumtibus Gothofr. Enoch Grossii. 1698.] 8°

Önállóan nem jelent meg, hanem *Rechenberg*, Adam „Dissertationum historicum-politicarum varii et curiosi argumenti“ cz. munkájának Pars II. 680—717. lapjain külön czlap nélkül.

Önálló kiadása: Lipcse. 1695. (RMK. III. 3949.)

¹ A): (8b lapon.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

45.

Kolozsvár. 1700.

VECTIGAL | TRANSYLVA- | NICUM. |

CLAUDIOPOLI, | Ex Officina NICOLAI KIS de M. TÓTFALU. |

Anno 1700. | 4° A—D₃ = 27 lap.

Teljes példája az **Erdélyi Nemzeti Múzeumban**. Szabó Károly u. ott csak egy csonka példáját látta és a *Magyar Könyvszemle* 1881. évf. 120. lapján azt írta le.

46.

(Lőcse. 1701.)

Miskolczi Ferencz. EUTERPE CZITERÁJA, | *Melly* | Meg-zendített Szent Iván Havnak 24-dik napján. 1701. Eíztendőben. | *Miskolczi Ferencz által.* |

[Lőcse. 1701.] 2° 2 sztan levél.

Együtt nyomtatva: *Miskolczi*, Franciscus: Refulgens divini favoris Sydus . . . . Leutschoviae. 1701. cz. munkájával.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

47.

Kolozsvár. 1702.

[**Resolutiones** et ordinatio Leopoldi I. de annis 1699. et 1702.] LEOPOLDUS DIVINA FAVENTE | CLEMENTIA ELECTUS ROMANORUM IMPERATOR SEMPER AUGUSTUS; | ac GERMANIÆ, HUNGARIÆ, BOHEMIÆ, DALMATIÆ, CROATIÆ, SCLAVONIÆQUE, &c. REX. |

[I.] *Datum in Castris Noftris Ebersdorff, Die 5-tá Menfis Septemb. Anno Domini 1699.*

[II.] *Datum in Civitate Noftra Vienna Auftriæ | Die 13. Menf. Februarii Anno Domini 1702.*

CLAUDIOPOLI, Anno Domini MDCCII. 2°

Egyleveles nyomtatvány. Mike Sándor gyűjteményéből.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

48.

Szeben. (1740.)

MONUMENTUM HONORIS, | IN | THEATRO DOLORIS, | A | GENTILITIIS CRUCIS | & | GLADII | INSIGNIBUS MVTVATVM. | ac | ad moestos Cineres, | EXCELLENTISSIMI | DOMINI DNI. COMITIS | STEPHANI APOR de AL- | toria, Incltyi Gubernii Consi- | liarii Intimi, Provinciae Gene- | ralis, ac Thesaurarii, Comitatus | Tordensis Supremi Comitis, nec non Sedium Siculicali- | um, Csik, Kafzony & Györgyo, *La* utrobiq; Supremi Ca- | pitanei &c. acerbo nobis fato nuper repti. | *Trigesimo ab obitu die erectum. | A Patribus Societatis JESU Cibiniensibus.*

CIBINI, excudebat, Johannes Barth. | s. a. [1704.] 4° 9 sztlan lev.

A nyomtatás évét a következő chronostichonokból állapítottuk meg:

A 2_b lapon: VIDens, | sVsplra Vlator. | Ipsa slbl VIta VItVs; | hIC tVMVLatVr. | [1704.]

A 9_a lapon: lftHIC | Latet roManæ | foL fIDel. | [1704.]

CVI nIgras nVper | VeLoX Mors | fVperInDVXIt nVbes. | [1704.]

VerVM | eXorletVr LVX eIVs | In Lætas, & perpetVas | IpLenDens æternitates. | [1704.]

Interea Pla (!) CrVX, | IVItVs gLaDIVs, | VrnaM tVebVntVr. | [1704.]

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

49.

H. n. (1707.)

UNIVERSIS ORBIS | CHRISTIANI PRINCIPIBUS, RE- | GIBUS, ET REBUSPUBLICIS, NEC-NON | ALIIS QVIBUSVIS STATIBUS ET | ORDINIBUS PRAESENTIUM NO- | TITIAM HABITURIS. || NOS FRANCISCUS DEI | Gratia PRINCEPS RAKOCZI Dux Regni | HUNGARIÆ, ac Univerſi Status & Ordines | ejusdem, pro Libertate Confoederati: Ad | perpetuam rei memoriam. Quòd cùm præ- | teritis Annis, ab intolerabili Domûs Auftriacæ | jugo preſſi, ...

Actum in Generali Conventu Noſtro, pro die decima sexta | Menſis Maji, Anni Milleſimi Septingentefimi ſeptimi, | in Campum ad Onodin dicto.

S. I. a. et typ. 2° A₁₋₄ = 4 sztlan lev.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

50.

H. év n. (1711.)

LETTRE | DE | MONSIEUR N. N. | À SON AMY, | CONCERNANT LA RELA- | TION DE L' AFFAIRE | DU | COMTE ZOBOR | AVEC LE | BARON de STRALENHEIM. |

S. I. a. et typ. (1711.) 4° A—B₂=11 lap.

A RMK. III. 4799. sz. alatt említett munkával együtt nyomtatva.

Erdélyi Nemzeti Múzeum.

Köblös Zoltán.

Vespasianus római császár kiadatlan ellenjegye.

Gyakran találunk az érmeiken egyes betűket, monogramokat, szimbolumokat, emblémákat, számokat, melyek már forgalomba hozataluk után verettek az egyes darabokra, hogy azokat a többitől megkülönböztessék. E jegyek tehát utólagos toldalékok s ezeket ismeri az éremtan *ellenjegy* (contremarque, Gegenstempel) néven. Azonnal föl-tűnnek, noha *kisterjedelműek*¹ és akár relief-szerű, akár mélyített veretek, egyformán jól szolgálják céljukat, mert mindenképen kirínak az érem egységes előállításából.

Céljukat illetőleg a maig eszközölt kutatások eredménye még nem adott végérvényes, még kevésbé egységes meghatározást, a minék oka egyrészt abban keresendő, hogy a numizmatikai vizsgálódásnak ez ága még csak az anyaggyűjtés stádiumában van; másrészt abban, hogy a kor, melyet felölel nagy és sokféle lehetséges viszonyt mutat fel az állam, a társulatok, egyes emberek és a szolgáltatukban álló nemes érc között.

Ókori görög és római érmeiken éppúgy megtaláljuk, mint közép- és újkoriakon.

A kínai birodalom bankárai és pénzbeváltói manapság is az ellenjegy alkalmazásával teszik forgalomképessé a külföldi éremdarabokat.² A XVII. század folyamán Oroszország Szent-György emblémáját verte rá a német birodalmi tallérokra, miáltal azok törvényes fizetési eszközzé váltak és mint rubelek (Rubeljefimki) kerültek forgalomba.³ Nálunk a Rákóczi-féle libertásokon, mint ellenjegyet, a Boldogságos Szűz emblémáját találjuk. Céljuk különbözőségét már ez újkori példák is világossá teszik.

A míg ugyanis a libertásokon előforduló ellenjegyek a hazai éremfajnak forgalomban való megtartását célozzák, addig az orosz és kínai példák azt a törekvést fejezik ki, hogy idegen éremdarabnak adjanak honi árfolyamértéket és ezzel — a mennyiben ez nem kölcsönös megállapodás eredménye — eltulajdonítsák más állam éremdarabjait, saját érembeli szükségletük kielégítésére vagy saját pénzverésük és kibocsátásuk költségeinek megkimélésére.

¹ Ha az éremlapka nagyságának megfelel az új bélyegző nagysága, akkor elő-áll az u. n. átvert érem, mely végcélját tekintve szintén az ellenjegyzett érmekhez volna sorozható, de általában mégis külön tárgyalják.

² Babelon : *Traité des monnaies grecques et romaines*, Páris, 1901. 643. l.

³ Halke : *Einleitung in das studium der Numismatik*, Berlin, 1905. 171 l.

Luschin : *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte*, 1904. 43. l.

E két legáltalánosabb cél és törekvés érvényesül más újkori és középkori államokban is, de megszokott jelenség már az ókori görögök, rómaiak és keleti népek érmelelésében is.

Nagy Sándor egyik drachmáján Byzanc alakja,¹ inicziáléi és egy másik drachmáján a phrygiai Cibyra inicziáléi és típusa az ellenjegy. Egy miletusi ezüst-érem Cnossus emblémájával, a labirinthussal van ellenjegyezve. A syriai királyok szintén nemzeti emblémájukkal, a horgony vagy elefánt contremarquekkal látták el Nagy Sándor tetradrachmáit épügy, mint elődeiknek újra forgalomba bocsátott érmeit.

A perzsa Akhimenidák uralma alatt is számtalan tarsusi, aspendusi, mallusi, istusi és nagidusi érem kapott különböző emblémákat, vagy arméniai betűket ellenjeggyül.²

A görögöknél annyira szokásos szimbolum mindinkább leszorul a római ellenjegyekről, a mint haladunk a császárkor felé, annak kezdeténél pedig csaknem egészen eltűnik és helyét egyes betűk, monogramok, számok vagy császárok kicsiny méretű képei³ foglalják el. A görög államalakulásnak szeparatizmusra való hajlama, a római birodalomnak egységre való törekvésével szemben, természetes magyarázatát adja a görög és római ellenjegyek e különböző vonásának. A hány város, annyi állam alakult Görögországban, melyeknek mindegyike saját törvényei szerint berendezve, más és más istennek védelme alatt szolgált sajátos céljait. Isteneik oltalma alá rendelték a pénzt is s ellátták azoknak szimbolumaival, hogy az érem bántalmazói magukkal az istenekkel találják szemben magukat. Ezeket a szimbolumokat, melyek hova-tovább az államhatalom képviselői kifelé, alkalmazták leggyakrabban ellenjegyek gyanánt is.

Az egységes Rómánál e jelenségeket csak annyiban találjuk meg, a mennyiben a jogok és kötelességek elosztásával különbséget tesz egyes városok és kolóniák között, de az eddigi kutatás eredménye itt is vajmi ritkán talál szimbolikus vonásokat az ellenjegyek használatában. Leggyakoribbak a DD (decreto decurionum) betűkkel ellenjegyzett nemaususi,⁴ karthagói, attikai érmek, melyek az illető városok tanácsának autonómiáját jelzik, míg az IMP; AVG; CAE; IMPCA ellenjegyek a császári hatalom oltalmát fejezik ki, mely alatt az árfolyam kiterjesztett a kolónia határára kívül is.

Gyakran találjuk azonban az ellenjegyeket egyes emberek: helytartók, hadvezérek és bankárok helyiérdekű szolgálatában is.

A perzsa Akhimenidák alatt számos cyprusi, ciliciai, synopei, pamphyliai, lyciai stb. érmet hatalmas bevágásokkal torzítottak el, míg másugyanazon fajú és egykorú érmek, minden jelzés nélkül kerültek ugyanazon állam területén forgalomba. E bevágásokat Lenormant⁵ értéktelenítő bélyegnek fogta fel, mások ellenben a szentélyek elidegeníthetetlen kincsét látták bennük. Babelon elveti mind a két föltevést. Az elsőt azért, mert az értéktelenítéshez az állam részére könnyebb és eredményesebb

¹ Daremberg és Saglio: Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, Páris, 1899. III. 1. 464. l. 4044 ábra

² Babelon: i. m. 643. és 647. l.

³ Az Erdélyi N. M. éremtárában is van.

⁴ Daremberg — Saglio: i. m. 465. l. 4045. ábra.

⁵ Lenormant: La monnaie dans l'antiquité. I. k. 31. l.

az olvasztó-kemenceze, a másodikat azért, mert ez állítást vagy föltevést nem bizonyítja sem irodalmi, sem más emlék. Annál határozottabban, mond ennek ellene az a tény, hogy aranyérmekben ilyen bevágás sohasem található — holott ilyenek is voltak az egyházi kincsek között. Babelon közönséges ellenjegyeknek minősíti, melyeket a perzsa satrapák — és csak ők — verettek a hadikincstárt alkotó érmekre, hogy az anyag értékét biztosítsák és hogy kényszerárfolyamot adjanak azoknak, szállítóiknál és ama községeknek, melyeknek vidékén táboroztak.¹

Tiberius, Augustus fogadott fia és főhadvezér is hasonló czélből alkalmazhatta Augustus életében a T C P A (Tiberius Caesar permissu Augusti) vagy TIBCAVP (Tiberius Caesar Augusti permissu) ellenjegyeket, míg császársága folyamán a TIB. AV. ; TI. AV. IM. ellenjegyek a birodalom pénzügyi zavarait juttatják eszünkbe.

Politikai jelleget tulajdonítanak a Galba, Otho és Vespasianus neve alatt eszközölt ellenjegyzéseknek, melyeket maguk, a császárokat kikiáltó legiók, verettek volna ezüst- és rézérmekre egyaránt, hogy ezzel is hangulatot teremtsenek pártfogolt császáruk mellett. Dr. Max L. Strack, előbb bonni, most giesseni tanár, az ellenjegyeknek azt a csoportját tette különös vizsgálódásai tárgyává, melyek K. u. 69-ig a nyugat-római császárság korából erednek. Különösebb figyelemre méltatta a Julius-Claudius családból származó császárok érmeit, de legkivált a három császár évéből származókat. E mellett nem hagyja figyelmen kívül azokat a köztársasági érmeket sem, a melyeken esetleg megfelelő ellenjegyek fordulnak elő.

Dr. Max L. Strack egyelőre a tudományos anyagnak, lehetőleg teljes egybegyűjtésére törekedvén, az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárát is felkérte, hogy az e körbe vágó anyagát tanulmányozza át és bocsássa neki rendelkezésére. Ebből a czélből végzett tanulmányozásom közben akadtam rá gyűjteményünkben Nero középbronz érmére (semis), a mely Cohennél (I. kiadás, I. kötet 253. sz.) közlött példától csak abban tér el, hogy előlapján a császárképe alatt a gömb hiányzik, de a melynek Vespasianustól származó ellenjegye a közlött formában eddig ismeretlen. Dr. Strack a tőle tanulmányozottellenjegyekről készített lajstromban 158. sz. alatt közöl egy ellenjegyet, a mely meglehetősen hasonlít a most közlötthöz, de annyiban mégis eltér ettől, hogy a Vespasianus nevét rejtő monogrammban az E betű a V betű második szárából van képezve, még pedig úgy, hogy az E betű felsőszára hiányzik, illetőleg a P betű felső kanyarulatával esik egybe, míg a tőlünk közlött példán az E betű a V betű első szárából van képezve.

Vespasianus ellenjegyeről lévén szó, mikor ezt, az eddig ismeretlen ellenjegyváltozatot közlöm, megpróbálom egyúttal kimutatni, hogy a monogrammjával ellenjegyzett érmek közül melyek sorolhatók a politikai jellegűek közé, ha már ilyenekről, a fenti értelemben egyáltalán beszélhetünk.

Vespasianus ellenjegyzését köztársasági denárokon és császárkori ezüst- és bronzérmeken egyaránt megtaláljuk. Köztársasági érmeiket más, mint Vespasianus, nem is jegyzett ellen. E két különböző pénzláb ellenjegyzett darabjait szeretném az ellenjegyzés ideje szerint elválasz-

¹ Babelon: i. m. 645. I.

tani és kimutatni azt, hogy hamarabb jegyezte ellen a császárkori éremdarabokat, mint a köztársaságiakat és így csak a császárkoriak, sőt első sorban csak Vespasianus közvetlen elődeinek és nevezetesen Neronak érmei tekinthetők olyanokul, melyeknek politikai jelleget tulajdoníthatunk.

Augustus, midőn császári jogkörébe vonta az éremverés jogát is és az eddig használatos, — mondhatjuk — réz valuta helyett az ezüst valutát hozta be, törvényes értékviszonyt állapított meg az új éremdarabok és a még mindig nagy mennyiségben közkezen forgó régi, köztársasági érmek között.¹ Nem vonta be azokat, hanem tovább is forgalomban tartotta. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mert Augustus az új pénzláb súlyegységéül a második pun-háború óta Antoniusig használatos súlyegységet állapította meg. Így a fennebb említett viszony megállapítása csak a második pun-háborút megelőző jobb és az Antonius féle gyengébb legionarius denariusokra vonatkozhatott. Ez a törvényes viszony azonban csak addig állhatott fenn, a míg az új és régi rendszer ugyanazon minőségű éremfajaira vonatkozott. A mint azonban a császárkor folyamán mindinkább divatba jött a nemes ércnek erősebb és erősebb ötvözete, az Augustus által felállított értékviszony abban az arányban hanyatlott, miért is az ötvözetek százaléka szerint új és új viszony megállapítása vált szükségessé. Augustus denariusait 3·90 gr. súlylyal, finom ezüstből verette. Nero uralkodása alatt már a denarius sulya alatt csak 3·41 gr. és ötvözete 10⁰/₀-os.² Ezeknek az érmeknek értékviszonya nem lehetett azonos az Augustus által megállapítottal. Trajanus alatt az ötvözet 20 ⁰/₀-os, Septimius Severus alatt 50⁰/₀-os és hova-tovább mindinkább növekedik úgy, hogy Gallienus idejében már csak 4—5⁰/₀-os az ezüst denariusok nemes ércanyaga.³

Minden császárnak tehát, kinek uralma alatt az éremötvözet változott, saját érdekében állott megállapítani az új ötvözet arányában a viszonyt. Csakhogy ez hova-tovább mind bonyolultabbá, sőt lehetetlenné vált. Nemcsak az új pénzláb éremdarabjainak minősége és sulya változott, hanem maguk a köztársasági denariusok is különböző értéket képviseltek a szerint, a mint a köztársaság elején, közepén vagy annak végén kerültek ki az éremverő műhelyekből. Legegyszerűbb eljárás lehetett e nehézség kikerülésére a köztársasági érmek bevonása, illetve a *kincstárba bekerülteknek* összeolvasztása és új ötvözettel való újrakibocsátása. Így a míg egyrészt megvolt a tetemes haszon, másrészt feleslegessé vált az értékviszony megállapítása.

Nero idejében a pénzegység sulyban és ötvözetben egyszerre oly nagyot változott, hogy az értékviszony megállapításának elkerülése, (beolvasztás által), kívánatossá vált. És valószínűleg be is olvasztott minden darabot, melyhez hozzájuthatott, holott a köztársasági érmek keresettsége, hitele és az azokhoz fűződő hagyomány még mindég kívánatossá tették az államháztartásra, azoknak forgalomban hagyását. Mert a köztársaság eszméje még mindig és erősen kísértett. Bizonyítja ezt, hogy a Nero halálát követő rövid interregnum alatt Rómában és

¹ O. di Dio: Antike Münzwerthe und Werthbezeichnungen, Berlin, 1883. 13. l.

² O. di. Dio: i. m. 15. l.

³ O. di. Dio: i. m. 15. l.

Afrikában köztársasági emblemákkal és feliratokkal is vertek érmeket,¹ sőt SPQR (Senatus populusque Romanus); RP (Respublica) ellenjeggyel is láttak el régi éremdarabokat.² E tény hatása alól nem szabadulhatott a négy császár holttestén át trónralépő Vespasianus. A kívánalmaknak tett tehát eleget és a birodalom pénzügyi hitelén akart egyszersmind segíteni, mikor forgalomban hagyta a még be nem olvasztott köztársasági érmeket és megállapította a régi és új pénzláb viszonyát. E szerint a különböző pénznemeket monogrammjának valószínűleg különféle változataival látta el, mint ellenjegyekkel.

Vespasianus utódai minden bizonynyal Nero példáját követték; beolvasztották ismét az érmeket, sőt beolvasztották a Vespasianus ellenjegyzett érmeit is, ha kézbe kerültek. Ez eljárás ellensúlyozására Titus, Domitianus, Trajanus, Marcus Aurelius és Lucius Verus restaurálták a köztársasági érmeket az eredetivel egyező előállításban, de sajátjukkal egyenlő erős ötvözzel. A restaurált érmek³ és az a tény, hogy eddig csak Vespasianus által ellenjegyzett köztársasági érmek ismeretesek, jogosítanak annak feltevésére, hogy a császárok közül egyedül Vespasianus követte Augustust abban, hogy a köztársasági denárokat forgalomba hagyta, de egyszersmind megállapította az értékviszonyt a régi és új pénzláb darabjai között. Vespasianus az értékviszonyt saját monogrammjával jelölte meg a köztársasági érmeiken. Augustus ellenjegyeit pedig — feltevésem szerint — a köztársasági érmeiken gyakran előforduló mélyített emblemák, félkörök, körök, betűk, számok között kell keresni.

A köztársasági érmeiken előforduló Vespasianus-féle ellenjegyeket tehát nem sorolhatjuk azok közé, melyek nyomban császárrá történt kikiáltása után verettek az érmekbe, akár mint acclamatiók a császár részére, akár mint olyanok, melyek a pillanatnyi pénzszükség kielégítését célozták.

Az értékviszony megállapítása nyugodtabb napokat kívánt, mint a milyenek uralkodásának első napjai voltak; az pedig, hogy értéke-sebb éremdarabok kisebb árfolyammal láttassanak el, nem állhatott sem az államnak, sem egyeseknek érdekében. Mennyivel könnyebben megtörténhetett ellenben, mikor a hirtelen trónváltás még az érembélyegek elkészítésére sem engedett elegendő időt, az, hogy a már használatban levő pénzláb darabjait ellenjegyezték csak azért, hogy hirdessék az új császár hatalmát, ellenjegyezték a nélkül, hogy az ellenjegyzés más árfolyamot adott volna ez ellenjegyzett daraboknak.

Ilyenekül pedig csupán Vespasianus közvetlen elődeinek és nevezetesen Neronak érmeit nevezhetjük meg, de ezeket annál inkább, mert Vespasianus maga, uralkodása egész folyama alatt, nem változtatott a Nero által szokásba vett pénzegység súlyán és ötvözetén. A mennyiben Vespasianus Nero előtti császárkori érmeiket is jegyeztetett ellen, ez ellenjegyzések szintén későbbi keletűek lehetnek. Így kívánta ezt a helyes államháztartás, melyet éppen Vespasianusnak kiváló érdeméül tudnak be.

Ezek szerint tehát ellenjegyünk azok egyike, melyeket mindjárt a

¹ O. di. Dio: i. m. 15.

² Darenberg-Saglio: i. m. 466. l.

³ Cohen: Médailles Consulaires. Paris 1857.

császárrá választás napjaiban verettek az új császár dicsőítésére. És miután tudjuk, hogy a szintén Vespasianushoz pártolt moesiai és *pannoniai* légiók Antonius Primus vezetése alatt, elsőkül igyekeztek érvényt szerezni akarataknak és feltartóztathatlanul nyomultak a bedruacumi győzelem után Mucianus keleti legióival egyetemben a dőzsölő Vitellius megbuktatására — nem lehetetlen, hogy *contremarqueunk* éppen a *pannoniai* legiók akaratából került Nero ez érmére.

Látjuk tehát, hogy az éremellenjegyek az ó-kor folyamán csak úgy állottak az állam, társulatok és egyes emberek szolgálatában, mint a közép- és új-kor folyamán; sőt ó-kori érmeiken gyakrabban találkozzunk velük.

Az új-kori analógiák mindenestre nagy segítségül szolgáltak az ó-kori ellenjegyek magyarázatához, de a dolog természetében rejlik, hogy nem lehettek képesek minden jelenség felderítésére. Az írásos emlékekre is támaszkodó közelmúlt legtöbb esetben más viszonyokat mutat fel az állam, társulatok, egyes emberek és a szolgálatukban álló nemes érc között, mint a régmúlt ó-kor, hol a kutató egyedül a szórványos leletekből előkerült vizsgálati tárgyra van utalva, miután írásos emlékek alig maradtak fenn. Ott, a hol irodalmi adatok vezethetnek, szokatlan megvilágításban látjuk az ó-kori ellenjegyek használatát, pl. erre a krétai „üst“ vagy „fazék“ (λέβης) ellenjegy, melyet Svornos a nemrég felfedezett krétai törvénytöredékekkel köt össze. A krétai törvények szerint a birságpénzek fizetése λέβητεςben állapított meg. Az elítélt fizetett 5, 10, 20 λέβητεςt. Az üst szerinte nem vehető szó szerinti értelemben, csak mint jegy szolgált bizonyos nemzetközi éremfajoknál annak jelölésére, hogy csupán ezekkel lehet a megítélt λέβητεςt lefizetni. E nemzetközi büntetés pénzek kibocsátója egyedül a krétai χοινοδίχαιον, a krétai szövetségtanács. Hogy miért választották éppen az üstöt nemzetközi jegyül, annak az a magyarázata, hogy a homéroszi világban a konyhafazék kedvelt csereeszköz volt.

Az éremellenjegyek céljának egységes meghatározását, a mint ez utóbbi példa is mutatja, ma még nem lehet adni. Csupán az államhoz való viszonyukban határozhatjuk meg ezt és itt is csak indirekte; az állam számára nem lehettek értéktelenítő jegyek, mert az állam részére célszerűbb eljárás értéktelenítés esetére a beolvasztás.

Kovács István.

¹⁶ Daremberg — Saglio : i. m. 467. l.

Dengelegyi Pongrácz János vajda származása.

A Hunyadiak korában fénypontját elért dengelegyi Pongrácz-család eredete mai napig még nincsen tisztázva; a mi pedig legkiválóbb tagjának, Pongrácz János erdélyi vajdának és I. Mátyás király serege főparancsnokának a családból való kiágazását illeti, arról — legalább tudtommal — a mai irodalom határozott adatot nem nyújt. Jelen sorokban megkísérlem, hogy mindkét kérdésre kielégítő választ adjak.

A Szatmármegyében még most is létező Dengeleg nevű helység első nyomára 1320 június 2-án akadunk, midőn arról van szó, hogy István fia: Dengeleghi Bekő, mint Debreczeni Dózsa erdélyi vajda embere Temesvárott az alsófehérmegyei Ompolyicza és Abrudbánya nevű birtokok ügyében eljár.¹ A helység nevét, úgy látszik, akkor tehát Dengelegy alakban ejtették ki. 1324. okt. 31-én másodszer találkozunk e Bekővel. Károly király t. i. kiemeli, hogy akkor, midőn Gutkeled nb. Bátori János Gilvác várat a király ellenségei ellen védelmezte, Degniledi Bekő szintén a hűtlenek oldalán harczolt.² Miután Gilvác Szatmármegyében fekszik, valószínű, hogy Bekő a szatmármegyei helység birtokosa és egyuttal látjuk itt is, hogy a helyes kiejtés: Dengelegy. Ezen Bekő esetleges utódait nem ismerjük.

Bizonyos *Pongrácz fia: Dengeleghi János*, ki már 1323-ban feltűnik, 1327. november 24-én a szatmármegyei Vezend helység mellett birtokos.³ 1342. máj. 31-én mint Pongrácz fia: Dengledi János tanúképp szerepel.⁴ Három fia volt: Pongrácz, László és Bertalan.

Pongrácz és László 1366. július 10-én mint *Dengeleghi*ek szerepelnek tanúkként:⁵ Pongráczról többet nem is tudunk. Lászlót és Bertalant 1393. október 20-án a tőlük zálog czímen szerzett szatmármegyei Reszege birtokba beiktatják.⁶ 1399. aug. 26-án Dengeleghi Pongrácz fia János fia Lászlónak és Bertalan fia Zsigmondnak a Kaplon nb. Károlyiak ellen a szatmármegyei Mezőszentpetri és Vezend nevű birtokok ügyében pörük van, melyet a nádor elnapol.⁷ 1415-ben Zsigmond fitestvérei László és Kelemen is szere-

¹ Fejér VIII 2. 279. Az Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. I. 347 ugyanezen évi május 25-én e Bekőt bálványosi várnagynak mondja, de ez a darab hamisítvány.

² Anjoukori okmánytár II. 166.

³ Károlyi okmánytár II. 66.

⁴ Anjoukori okmánytár IV. 230.

⁵ Ugyanott 279.

⁶ Ugyanott 462.

⁷ Ugyanott 504.

pelnek. Zsigmonddal utóljára 1436. november 11-én találkozunk, midőn egy Dengelegyi Pongráczzal együtt bizonyos szatmármegyei ügyben tanúskodik.¹ Leánya² Anna 1466. május 8-án Kaplyon nb. Károlyi Demeter özvegye.³ Ezen ág további leszármazását itt mellőzzük.

Fentebbi Lászlónak két gyermeke volt: György és Zsuzsánna. Ez utóbbinak két férje volt: 1. Gutkeled nb. Szokolyi György fia István. 2. Kistárkányi Mihály deák fia György. 1421. július 18-án kijelenti Zsuzsánna (most már Kistárkányiné), hogy sógorai Szokolyi Márton és János őt hitbéri és hozományi követelésére kielégítették.³

László fia *György*, ki rokonaival (Lászlóval és Kelemennel) már 1415-ben felmerül, 1433. júl. 13-án Zsigmond király kíséretében mint „imperatoris miles et aulicus specialis“ Rómában tartózkodik és itt mint a dengelegi sz. Mihályról nevezett templom kegyúra, e templom számára pápai kiváltságot kér.⁴ Utódjait mindaddig nem ismertük.

Elérkeztünk arra a pontra, hol a Hunyadiak korában feltűnt dengelegyi Pongrácz család egyenes őst az imént tárgyalt Dengelegyiek egyikével már össze kellene kapcsolnunk; de ez az eddigi adatok alapján lehetetlennek mutatkozott.

Tudjuk, hogy Hunyadi János testvére, Klára, bizonyos dengelegyi Pongráczhoz ment férjhez és hogy férje e házasság révén és kétségteljesen sógorának, Hunyadi Jánosnak oldalán az előkelő és befolyásos főurak sorába emelkedett. Amaz országnagyok és főurak közül, kik 1439. szept. 17-én a titelrévi táborban a hadiadót megállapítják, Hunyadi János oldalán mint Pangracius de Dengeleg szerepel.⁵ 1442. jan. 29-én mint Dengelegi Pongrácz már erdélyi alvajda⁶ és midőn róla 1456- és 1458-ban mint néhairól szólnak, akkor is csak Dengelegi Pongrácznak van említve,⁷ így tehát teljesen jogosúlva érezhette magát mindenki, hogy a Pongrácz szót keresztnevének vette és azt feltételezte, hogy csak fiai, nevezetesen János vajda, a Pongráczot állandó családi névül vették föl. Miután fentebb láttuk, hogy egy Dengelegyi Pongrácz 1436. november 11-én rokonával, Zsigmonddal együttesen tanúskodik, az összekapcsolást nem lehetne könnyebben keresztülvinni, mint ha ezt a Pongráczot a vajda atyjával azonosítjuk; csak-hogy ezzel nem igen volna segítve a bajon, mert e Pongráczot az eddig felsorolt Dengelegyiek nemzedékrendi táblázatába nem tudnók összefüggően beilleszteni s atyjának nevét nem ismerjük.

A dolog azonban egészen másképpen áll.

Mátyás király 1464. május 23-án kijelenti, hogy János erdélyi vajda, a székelyek ispánja s édes testvére András, királyi pohárnokmester, mindketten Dengelegiek és **fily condam Georgy pangracz de dengeleg** neki és atyjának számos szolgálatot tettek, hogy *különben is vérrokonai* miért is nekik a temesmegyei Zsidóvárt és Lugost adományozza.⁸ Ez a felette érdekes adat, mely — úgy látszik — mindaddig kikerülte a kutatók figyelmét, a zavaros kérdést egyszerre megvilágítja.

¹ Ugyanott 183.

² Ugyanott 373.

³ Zichy-okmánytár VIII. 26.

⁴ Turul. 1893. évf. 5.

⁵ Teleki, Hunyadiak kora X. 73.

⁶ Tört. Tár. 1897. 352.

⁷ Ugyanott, 1896. 519; Teleki X. 496.

⁸ Pesty, Krassómegeyi oklevéltár 408.

Látjuk, hogy János vajda atya, kit az eddig felsorolt okiratok mindig és mindenütt csak Dengelegyi Pongrácznak neveznek, tulajdonképpen a György nevet viselte s hogy a Pongrácz nála csak *családi név*, a mit kétség kívül azért használt, hogy őt a közpályán a többi Dengelegyi-családbeliektől megkülönböztessék. De mert a Pongrácz keresztnév is, az eddig felsorolt okiratok fogalmazói ezt a körülményt nem vették figyelembe s így magyarázható, hogy e férfiú mindig csak Dengelegyi Pongrácz néven szerepel: csak Mátyás királynak fentebbi darabja tesz kivételt. — Így tehát teljes joggal feltételezhetjük, hogy az 1436-ban szereplő Dengelegyi Pongrácz is azonos vele — hogy György a szatmármegyei Dengelegyiek családjából való és nem a Nógrád- vagy Szolnok-Dobokamegyében is akkor szereplő ugyanazon nevű család sarja, bizonyítja nemcsak az, hogy a szatmármegyei családban a Pongrácz név annyira dívó, hanem az is, hogy László fia György — a vajda atya — 1433-ban Rómában Szent Mihályról nevezett dengelegyi templom számára pápai kiváltságot kér. Ugyanezt kéri 1473. ápr. 22-én Dengelegyi Bernát (miles dioëcesis Transsilvaniensis) a dengelegyi Szent Mihályról nevezett parochialis temploma számára is,¹ pedig tudjuk, hogy Dengelegyi Bernát, kivel 1463-tól 1477-ig találkoztunk és egy Dengelegyi Bernát kit 1536. szept. 2-án ismerünk, a szatmármegyei Dengelegyiekből való.²

1459-ben felhívja II. Pius pápa a csanádi püspököt és a váradi prépostot, hogy azt az ügyet, mely hosszabb idő óta *Dengelegyi László fia Bernát*, az erdélyi egyházmegye laikusa mint felperes és néhai diószegi Zólyomi Tamás fiai László, Tamás és Dávid között bizonyos hitbéri s leánynegyedi követelések miatt fennforog, vizsgálja meg.³ Ebből nem tudjuk ugyan, vajjon Bernát atya László, Jánosnak vagy Bertalannak a fia-e, de a nagyobb valószínűség a mellett tanúskodik, hogy e Bernát Györgynek a testvére. Az 1463. jan. 31-én szereplő Bernát neje Hedvig, gyermekei: László, Imre, Miklós és Media nevű leánya. Birtokainak egyrésze pedig akkor Abaúj-megyében fektült.⁴

Dengelegyi Pongrácz György és Hunyadi Klára fiai: László († 1463), János és András, kik közül János az ismert erdélyi vajda. Ennek neje egy közelebbről ismeretlen Erzsébet, kitől Mátyás nevű fia és egy Katalin nevű leánya született.

Mátyást (ki nevét kétségkívül Hunyadi Mátyás tiszteletére kapta) 1489. jun. 23-án jegyezték el. Jegyese Mária Magdolna, Frangepán Bernát és neje Aragóniai Lujza a leánya és Mátyás király, ki a házassági szerződést megerősíti, e Lujzát, kit az aragóniai királyoknak eddig ismert nemzedékrendi tábláján hiába keresünk consobrina Beatricis reginenek mondja,⁵ ki tényleg Ferdinánd aragóniai király leánya volt. Egyik helyen⁶ azt a magyarázatot találjuk, hogy Ferdinánd aragóniai királynak (Beatrix királyné atyjának) testvére Eleonora bizonyos Marzanói Márton Sessa vajdájához és Rossanna knyézéhez ment férjhez, mely házasságból fentebbi Loisia de Aragonia származnék. Ez a körülmény a két nő közötti consobrin-vizonyt teljesen meg magyarázná, csak azt találjuk kissé különös-

¹ Tört. Tár. 1900. 9.

² Károlyi-okmánytár II. 356., 464. III. 201.

³ Theiner, Mon. Hung. II. 336 — 337.

⁴ Károlyi-okmánytár II. 356.

⁵ Teleki, Hunyadiak kora XII. 455.

⁶ Vjestnik Zemaljskog Arkiva, Zagreb 1901. 206.

nek, hogy Lujza, kinek csak az anyja aragóniai királyleány, nem az atyai nevet, Marzanót, hanem az őt nem illető aragóniaiit használja. Mindamellett az adat hitelességét — bár egyelőre nem ellenőrizhetjük — nem akarjuk kétségbe vonni.

Résziünkről csak azt akarjuk még megjegyezni, hogy ez az Eleonora Alfonz aragóniai királynak csak természetes leánya volt és hogy férje nem Márton, hanem Marzanói *Marino*, Sessa és Rossano hercege (1445) és hogy dengelegyi Pongrácz Mátvás házasság révén Mátvás királyal is sógorságba jutott, a mint ezt a következő tábla mutatja:

Hunyadi Vajk 1409—1414		Alfonz aragóniai király † 1458	
Klára 1456 férje: dengelegyi Pongrácz György	János † 1456	tm. Ferdinand király † 1494	tm. Eleonora férje: Marzanói Marino
János vajda † 1476		Beatrix	Lujza férje: Frangepán Bernát
dengelegyi Pongrácz Mátvás		Frangepán Mária Magdolna	
1489			

Az eddigi s egyéb itt közelebbről fel nem jegyzett adatok alapján megkapjuk tehát a következő nemzedékrendi töredéket:

Dengelegyi Pongrácz				
János 1323—1342				
Pongrácz 1366	László 1366—1399	Bertalan 1393		
<i>dengelegyi Pongrácz György</i> 1415—1442. † 1456 előtt Neje: Hunyadi Klára (él még 1456-ban)	Zsuzsanna 1421 férjei: 1. Gutkeled nb. Szokolyi István † 1421 előtt	Zsigmond 1399—1436	László 1415	Kelemen 1415
I		Anna 1466 férje: Kaplyon nb. Károlyi Dömötör † 1466 előtt		
László † 1463 a kolozsvári apátság kor- mányzója	János † 1476 erdélyi vajda stb. neje: Erzsébet 1478—1493	András 1456—1464 pohárnok- mester		
Mátvás 1479—1496		Katalin 1479 férje: Ujlaki Lőrincz † 1525		

- nejei:
1. 1489 Frangepán Mária Magdolna.
2. Perényi Orsolya, 1508.

Dr. Wertner Mór.

Irodalom.

Két újabb népköltési gyűjtemény.

1. **Magyar Népköltési Gyűjtemény. VI. kötet.** Somogy megye népköltése. Gyűjtötte, rendezte és világosító jegyzetekkel kísérte *Vikár Béla*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Bp. 1905. 8° XII.+472 l. 2. **VII. kötet.** Székelyföldi gyűjtés. Gyűjtötte és szerkesztette *Mailand Oszkár*. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Bp. 1905. 8° XVI.+592 l.

1.

Mikor Herder a népi költés nagy jelentőségét s a nemzeti sajátosságok érvényesülésének szükségességét hirdetni kezdte: nálunk Kazinczyék s a klasszicizmus uralkodtak, ellenségei minden népiesnek. Egyesek, mint *Kölcsey*, ráéreztek Herder igazságaira, de nem tettek semmit a népi költés érdekében. *Csokonai* gyűjteménye elveszett, Pálóczi *Horváth* Adámé kéziratban maradt s Vitkovics, Kazinczy egyenes figyelemzetésére, elhagyott minden népiest.

Hogy e kérdés fontosságára rájőjjünk, a költészetben *Kisfaludy* Károlynak, a politikai életben Széchenyi és Kossuth idejének kellett elkövetkezni. S valóban a nép költése és politikai helyzete iránt egyenlő arányban s növekedő gyorsasággal ébredzik a figyelem a múlt század 20-as éveitől kezdve. És valamint a politikai szabadelvűség s demokrácia kiinduló fészkei a megyék, úgy a népköltési gyűjtemények fontosságát is elsősül két megye: Komárom és Esztergom vármegyék hirdetik.

E két vármegye a népköltési adalékok gyűjtését a M. Tud. Akadémia feladatai közé sorozta. Az Akadémia azonban e föladatra csak lassan készült s midőn Erdélyi János a Kisfaludy-Társaságban a népköltészet fontosságát fejtegette és gyűjtését megindította, szinte feltűnő örömmel mondott le róla. A népköltészet ügyét tehát ez a Társaság karolta fel s azóta e kérdés hagyományosának tartják. Az Akadémia pedig úgylátszik akkor egyszersmindenkorra lemondott róla s átútalta az egykorú fölfogás értelmében a Kisfaludy-Társaságnak szépirodalmi területére. Mert a Kisfaludy-Társaság felállítása után mindjárt az a fölfogás alakult ki, hogy a tudományosság ügyei az Akadémia, a szépirodalmi ügyek pedig a Kisfaludy-Társaság körébe tartoznak. Mikor tehát az Akadémia kiadta kezéből a népköltészet és gyűjtés sorsát, mintegy kimondta, hogy ezt nem tekinti a maga *tudományos* feladatának. Így aztán a népköltészet anyagának gyűjtése és vizsgálata még ma is a Kisfaludy-Társaságnak öröklött föladata, noha e munkának elvégzése a *Magyar Néprajzi Társaság* megalakulása óta más úton is lehetővé volna téve. De a néprajzi társaság, úgy látszik, magában nem elegendő, hogy a rá váró föladatokat elvégezhesse; sem anyagi, sem szellemi tőkége nincs arányban mind hevesebben kopogtató szükségleteinkkel s maig annyira sem tudott jutni, hogy e téren irányító és színelvonalat teremtő hatást biztosíthasson magának.

Ezért népköltési gyűjteményünk újabb kötetei is szépirodalmi társaság vállalatában jelentek meg csak úgy, mint akkor, mikor még néprajzi társaságunk meg sem alakult. Ennek azután az a következménye, hogy a kiadást gondozó társaság ki van téve a gyűjtők és szerkesztők rátermettségében vagy alkalmatlan voltában vele játékot űző véletlen szeszélyeinek. Az új folyamnak három gyűjteménye igazolja ez állítást.

Dr. *Sebestyén* Gyulának regös-gyűjteménye például módszer és színvonal dolgában a legkényesebb igényt is kielégítheti; *Vikár* Somogyi Gyűjteménye, miként látni fogjuk, ezzel ellenkezőleg módszer és színvonal dolgában mélyen alatta áll, *Mailand* székelyföldi gyűjtése meg a kettő között lebeg. A vállalat szerkesztője pedig a folklóre tudományos fölfogása és a szépirodalmi társaság hagyományos elvei között tojás-tánczot jár. A negyedik kötet *Előszavában* fejtegeti, hogy a régi elvet tiszteletben tartja, de a néprajzi szempontokra is ügyel. De talán mégis túlságos óvatosság, mikor szinte engedelmet látszik kérni, a miért *Sebestyén* Gyula *Regös énekek* és *A regösök* cz. kötetit a Gyűjteménybe felvette. Mert igaz ugyan, hogy e kötetek éppen a czél és módszer tudományosságánál fogva kiemelkednek az *Új folyam* minden kötete felett, de ez nem szorúl egyáltalában semmiféle mentetegetésre. Sőt! Valamint a VI. kötet *Előszavában* is felesleges az a védekezés, hogy az adalékokat pontos és tájszószerinti leírásban kapjuk. Éppen az a sajnós, hogy nem kapjuk úgy.

Ime! Hatvan éve, hogy Erdélyi János gyűjteménye megjelent s hatvan év alatt annyira jutottunk, hogy népköltési gyűjteményünk szerkesztője kénytelen kijelenteni, hogy a Kisfaludy-Társaság a szépirodalmi elv mellett döntött, továbbá a gyűjtemények néprajzi jellegű részeivel szemben a védelem szükségét érzi.

Mivel a Kisfaludy-Társaság, mely e munkának úgyszólván szabaddalmasa, nem szorosan vett tudományos szempontokat követ gyűjteményeiben; mivel az Akadémia egyáltalában nem foglalkozik vele, a Néprajzi Társaság pedig nincs olyan helyzetben, hogy ezt a munkát végezhesse: ma a rendszertelenségnek és tudománytalanságnak olyan zavara van e téren keletkezőben, hogy ellene állást foglalni, bármily kellemetlen is, de kötelességünk. Annál inkább meg kell ezt tennünk, mert az eddig megjelent limonádészerű s legnagyobb részt csupán a gyűjtők *Előszavából* táplálkozó ismertetések¹ egyáltalában nem alkalmasok arra, hogy az eddig követett irányzat hiányosságait és ferdeségeit kellő világításba helyezték.

Feltűnő eddigi gyűjtéseink rendszertelensége.² Különböző gyűjtők, szerkesztők, különböző vidékek, néprétegek s a lejegyzések pontos vagy kevésbé pontos árnyalatai azok, a melyek általában népköltési gyűjteményeink köteteit jellemzik. Egyik megjelöli a lelőhelyet, sőt azt is, a kitől kapta az adalékot, a másik minderről hallgat. A legtöbb esetben azt sem tudjuk meg, vajjon az illető adat a gyűjtőnek első vagy másodkézből való gyűjtése-é. Egyik irodalmi nyelvre átírva közöl, a másik csak félig írja át s az is, a ki fennen hirdeti a tájszólás szerinti közlést, egyik legfontosabb vonásáról a népnyelvnek, t. i. a hangtaniról, lemond.

¹ Lásd pld. *Egyetemes Philologiai Közöny* 1906. V. 371. 1. és *Erdélyi Múzeum* 1905. 8. füzet 439. l.

² Ki veszem itt is dr. *Sebestyén* Gyula gyűjtését.

De az sem utolsó baja a rendszertelenségnek, hogy e kötetek, bár így külsőleg természetek, lényegileg sokkal kevesebb eredeti anyagot tartalmaznak, mint a mennyit tartalmazhatnának. Mert nemcsak, hogy ismétlődnek e kötetekben a különböző lapok és folyóiratok s más gyűjtők adalékai, de maguk e kötetek is többször ismételik egymást, mint a mennyire kívánatos. Az egyes folyamok és kötetek közt oly sok idő telt el s a szerkesztőknek és gyűjtőknek annyiféleségével találkozzunk, hogy ez ismétlések felett nem is csodálkozhatunk.

Még ezeknél is van sajnálatosabb következménye a tudománytalanságnak, hogy népköltési gyűjteményeink lassanként teljesen elszakadtak a múlttól. Erdélyi János még igyekezett a jelen népköltését összekapcsolni a múlt népköltésével s ha ez nem sikerült eléggé, nem rajta múlt. Abban az időben a múlt népköltési adalékai nagyrészt még ismeretlenek voltak, de azóta a szerencsés felfedezések egymást érték. Hanem a gyűjtők az ezekkel való kapcsolat megkeresését elmúlásztották s a hol egy-egy esetben a kapcsolat megtörtént, az is inkább a véletlen munkája, mint öntudatos törekvésé.

Ennek a tudománytalan gyűjtésnek kell tulajdonítanunk azt a szomorú tüneményt is, hogy a népi költés és népiesség *elméleti* megismerésében ma hatvan év múlva sem vagyunk semmivel előbb, mint Erdélyi János idejében. Sőt e tekintetben nem csak megállás, illetőleg teljes szünetelés történt, hanem egyenesen hanyatlás, visszafejlődés. A ki a népi költésről tanulni akar valamit, annak ma is csak Erdélyi János, Arany János, Gyulai Pál s Imre Sándor idevonatkozó értekezései állanak rendelkezésére, a melyekben igen hasznos és értékes megfigyeléseket, megjegyzéseket találunk, de a melyek csupán alapul, előkészítőül szolgálhatnak egy összefoglaló, rendszeres tanulmánynak. 60 év alatt ilyen nem keletkezett.

Ennek egyik oka az is lehet, hogy a szabadságharc után irodalmunk feltűnő mohósággal fordult el a népiestől s ezzel az intézőkörök figyelme és érdeklődése megcsappant; de a másik ok feltétlenül népköltési gyűjteményeinknek rendszertelensége s kevésbé megbízható volta. Az úgynevezett filológiai módszer 60 év alatt minden magyarul művelt tudományban lassanként érvényesült, csak a népi költés gyűjtésében nem, mely, a mint láttuk, mindjárt megindulásakor el volt jegyezve a dilettantizmusnak, a véletlenszerűségnek, a rendszertelenségnek és a céltalanságnak.

E tekintetben az a 60 év, mely eltelt, nem elenyészette a hiányokat és hibákat, hanem növelte. Erdélyi János, bár első kötetével szinte kizárólag szépirodalmi célra törekszik, mégis úgy a megbízhatóság, mint a cél tudatosság és a tiszta népiesség megérzése szempontjából, a magaslaton áll, a honnan *Vikár Béla* somogyimegyei gyűjteményéig szinte egyenletesen gyorsuló hanyatlás mutatható ki.

Annál szomorúbb ez az eredmény, mert napjainkban éppen *Vikár Bélát* tekintik olyannak, a ki hivatva volna ez ügynek új lendületet adni. Az ő neve az, a melylyel úton-útfélen találkozunk. Ő az, a ki egyszer Kalotaszegen, máskor a Székelyföldön, újra Somogyban, végül Borsodban szorgalmasan járkal, gyűjtöget, felfedez és ismertet. Nincs hét, a mikor az ő nevével vagy itt vagy ott ne találkoznánk. Ha tehát e nagy-szorgalmú buzgóság első kézzelfogható eredményét úgy kell megje-

lőlnünk, mint a hanyatlás végső állomását, ezzel is csak arra a szomorú állapotra mutathatunk rá, mely a magyar tudományosságot, úgy nagyban, mint kicsinyben, jellemzi.

Megvallom különben, hogy Vikár Bélának e téren való működését, mióta csak figyelni tudtam, mindig némi aggodalommal néztem. Erre több okom is volt. Első, hogy Vikár az úgynevezett sokfoglalkozású emberek közé tartozik.

Az eddigi gyűjtésnél is különös körülmény, hogy egyetlen ember sem akadt, a ki *egészen* rá adja magát erre a fontos feladatra. Pedig a népköltés ügye *egész* embert kívánna, a ki ne csak buzgólkodjék, hanem el is merüljön mélyen ezeknek a dolgoknak a tanulmányozásába; a ki ne pihenésül, de életcélul tűzze ki a népköltési adalékokkal való foglalkozást. Olyan embertől nem várhatunk teljes munkát, a ki a gyorsírástól elkezdve, egyforma kedvvel és erővel műveli a finnnyelvészetet is, a magyar nyelvészetet is, sőt a ki műfordítói babérokat is arat. Ma már túl vagyunk az ezermesterek korszakán. Az egyes tudományágak úgy kiszélesedtek, hogy a ki alapos és otthonos akar lenni valamelyikben, kénytelen választani közülök s annak kell szentelnie minden kedvét és idejét.

De voltak az aggodalomra más okaim is. Egyik az a merészség, melylyel Vikár előtte egészen ismeretlen területekre is behatolt, mint a minő például a zenetudomány területe; másik képzeletének az a szabad csapongása, mely ha tán merő tudománytalanságra nem is ragadja, mégis ítéletei kialakításánál többre jogosítja, mint a mennyit a szigorú tudományosság megenged. Röviden szólva: inkább képzeletével dolgozik, mint studiumon alapuló logikával.

Mindezek aggodalommal töltöttek el. De hogy éppen ilyen legyen az eredmény, minőt e kötet mutat, arra mégsem voltam elkészülve. Hiszem, hogy mindenki, a ki Vikár nagy zajjal történt országjárásairól hallott, kisebb vagy nagyobb, de valamelyes csalódással tette le ezt a kötetet. Tán nem csalódom, ha azt mondom, hogy maga a kiadó Társaság is valami ilyenformát érzett; legalább erre mutat az az eddig hallatlan körülmény is, hogy az adalékokhoz fűzött szimboliztikus magyarázatokért úgy a Szerkesztő, mint a Társaság, a felelősséget magáról elhárítja.

Hogy ez a csalódás jogosult s hogy e kötet valóban az eddigi gyűjtésekhez képest a hanyatlás végső fokozatát mutatja, arról mindenki maga meggyőződhetik, ha e kötetet alaposan végignézi.

Kezdjük mindjárt a Bevezetésen.

Ehez a kötethez két bevezető van. Az egyiket a Szerkesztő, a másikat a Gyűjtő írta. Mind a kettő nevezetes. Az elsőből már érintettem néhány pontot; a másodiknak is van négy kiemelkedő mozzanata, mely egymaga elégséges a gyűjtemény főbenjáró hiányainak észrevételére.

Vikár e bevezetésben kiemeli, hogy „nagy buzgalommal“ gyűjtött; kiemeli továbbá gyűjteményének a gazdagságát is. E dicséretnek után pedig kijelenti, hogy „az olvasó közönségre való tekintettel“ az adalékok hangtanilag pontos jelzéséről le kellett mondania. Aztán szól gyűjteményének, a mint ő mondja: egy s más gyöngéjéről, a melyen nem tudott segíteni. Ezek a gyöngék pedig nem egyebek, minthogy „Népköltési gyűjtéseink eddigi dús anyagának rendszeres számba-

vétele nélkül, a melyre még eddig minden előmunkálat hiányzik, az egyes ember pusztá emlékezetére támaszkodó rostálás sohasem lesz elég biztos út és mód, ily gyűjteményben az ismétlődések elkerülésére." Továbbá, hogy később jövő adalékok miatt a rendszeres beosztás nem sikerült.

Fel van sorolva még más gyöngye is, de nekünk ennyi tökéletesen elég. Mert látjuk ebből, hogy Vikár már eleve lemondott a tudományosságának még csak az elemeiről is. Szép dolog, hogy elismeri az eddig megjelent adalékok rendszeres számba nem vételét s így az ismétléseket munkája gyöngéjéül, de kérjük: *minden erejével miért nem törekedett éppen e gyengesség elenyésztetésére?* Hogy „dús“ az anyag? Gyermekekbeszéd ez olyan előtt, a ki tudja, hogy minden tudományos foglalkozásnak első főfeltétele elődeinek számbavétele s a jelennek a multtal való összekapcsolása. Ha most olyan dús az anyag, hogy rendszeresen számba venni nem lehet, vajjon könnyebb lesz-e akkor, ha még egy néhány ehez hasonló kötet reánk ontja a maga összegereblyélt rendszertelen anyagát? És végül: kinek kötelessége a rendszeres számbavétel, ha nem éppen annak, a ki valamely vidék önálló monografikus gyűjteményével lép fel? A folyóiratokban itt-ott megjelenő cikkektől várja ezt Vikár és nem az övéhez hasonló önálló művektől? Hát akkor miért gyűjtötte össze Somogy megye népköltését? A pusztá gyűjtési ösztönön kívül miféle cél és szándék vezette? Tudja-e most például, hogy melyek az eredeti somogyi termékek? vagy bár azt, melyek egészen új termékek s melyek régieknek új életre, új változatra kelő példányai? Tudja-e, hogy melyek adnak az eddigi népi költéshez új színt, új gondolatot, vagy bár a réginek új árnyalatot?

Ezek a kérdések lényegbevágók s a mit ezekre Vikár az eddigiiek számbavétele nélkül felelhet, nem egyéb találgatásnál, képzelődésnél és ötletnél. Oly dolgok, a melyek inkább újságírói, mint tudományos munkásságra valók.

A ki ezekre a kérdésekre felelni akar, annak első kötelessége az eddigiiek rendszeres számbavétele s azután mindjárt következik a maga anyagának rendszeres, könnyen áttekinthető beosztása; mert ez biztosítja az összegyűjtött anyag könnyű megérthetését és könnyű használhatóságát.

De Vikár erről is lemondott. Vajjon miért? Rosszabb a védekezése, mintha semmit sem szólna. Mert komoly okul csak el nem fogadhatjuk azt, hogy némely adalékot utólag kapott. Legalább attól a munkától, a mely csak egy szemernyi tudományosságra igényt formál, ilyen védekezést el nem fogadhatunk. Miért nem kapta korábban az adalékait, vagy ha későn kapta, miért nem várt utánok? A kit efféle ránk sem tartozó okok rá tudnak vinni arra, hogy rendszertelen munkával álljon a világ elé, abból hiányozni kell valami olyan érzéknek, a minek tudományos munkásságot vállalóbból hiányozni nem szabad.

Különben ez a későn jövő adalékokkal való védekezés annál furcsább, mert hiszen maga a bevezetés elárúlja, hogy írója éppen somogyi születésű; azt pedig ismét ezerszer volt alkalmunk olvasni, hogy a gyűjtés mily rég és mily „nagy buzgalommal“ folyik. Honnan van tehát a késés? Tán csak nem abból, hogy a ki sokat markolt, keveset szoritott? S a ki az egész ország népköltését gyűjtötte, szülötte megyéjének nem szentelhetett elég időt?

Ilyen bevezetés után, azt hiszem, mindenki el lehet készülve arra, a mit kap. Pedig ezzel még korán sincs minden elmondva. Ugyanis, ha nem kapunk e gyűjteményben sem rendszeres számbavételt, sem használható elrendezést, azért maga a nyers anyag lehetne értékes. De itt is a legnagyobb csalódás vár reánk.

Vikárnak ugyanis, a mire a bevezetés után úgysis el lehetünk készülve, a népköltési adalékok gyűjtésére csakugyan nincs egyéb készlete a „nagy buzgalom“-nál és egy gereblyénél. Ezzel a gereblyével végig szaladt Somogy megyén, mint a hogy az ország más egyéb téerein is nagy buzgalommal tette. Már most mi történt? Az, hogy felszedte, a mi gereblyéje alá akadt, de mivel a dolgok természete szerint leginkább a felszinen uszkáló adalékok akadtak bele, tele van e kötet közismeretű, szürke, felülről lekerülő és félnépi adalékokkal. A helyett, hogy ezekre például e kötet szinte egyharmadát kiírnám, hivatkozom magára a gyűjtőre, a ki eddigi módszeréhez hiven, gyűjteményének e gyöngyéjére is felhívja a figyelmet s többekre a jegyzetekben maga is rámutat. De e mellett összehasonlításra ajánlom a Mailand Oszkár *Székelyföldi Gyűjtését*, a mely e tekintetben is tanulságos és egyszerűs mind szomorú világot vet Vikár egész munkásságára.

Alig találunk az egész somogy megyei gyűjtésben egy-két adatot, a mely akár tartalmi, akár formai tekintetben érdeklődésünket lekötne. Ennek oka aligha e vidék szegényessége, mint inkább a gyűjtés módja, a mely inkább széles körű akart lenni, mint mélyenjáró. Már pedig a népköltési anyagok ép úgy rétegekben fekszenek egymáson, mint a föld rétegei. A régít eltemeti az új, a divatos. Éppen azért, a ki értékes gyöngyöket akar találni, annak nem gereblyére, hanem ásóra van szüksége. És nem az egész világot kell ötlet és szeszély szerint összejárnia, hanem valamely szűkebb tért kell egészen a mélyéig felfogatni s átkutatni.

De ha volnának értékes, új szint adó gyöngyök e gyűjteményben, akkor is aggodalommal kellene fogadnunk azért, mert a legnagyobb része nem első kézből való gyűjtés.

Szerencsénkre Vikár szinte minden adaléka után oda jegyzett egy nevet s ezzel munkáját az eddigieknél tökéletesebbé akarta tenni. Úgyde, arról elfelejtkezett nyilatkozni, hogy vajjon-e nevek szintén gyűjtők-e, az ő segédgyűjtői-e, vagy adalékainak közvetlen forrásai. E felvilágosítás nélkül csak találgatásra, de sajnos meglehetősen biztos találgatásra vagyunk szorítva. Uri nevek fordulnak elő: doktorok, jegyzők, tanítók, a kik népköltési gyűjteményeknél forrásul nem szolgálhatnak. Annyian vannak ezek, hogy belőlük könnyű megállapítani azt az ismét csak tudománytalan és megbízhatatlan módszert, melylyel Vikár e gyűjteményt összeállította. Ezt a módszert a másodkézből való gyűjtés jellemzi.

Sok ideig szokás volt s talán még most is divatos néhány nyelvtudósunknál az az eljárás, hogy Budapesten egy ültőhelyében megírta valamely vidék nyelvjárását. Ez csak a vidéki tanítókhöz, ismerősökhöz, barátokhoz való gyakori levélváltással, tudakozódással, felhívással volt lehetséges. Az ilyet nyelvtudományunk egyik régi munkása a vízbeháló s Szent Miklós után kiáltozó oroszhoz hasonlította s valóban nem is érdemel egyebet.

Vikár Bélát éppen ilyennek nem szabad mondanunk. Mert ő valóban

„nagy buzgalommal“ járja a vidéket. Annál inkább csodálkozunk tehát: miért nem gyűjtött közvetlenül a nép fiától mindent s miért szedte e gyűjteménybe össze édes anyjának, feleségének, úri barátainak, ismerőseinek az adalékait? Nem azt mondjuk, hogy ezek semmit se érnek. De ki vállalja el ez adalékokért akár a tiszta népiesség, akár a lelőhely, akár az idő-kor szempontjából a felelősséget? Vagy ha már e legkönnyebb eljárást választotta gyűjteménye összeállítására, akkor legalább annyit megtehetett volna, hogy pontosan jegyezze meg: melyet vett közvetlenül a népfiatól s melyeket hallomásból, illetőleg másodkézből. Így csak a nevekből vonható következtetésekre vagyunk utalva, a mely pedig nem biztos.

Ezzel összefügg Vikárnak az a feltűnő hiányossága, vagy talán figyelmetlensége, melylyel úgy a gyűjtésre alkalmas helyeket, mint a forrásokat megválogatja. Mire való például népköltési adalékok után Kaposvárra, Curgóra menni? Hogy másodkézből gyűjtött, mutatják Dr. Alexis Györgynek, Weisz Arnoldnak, Murányi Nellinek és a többieknek a nevei. De hogy maguk közt a falusi emberek közt is nem a legalkalmasabbat választja ki, arra legfeltűnőbb példák éppen azok a Mesék, melyeknek pontos, gyorsírói lejegyzését olyan erősen hangsúlyoztatja.

E mesék tartalmilag semmi újat nem adnak az eddig összegyűjtött mese-anyaghoz; nem egyebek, mint az eddig ismerteknek minden nagyobb lelemény nélkül való ismétlései. Ujra kiadásuk tehát valóban csak az eddiginél pontosabb leírással okolható meg. Úgyde, láttuk már, hogy a nyelvészeti pontos lejegyzésről Vikár az olvasó közönség kedvéért lemondott. Mi maradt tehát nekünk? Maradt volna az a tanulság, a mit e mesék *stilisztikailag* nyújtanak. De ebben is csalódunk kell.

Én szívesen elhiszem, hogy e mesék szószerinti hűséggel vannak leírva; de hogy e meséket *stilisztikailag* a magyar nép mesélő tehetőségének mértékéül el lehetne fogadni, az ellen azt hiszem mindenki tiltakozik, a ki valaha csak egyszer is hallott igazi mesélő parasztot a maga egyszerű körében minden elfogultság nélkül mesélni.

A Vikár mesélőinek két halálos bajuk van: egyik a tudákosságra való törekvés, a mely a népköltés leggyönyörűbb virágát, a naivságot teszi csúffá, a másik valamely szokatlan helyzet, a mi inkább lecze-felmondássá tette a mesélést és sokkal mesterkéltébbé, mint a minő a valóságban. Az ő meséi pld. tele vannak ilyen kifejezésekkel: „Mint-hogy egy ujjan nagy embörnek *fölfogása* van.“ „És majd ü idővel fogja *használatni* annak az álomnak a titkait.“ „Kevesebb *jövői* gondja vót.“ „Véglegessen a fenyegetés *természetté* vált.“ „Képes lössz megfejtteni azt a *küldöttséget*.“ „Az álomnak egyik *rejtéje*.“ „A kiráji *lakba*.“ „*Szakértőket* parancsolt.“ „Nem lött vóna neki *tudalma*.“ Stb. Stb.

Vajjon hogy kerülhettek a mesélő szájára ezek a részint idegen, részint értelmetlen kifejezések? Csak úgy, hogy e nem népi kifejezéseket vagy egy nagyon tudálékos paraszt mondta gyorsírás alá, vagy a mesélő a vallató uraktól és a szokatlan környezettől annyira megrebbent, hogy rendes kerékvágásából kizöckent. Másképp azt a teljes, mondatokra terjedő értelmetlenséget sem tudjuk megmagyarázni, melylyel pld. a 9-ik

mese kezdődik. Én sokat hallgattam a mesemondót, de rendes körülmények között semmi efféle elő nem fordult. De nem is fordulhat. Mert a mesélő mindig a társaság legtöbbit tudó s gyakran legértelmesebb tagja, a kinek nincs oka semmitféle trémára, semmiféle erőlködésre s így nem is jön soha zavarba. Hiszen ő jószántából mondja a mesét s a milyent és a mit tud, olyant mond. Neki nincsenek kimondhatatlan helyzetei és gondolatai, a melyekre a kifejezéseit *keresnie* kellene s hallgatóságával egyenlő foku értelme is, szókészlete is.

A Vikár mesélői akár természetük, akár helyzetük miatt nem voltak olyan egyszerűek és természetesekek, a minőnek a népet és költészetét eddig ismertük s a minő az a valóságban. Mert ha e mesék a magyar népi mesének szóról-szóra lejegyzett példányképei, akkor a Hazafi Verai János, Honfi Keresztesi Pál és Kibédi Domokos Ferencz költeményeit is bele kellene soroznunk az *igazi* népi költés anyagába. Már pedig jól tudjuk, hogy ezek is népies termékek ugyan, de nem ugyanarra a lapra tartoznak, a hová az *igazi* népi termékek. S mikor Vikár e mesék előadóit úgy dicséri, mint „*kitűnő mesemondókat*“, mint „*valóságos mesefákat*“, odáig jutottunk, hogy kételkednünk kell még abban is: vajjon Vikár eléggé igazán, eléggé mélyen ismeri-e a nép lelkét?

Eléggé csudálatos dolog, de kénytelen vagyok azt mondani, hogy bár sokat forgott a nép között Vikár, a magyar nép lelkének igaz ismerésére vagy elég ideje, vagy elég kedve nem volt. Ezt mutatják e kitűnőknek mondott mesék, a melyek néhány tudakos és a szokatlan helyzettől megrebbent embernek szárazon, az egyéni színezés minden híjával, a közvetlenségnek minden melege nélkül elreczített mese-vázai. De kétségbe ejtő módon bizonyítják e szomorú igazságot azok a *világosító jegyzetek* is, melyeket Vikár e mesékhez s általában egész gyűjteményéhez fűzött.

Élérkeztünk tehát e gyűjtemény legsötétebb pontjához, azokhoz a magyarázatokhoz, a melyek kétségtelenné teszik, hogy Vikár Bélában csak buzgalom van a népköltési gyűjtések iránt, de a nép lelkét teljesen félre ismeri s ezért elmetermékeit is egészen hamis magyarázatokkal, hamis színbe burkolja.

Vikár ugyanis szinte minden adalékát hol hosszabb, hol rövidebb jegyzetekkel látja el, a melyek néha egész magyarázatát bővülnek. E jegyzetek se nem történelmiekek, se nem nyelvek, se nem esztetikaiak, hanem tán inkább teológiaiak, vagyis olyanok, a hol nem a tudás és logika, hanem az ötlet és képzelet uralkodnak.

Nem tudom, vajjon nem a festészetben nem rég feltűnt s már le is tűnt mozgalom adta-e azt az eszmét, hogy népköltésünk magyarázatához a szimbolizmust, ezt a gyakran előrántott, de mindig homályos gondolatot segítségül vegye? Akárhonnan vette Vikár, hitem szerint eléggé leszámolt vele maga a Gyűjtemény Szerkesztője, mikor az Előszóban így szól: „A tisztán, élesen látó magyar szem nem alkalmas az ily jelképi fölfogás közvetítésére.“ Én ebből csupán azt a következtetést vonom ki, hogy: a kinek pedig ezt 60 évi népköltési gyűjtés és magyarázás után is szemébe kell mondani, az nem alkalmas a népi költés világosító magyarázására.

E súlyos itélet bizonyosságot nyer, mihelyt a magyarázatokat szemügyre vesszük.

Ilyen mindjárt az a torony-magyarázat is, melyhez a Szerkesztő a

maga ellenvetéseit fűzte. Engem azonban e példánál nem a szimbolizmus képtelensége érdekel, hanem az a körülmény, hogy éppen ezt a példát *másképp* magyarázta Erdélyi János s Vikár Bélának még sincs e *más* magyarázatra egyetlen szava is. Vikár, úgy látszik, nem csak a „dús“ anyag számbavétele és rendezése alul szabadította fel magát, de felszabadította az alul az elemi kötelesség alul is, hogy mielőtt magyarázna, nézzen körül abban a csekély irodalomban, a mi e téren rendelkezésére áll. Mert ez már csakugyan nem olyan „dús“, hogy számbavétele az emberi erőt felülmúlná. Mégis nem találunk sem e pontnál, sem a többinél egyetlen jelt, a mi ne arra mutatna, hogy Vikár minden tudományát csak magából meríti, mint a hogy a lírai költő és a mesebeli táltos szokta.

Annyira tiszteletlen ez az eljárás az eddigi gyűjtőkkel szemben s annyira tudománytalan magával a tárgygal szemben, hogy szinte felmentve érzem magam az alul a kötelezettség alul, hogy e magyarázatokat komolyan vegyem s rámutassak egyik-másik sajtáságukra. Nem is tenném, ha olyan furcsák és mulatságosak nem volnának. Így azonban lássunk egy párat belőlük.

A könnyebb áttekinthetőség céljából e jegyzeteket természetük szerint három csoportba oszthatjuk.

Első csoportba azok tartoznak, a melyek — hogy is mondjam csak! — nem egyebek, mint a semminek tudományos alakzatba burkolásai. Ezek roppant komolyan azt bizonyítják, hogy az ég tiszta időben kék, ellenben máskor szürke vagy homályos.

Ilyenek pld. a sok közül ezek: „*Az ajtóig meg vissza* = fordulat állt be, meg kellett fordulni, csak az ajtóig értünk és vissza kellett térni“ stb. „*Nem volt buzakenyér* = úgy kell értenünk, hogy nem volt mit enni.“ „*Biczkolni* = fényesíteni.“ „*Négybeliek* = negyedik ezredbeliek.“ A Pusztai és pásztordalok 2-ikához e sokat mondó megjegyzést fűzi: „Jellemző, hogy az összeolvasáskor a számadó 36 darab idegen jőszágot talál nyájában, a mi azt jelenti, hogy annyit loptak hozzá. Figyelmezteti a bojtárokat, hogy ez a nyereség, ha hiba nem lesz, vagysis ha nem lopják vissza, mindnyájuk közös hasznára fog válni; mert a számadó csak annyiról számol a gazdájának, a mennyit átvett, a többi közös zsákmány.“ A 13. *Béresnóta* cz. dalt pedig így világosítja fel jegyzetekkel: „A béres keservét tükrözi, a kinek rossz gazdája van. Az utolsó versszak nem éppen keresztyéni kívánságot fejez ki a zsidó uraság iránt.“ És efféle még számtalan van e jegyzetek között.

Ez az eljárás Vikárnak úgyszólván jellemző sajtásága s mint kritikai működés, az úgynevezett kéreg-kritika mintájára, elnevezhető *hólyag-kritikának*. Hogy Vikár itt e könyvében is, de czikkeiben is, miért fordul ezekhez a semmit mondó, henyé kiszólásokhoz, igazán érthetetlen. Ha nincs más, okosabb mondanivalója, inkább hallgasson; mert lehet ugyan, hogy néhány laikus e jegyzetek mélységébe bele-szédül, de a többség s főleg más tudományszakok értelmes emberei előtt e *hólyagkritika* az egész folklóre hitelét megrontja.

Második csoportba azok a megjegyzések tartoznak, a melyekről csak ennyit mondhatunk: ha akarom vehmes, ha akarom nem vehmes. Ezeket más néven *Találgatásoknak* vagy még inkább *déliabós kritikának* is lehetne neveznünk, mert legnagyobbbrészt olyan dolgokra vonatkoznak, a melyeknél pozitív tudás híján tág tere nyílik a képze-

letnek. Ezekben Vikár tán még nagyobb, mint az első csoportban; mert ezeknél a mérlegelő logikának még kevesebb s a mozgékony képzeteknek még több szerepe van, mint az első csoportnál.

Ezek közül valók péld. a következők: *Az ártatlan** című költemény szerinte, úgy látszik, somogyi eredetű, mert ennek kezdete itt ballada bevezetéséül szolgál. Az *Element az én rózsám* kezdetű szerinte alighanem „hazai németjeink költötték“, mert az erdélyi változatot kivéve, többi dallamai sült németek. Szerinte ugyane dalban, tehát egy ugyanazon időben és ugyanazon egyén élettelfogása szerint, gyásznak a jele a fekete ruha is, a fehér is, sőt a piros is. Ő t. i. nem érti meg e dal egyszerű és világos, humoros célzatát. Máshelyen a sárgát is a gyászoló színek közé sorolja, mert ott éppen arra van szüksége a szimbolika feltételei szerint. Nála a folyó és csatorna *elválást, búcsúzást* jelent; a disznó egyszer *szégyent*, de ugyanakkor *keresést* is jelent, hogy a közismert *szerecsét* elhagyjuk. Az *A csillag, a csillag a réten jár* kezdetű régi dalunk tót eredete szerinte *biztos*. Az ő elmélete szerint a káposzta *burulása* a bánat jelképe, *a hármat tojó fekete kánya* = leányos anya, a kinek három leánya van. *A darutoll* az elválás jele, *az ágasbogas diófa* pedig a sok gyermekes anyáé, de már *a diófa hajlott ága* az unokatestvért jelenti. Szerinte a 2-ik betyár-nóta hőstét „egy szép asszony — *nyilván úrnő* — megszőktette.“ A 7-ik „*talán* azért leghíresebb, mert leghosszabb“ s ebben ezenkívül „*talán* még a Földanyára való emlékezés lapang.“ Szerinte a 18. „*nyilván* magának Sobrinak környezetéből került a nép ajkára.“ Vikár szerint ez az egyszerű beszéd: *Akaszd ki az ostorom*, azt jelenti: „hogy a legény kívül van s a leány az ablakon belül.“ A szégyen megvert komát pedig így mutatja be: „ltt is az asszony utána megy a férjének vagy kedvesének a korcsmába. Ez tiltakozik az ellen, hogy az asszony utána járjon. Ugy látszik, resteli bevallani, hogy megverték, még pedig a komája verte meg; de hogy miért, az a költeményből nem tűnik ki. Azonban valószínű, hogy egy más nő forog szóban, nem az, a ki utána jár, hanem az utolsó verssor előtt használni szokott, a szövegben mellőzött prózai beszúrás szerint valami Kati, a ki a keresztkomának felesége, leánya vagy kedvese. És azért szolgál rá a verésre a koma, mert Kati-ra vetette a szemét.“ — És így megy ez a végtelenségig.

Mindezekre, ha nagyon szelídek akarunk lenni, egy óriási kérdőjellel, egy nagy *Miérttel* felelhetünk. A mint ott közbeszúrva a gyászos piros színre ellenvetést tettem, tehetnék a többire is. Mondhatnám például, hogyha a dallam idegensége alapján következtetni lehetne a szöveg eredetére, akkor *Rózsabokor a domb oldalon*, *Éj van csend és nyugalomnak éje*, *Kitárom reszkető karom*, *Néma hölgy fut a nagy éjszakán* stb. kezdetű szövegeinket mind „alighanem hazai németjeink költötték, mivel dallamuk sült német.“ De minek tegyem? Ma már tudományos téren elmúlt az az idő, mikor fogas kérdésekül adták fel azt, hogy vajjon a más világon milyenek a madarak s Ádámnak volt-e köldöke vagy nem volt? Hát honnan lehessen pld. tudni, hogy Kati, a ki szövegben nem is szerepel, fele-

* E tréfás címet Vikár adta a *Nagypénteken mossa holló a fiát* kezdetű népi költeménynek. Adott ő még másnak is olyan címet, a melytől komoly népi gyűjtőnek tartózkodnia kellene; pld. egyiknek egészen önkényesen *A megvert koma* címet adta. Mintha elméskedni akart volna vele!

sége, leánya, vagy éppen kedvese-é annak a megvert komának, a ki *tán* nem is koma s a kit *tán* meg se is vertek?

Ezek felett a mély dolgok felett a vitatkozást másnak hagyom. Én inkább felhívom az érdeklődő figyelmét arra, hogy ez utolsó példában, mily szépen ölelkeznek a két első csoportba osztott u. n. *hólyag- és délibábos kritika* jegyzetei s mily szép frigyre lépett egymással a tudományosság mezébe öltözködött nagyképűség s a képzelet ábrázoló líraisága. S ezzel áttérek a harmadik csoportra.

A Vikár Béla jegyzetei és magyarázatai között vannak olyanok, a melyek határozottan meglepőek. Nem hiszem, hogy már az előbbi példák között is fel ne tűnt volna mindenkinek az a magyarázat, mely szerint a hármát tojó fekete kánya jelképe annak az anyának, a ki szintén három leányt . . . Istenemre! Olyan hangulat vesz erőt rajtam, a mely sem hozzám, sem népköltésünkhöz nem illik, de Vikár igen sok magyarázata mellett teljesen indokolt. Mit csináljon az ember pld. ezzel a megjegyzéssel: *a dinnye, mikor megreped, mintegy száját kinyitja, nyilatkozik, beszél.* Alább: „*a sárga- és görög-dinnye mint összetartozó pár szerepel, tehát sárgadinnyét, görögdinnyét vettem = összepárosítottam a kétféle dinnyét és 18 esztendőös legényt szerettem = összepárosítottam magamat a 18 e. legénnyel.* Tehát, mondja Vikár: „*Sárgadinnye ráfutott a göröggre = egymásra találtak (borúltak) a szeretők.*“

Az ember egészen megkönnyebülve lélezkzik fel, hogy szerencsére Vikár Béla logikája az utolsó kép magyarázatánál megsiklott s egyébre lyukadt ki, mint a mire az ő logikája szerint ki kellett volna lyukadni.

De ilyen nemcsak egy van, hanem szinte mintha keresné őket Vikár. Idetartozik pld. a toronynak egy másik magyarázata, mely szerint az a legényt jelenti, a ki szeretőjének, már mint a városnak, az ölébe ül. Itt emlitem meg *tán* a jól álló kocsirúdnak a magyarázatát is, a melyet tőle valahol más helyen olvastam; de a melyet itt előadni lehetetlen. Nem utolsó azonban a rosszszagú leányról szóló magyarázat sem, a mely ilyen formán hangzik: „*a császárkörte hamar szétfoly és szembe fröccsen = a menyecske dlnok míve hamar kiderül, szégyenbe hozza az embert. Épp így, a hagyma vékony héja átveszti a rossz szagot s a leányokról, mikor megmosdanak bécsi szappannal, ennek rossz szaga széjjel árad.*“

Ezt a sorozatot kiegészíthetném egypár badarsággal. Mikor pld. az országosan ismert Szabó Vilma cz. ballada hőjét, a szegény bukott és gyermekét elpusztító leányt megteszi „*nő-zsivány*“-nak és „*nőbetyár*“-nak; vagy mikor azt mondja, hogy a „*haraszt*“ szó nemcsak rím a „*paraszt*“ szóra, hanem mint alantmaradó növényzet magát a földhöz ragadt paraszt embert jelképezi; épp úgy, mint a hogy a *fenyves* a nemes embert. És egész joggal tiltakozhatnám az ellen a sivár felfogás ellen is, mely a leg-egyszerűbb képes kifejezések helyére a legundokabb sejdítéseket kapcsolja s ezzel népi költészetünk becsületes, nyílt, őszinte jellemvonását lesúlyesztí a kiélt világfiak beteges képzelet-kicsapongásaihoz. Annál inkább megtehetném ezt, mert hiszen csak a napokban történt, e folyóirat hírt adott róla, hogy *lebújok* és nyilvános helyek ocsmányságait a külföld előtt valaki úgy mutatta be, mint a magyar nép elmetermékeit; sőt azt hirdette, hogy a mit nyilvános helyeken is csak éjjel után, boros állapotban mernek elmondani az arra képesek, azt az egyszerű

paraszt nép közt fényes nappal, társasjátékközben, ifjak és leányok szülőik jelenlétében mondják és éneklük.

Mindezek helyett csak a legnagyobb csudálkozásomat és bámulatomat fejezem ki a felett, hogy miféle úton és módon juthatott e jegyzetek készítője és e gyűjtemény összeállítója ahhoz a tudományos hitelhez, melyet, legalább így a külső jelek szerint, a néprajzi tudományok terén magáénak mondhat. Mert már mindnyájunk előtt derengeni kezd az az igazság, hogy az utóbbi időkben nemcsak politikai életünk volt a romlásnak és hanyatlásnak útján, de vele párhuzamosan társadalmi életünk is, tudományos életünk is rohamosan megromlott. Az albérlétezesek, a segéd munkások intézménye s a honoráriumra alapuló tudományos iskolák már eddig is néhány országra szóló botrányt vetettek felszínre. De még ezek számbavétele mellett is óriásinak tűnik fel az a hanyatlás, a mit népköltési gyűjteményünk (VI.) kötete mutat.

E kötet gyűjtője félreáll az elől a legfőbb feladat elől, hogy az eddigi gyűjtéseket számbavegye s így a magáét azokkal belső szerves összekapcsolásba hozza. Mint a veréb a fészkébe, összevisszasággal zsebkendőbe köt egy csomó, nagyobbbrészt közismert adalékokat. Oly felületes anyagának elrendezésében, hogy epikai és lírai természetű dalok egymáson bukdácsolnak keresztül s A, B, C jelzésekkel változatoknak jelez olyan darabokat, melyekről később jegyzeteiben maga is megvallja, hogy nem változatok. A szövegek dallamait utólagosan fölveszi ugyan hengereire s azokból közöl is egy párat függetlenül, de még csak arra se ügyel, hogy olyan dallamokat közöljön, melyek szövegét gyűjteményébe felvette. Az így, leginkább másodkézből vett darabokhoz aztán csatolja azokat a megvilágosító jegyzeteket, melyeket láttunk.

E jegyzetek, a helyett, hogy az eddigi gyűjtők és kutatók megállapított igazságaira támaszkodnának, kalandos képzelettel kiszaladnak a találgatások mezejére s összezavarni igyekeznek azt a kevés pozitív ismeretet is, melyet eddig a népköltésről magunkénak mondhattunk. E jegyzetektől kitűnik írójuknak végtelenül fogyatékos készlete a tudományos munkásságra, de a mi ennél súlyosabb: kitűnik a nép lelkének és költésének teljes félreismerése, meg nem értése. A ki a magyar népi termékek magyarázatra szoruló helyeit Erdélyi János és Imre Sándor ide vonatkozó felvilágosító magyarázatai után is, ezek teljes figyelmen kívül hagyásával, egyetlen felvett hipotézissel, a szimbolizmussal akarja megértetni, az, a mint a példák mutatják, annyira ellenkezésbe jön nem csak a magyar néplélekkel, hanem az egyszerű józan ésszel is, hogy minden ezután való munkássága elé csak fokozottabb aggodalommal nézhetünk.

Lehetnek, a kik úgy gondolkoznak, hogy még mindig jobb, ha a hangosan kiabáló hegy egeret szül, mint ha semmit sem szülne. Én ezek közé nem tartozom. Meggyőződéseim az, hogy ha nincs bennünk sem elég hozzáértés, sem elég ismeret, sem elég igazi mély szeretet a népköltési adalékok gyűjtése, rendezése és ismertetése iránt, jobb inkább semmit se csinálni, mint burjással és babonával hinteni be azt a mezőt, melyen majd a jövő munkása dolgozni fog. Mert az afféle munkával zavart, kedvetlenséget s az ügy iránti bizalmatlanságot termelünk.

2.

Oly mélyről jövünk s annyi kedvetlenségen és bosszankodáson kellett keresztül vergődnünk, hogy szinte felüdít az az egyszerű, minden nagyképűség nélkül való, józan, tiszta gondolkodás, mely a VII. kötetből felénk árad. Erre a kötetre már valóban illik a Szerkesztő megjegyzése. Ez a kötet csakugyan folytatása a három elsőnek. Hamar is készen lehetünk bírálatával, mert a mi hiányt e kötetben találunk, csak ritkán egyéni, a legtöbbször eddigi gyűjtéseinkben is előforduló, melyről már bevezetésül általánosságban úgy is szóltam.

Nagyon jól esik olvasnunk a gyűjtő bevezetésében, hogy az ismétlések elkerülhetése végett tanulmányozta az összes népköltési gyűjtéseket. Magán a munkán, ha fordul is elő ismétlés, valóban meglátszik a főbb gyűjtemények számbavétele.

Még inkább örvendünk a gondos rendezésnek, a mely megkönnyíti az anyag áttekintését. Itt ugyan különös, eddig nem hallott csoportokat is találunk s pld. csak a Vegyesek csoportjában is több szerelmi és gúnyos dal a maga helyére kívánczik, de határozottan gyakorlati hasznu annak a csoportnak külön vétele, melyben a *Kétesek*, a nem népi eredetűek vannak. A válogatás nem sikerült ugyan eléggé; mert pld. a 5., 16. nem népi volta s a 29. népi volta alig lehet *kétes*; továbbá a többiek közé is be-beszorúlt egy-egy műköltőtől való és többet, pld. csak a szerelmi dalok közül is a 7., 15., 58. (Dankó-féle) 153., 263., 268. és az összes Köszöntőket a kétes vagy félnépi csoportba kellene osztanunk. De így is örvendünk azon, hogy valahára csak bár szándékot is látunk egy ily irányu csoportosításra.

Legnagyobb értéke azonban e gyűjteménynek maga az anyag, a melyen, ha egyetlen feljegyzése sem bizonyítja is a gyűjtőnek, rögtön meg érezzük az első kézből való gyűjtést. Helyen-helyen, pld. a Gúnydalokban, legeredetibb gyűjteményünknek, Kriza Vadrózsáinak a visszhangját halljuk. Ennek oka lehet a gyűjtőhely nagyjában való egyezése; de feltétlenül része van a hatásban annak, hogy a gyűjtő mindenütt közvetlenül a néppel érintkezett s attól vette minden közvetítés nélkül az anyagot.

Előnye Mailand Oszkárnak az is, hogy minden délibábos magyarázattól tartózkodik s csak annyit magyaráz, a mennyit tud s a mennyit lehet. A szerkesztő mindjárt az első jegyzetéhez oda tette (548. l.), a mit nemcsak ott, hanem általában is elmondhatunk róla. Ez egy kis túlzás. A mi e tekintetben engem leginkább érdekel, az a feltűnő mohóság, melylyel az oláh-hatást nem kimútatja, hanem hirdeti.

Hogy a székelység erősen ki volt és ki van téve az oláh-hatásnak, azt már rég tudjuk. Azonban azt is tudjuk, hogy mint minden hatás, úgy ez is kölcsönös. Hogy mennyire zeneértő Mailand, meg nem ítélném, mert egy kótafejet sem közöl gyűjteményében; de hogy zeneileg is, költészetileg is mind csupán az oláhság hatása éreznék rajtuk s a mi hatásunk rajtuk ne, az elképzelhetetlen. Mailand azt mondja, hogy magyar dallamot az oláhság között soha sem hallott. Ezzel ellenkezőt olvasunk Moldován Gergely *A románság* cz. műve II. k., 48. l., a hol több magyar dallam fel van sorolva, melyek a mőczok közt divatosak.

Különben ez az egész oláh-hatás kérdése olyan dolog, a melyben sem Mailandnak, sem másnak ítéletet mondani nem szabad addig, a míg e kérdés egészen alapos vizsgálatnak alá nincs vetve. Mailand legfőbb hibájául s munkája legérzékenyebb hiányául éppen azt emelem ki, hogy e hatás beható vizsgálatát csak ígéri s a hatás meglételet csak mondja, hirdeti, de az elsőt meg nem valósítja s a másodikat meg nem bizonyítja.

Hogy Mailand miért síkolt le arról az útról, melyet bevezetésében maga emleget s melyre úgy látszik alkalmá is lett volna, előttem megmagyarázhatatlan. A hazánkban élő nemzetiségek népköltésének ismerete nélkül soha se fogjuk a magunkét tisztába hozni, mert hiányozni fog mindig az az értékmérő, a melylyel a magunkét ellenőrizhetjük. A szövegi részre vonatkozólag is csupán áldatlan vitatkozások történtek s nem megbízható gyűjtések. A zenei részre vonatkozólag pedig örökké sopánkodhatunk azon a kincsen, melyet a csalódott Szénffy Gusztáv életének egy rossz pillanatában a tűzbe dobott.

Annál inkább örvendettünk tehát a Mailand ide vonatkozó cikkeinek s bevezetése után gyűjteményében is azokat az adatokat kerestük, a melyek a magyar és oláh hatást bizonyítják. Ilyeneket csak a bevezetésben s a jegyzetek közt találtunk és nem ott, a hol joggal kerestük: a gyűjteményben. Mailand ugyanis nem azokat a helyeket járta meg, a melyeket ígért, mert hiszen akkor otthon, Déva körül, a legtöbbet kellett volna forognia, hanem mintegy központul véve a kies fekvésű Szováta-fürdőt, onnan jobbra és balra kirándulásokat tett s gyűjteményének legnagyobb része így került össze.

Ujra megjelenni látjuk tehát ez eljárásban az eddigi gyűjtések czéltalanságát és öftetszerűségét. Valamint azt a törekvést is felismerhetjük, mely nem mélyre ásní, hanem minél szélesebb területet befutni akar.

Szólhatnak még ezeken kívül is egy-két hibáról és hiányról, de mivel ezek úgylis nemcsak e gyűjteményben, hanem összes eddigi gyűjteményeinkben is feltalálhatók, e helyett inkább levonom azt a pár főtanulást, melyet az elmondottakból magunknak megállapíthatunk.

Előttem hovatovább, annál bizonyosabb kezd lenni, hogy az az út, melyen hatvan év óta népköltési gyűjteményeinkkel haladunk, soha czélhoz nem vezet. Úgy gondolom, eddig a Kisfaludy-Társaságnak is be kellett volna látnia, hogy ez úton több anyagi és szellemi erő forgácsolódik el, mint a mennyi hasznot lát e gyűjteményekből a szépirodalom. Nézzünk csak körül újabb lírikusaink közt: ki az, a ki ihletért e gyűjteményekhez fordulna s bár öntudatlanul is megérezné az itt lerakott kincsek szépségét?

Én azt hiszem, hogy a népi költés adalékainak gyűjtésénél nem is lehet főczélul kítűzni a szépirodalomra való hatást. Annak csak egy főczélja lehet: a magyar nép lelkének megismerése.

Valamint a ruházatból, az építkezésből, a kapufélfák virágaiból, úgy a népköltési adalékokból is azt szeretnők megtudni: milyen a magyar nép gondolkodás módja, minő eredeti, sajátos mozdulatok élnek a szívében és érzelmében s azoknak minő kifejezési formákat ad. Ha erre rájutunk, kimondhatatlan hasznot fognak belőle húzni azok a költők, festők, építők, zeneköltők, a kiket műalkotásaiknál nem csupán

állati ösztönük, de öntudatos műalkotó képességük vezet. Így tehát közvetve haszna lesz az irodalomnak is s nagyobb, mint az eddigi megbízhatatlan rendszertelen gyűjtéssel.

De a magyar nép lelkének *igaz* ismeretéhez csak úgy juthatunk el, ha elméjének termékét céltudatosan, pontos és megbízható módszerrel, rendszeresen gyűjtjük. Különben tengerbe hordjuk a vizet s az összevisszaságba beleveszünk.

Igen tanulságos e tekintetben éppen a Mailand gyűjteménye. Tele van 1—2 szakaszos töredékekkel, a melyek nyilván csak részei valamely egésznek; de tele van olyan változatokkal is, a melyek ezelőtt 10 évvel másképp hangzottak s a melyek 10 év múlva ismét másképp fognak hangzani.

A népköltés egy örökké élő és hullámzó folyamat, melyben az idő és egyéni ízlés a változatok oly tömegét hozza létre, a melyek kimeríthetetlenek s ha az eddigi módszerrel megyünk neki a feladatnak, a mikor 20—30 évi időközökben szalad egyik-másik gyűjtő neki, kibontakozás helyett, minél több kötetet halmozunk egymásra, annál zavarosabbá tesszük az egészet.

Én eléggé egyszerűsítettem a magam feladatát, mert legfőképpen egyetlenegy falunak a népköltését gyűjtöm. És ez is kimeríthetetlen. Nemcsak azért, mert mint minden faluban, úgy ezen is keresztül fut szinte az egész ország népköltése, vagy legalább annak életrealóbb termékei, de főképpen az időért. Ha én ma lejegyzek egy egyszerű népdalt, a jövő évben ugyanazt ugyanattól a parasztleánytól más dallammal, elég lényeges eltérésekkel, esetleg új szakaszokkal bővülve, sőt más régebbiről ismerttel összepárosítva jegyezhetem le. Mert a népköltési termék közös kincs, melyet csak az emlékezet őriz, s a melyet időhöz, helyhez és alkalomhoz idomítani nemcsak lehet, de kell is.

Még érdekesebbek e tekintetben a mesék. A kötött forma még jobban szárnyát szegi a változtatásnak, mint a folyóbeszéd, s valóban valahányszor elmond valaki egy mesét, mindannyiszor újra költi azt s kedve és hangulata szerint idomítja és formálja, igen sokszor a tartalmat is, de a beszédbeli formát feltétlenül.

Hogy milyen az igazi mesemondás, arra nézve megközelítőleg rámutathatok Mailand 6. és 7. meséjére, de a többiekben nála is előforduló urizálások, (*nőddel, ottan, Erdők keblén*) továbbá a parasztikus tudálékosságok (*Akkor felelvén a királyné a szolgálónak, Vénasszony nagy hathatósan köszöne*) és a szárazon előadott vázlatok azt mutatják, hogy a *mesemondatás* nem a megfelelő eljárás.

A mesélő a maga egyszerű környezetében és hallgatósága előtt a legtöbbször egyéníti, alkalmazza a mesét, mint a hogy a dalban a *saját* faluja nevét emlegeti. Igen sokszor azonosítja magát a mesélő a mese hőisével, vagy legalább az elején úgy kezdi, mintha vele történt volna; de minden esetben tehetsége is képzelő ereje szerint színezi, részletezi, kitérésekkel fűszerezi, told hozzá s az általánost helyi vonatkozással pótolja. A nép ezek szerint adja a jó mesélő címet a maga embereinek. És mindebből, pedig az until ismert és ismétlődő mesevázak mellett ezek lesznek a lényegesek, az újabb gyorsírói lejegyzések után kevesebb maradt meg, mint a régi módi emlékezetből

lejegyzettekben. Mert a régiek emlékezetükből oda tettek egy-egy vonást a húsból és vérből, ellenben e gyorsírói lejegyzések lezke-felmondások, megzavarodott s bölcselkedni és nem mesélni akaró emberek erőlködései.

Legnagyobb tanulság tehát, a mit ebből meríthetünk, hogy a ki a néplélek ismeretéhez az elmetermékek révén közel akar jutni, az mint *átfutó vendég*, soha se fogja célját elérni. Annak együtt kell *élni* a néppel, meg kell nyerni a nép fiának bizalmát s akkor is *el kell lesni* tőle azt, a mire szükségünk van, különben nem azt adja, a mit keresünk.

Nincs őszintébb, ragaszkodóbb nép a magyarnál; még a különben sunyi székely is bizalmassá lesz ahoz, a kit megszeret s a kitől nem tart; de szemérmesebb sincs a magyar népnél. Egy décei ember félnapon keresztül énekelt azokat a dalokat, melyeket katoná korában a városon s szolgálatban urí gazdája házánál összeszedett. És valamint paraszt észszel soha se lehet megérteni, hogy turisták miért másznak fel a hegy tetejére, mikor ott semmi dolguk, úgy az én emberem sem tudta megérteni, miket akarok én az ő falusi s nem urí dalaival s csak kedvetlenül és magát láthatólag rosszul érezve énekelt egy pár décei, eredeti falusi nótát. A míg az urí nótákat, a félnépieket énekelt, szinte büszke volt nagy jártasságára és tanultságára: „de ezeket istáлом csak fonóban, meg tánczban szoktuk énekelni, ha egy kicsit iszunk.“

Eddigi gyűjteményeink legtöbb összeállítója belefáradt, míg idáig, ehhez a kritikus ponthoz eljűtt volt. Ezért a sok félnépi és szürke adalék.

Ezek és ezekhez hasonló, de itt már részletesen elő nem adható okok arról győztek meg engem, hogy ha eredményt akarunk elérni a népköltési adalékok gyűjtésénél, szakítanunk kell az eddigi czéllal és módszerrel. Ezentúl tudományos czéllal s rendszeres és tudományos módszerrel kell gyűjtenünk. Szervezni kell a gyűjtés munkáját. Az országjárás helyett mindenki vegye gondja alá a maga legjobban ismert faluját vagy vidékét s azt mélyen és gondosan kutassa át. Ha lehetőleg kevés idő alatt megtörténik az országnak bár főbb pontjain a felvétel, a lényegtelen változatok kiküszöbölésével, idő és anyagi erő pazarlása nélkül, együtt láthatjuk népköltésünk anyagát, bár egy pillanatig, mert a másik pillanatban ismét tovább foly az élő orgánium változása és alakulása.

Hogy teljes képet rajzolhassunk, nemcsak a pontos és közvetlen gyűjtést, illetőleg lejegyzést kell szigorú lelkiismeretességgel keresztül vinnünk. De a szövegi részszel együtt feltétlenül keresztül kell vinni a dallamok gyűjtését is. Ezt nem csupán nemzeti zenénk szempontjából kell megtennünk, de azért is, hogy népköltési adataink szövegi részéről igaz képet nyerjünk. Erre nézve is tanulságos példákat nyújt a Mailand gyűjteménye. Igen sok töredék benne egy dallam alá összegyűjthető s valóban legegyszerűbb módja a változatok összeállításának is, ha a dallamokat vesszük alapul. Mert a nép szinte mindig a dallam kedvéért nyújtja vagy rövidíti a szöveget.¹

De valamely szöveg igazi ritmusát is csak a dallamból tudjuk

¹ V. ö. Kodály Z. A magyar népdal strófa-szerkezete. Nyelvtud. Közl. 1906., 95. l.

meg; még a tiszta népi és felnépi termékek megítélésénél is biztosabb vezető a dallam, mint a szöveg.

De ha ily nagy segítségünk nem volna a dallam, akkor is félbe kellene hagynunk azt a szellemi és anyagi erőt pocsecsoló eddigi eljárást, a mely sem a tudományos czéllal, sem az egyszerű gyakorlati érzéssel össze nem egyeztethető.

Régi költészetünk termékeit, pld. a Nádor-kódexet és a Batthyány-énekeskönyvet kiadták úgy, hogy belőlük csak a kótákat hagyták ki. Tinódit és a többit a Régi Magyar Költők Tárában ismét kiadták a kóták nélkül. Népköltési gyűjteményeink is kétszeres munkát s mégis hiányos és megbízhatatlan munkát végeztek, mikor egyik csak a dalamokat, másik csak a szövegeket karolta fel.

Mindezt idő és pénz pazarlásnak kell mondanunk. De egyszersmint tudománytalanságnak is, mert pld. annyi népköltési szöveggyűjtés után: van-e valakinek fogalma egy Bethlehemes játéknak, vagy csak egy közönségesebb társas-jatéknak a hű lefolyásáról? És lehet-e erről, vagy valamely más szokásról is hű képet rajzolni, ha a zenei részt kikapcsoljuk a gyűjtés feladatai közül?

Mindezeknek az elvégzésére, illetőleg irányítására s szellemi és anyagi támogatására, ha a *Kisfaludy-Társaság* nem akar régi céljától eltérni s a Danaidák hordójába tovább is tölteni akarja a vizet, akkor a *Néprajzi Társaság* van hivatva. Különben is a néplélek tanulmányozására alakult e társaság, a melynek egyik legfőbb és nem mellékes célját kellene alkossa a népköltési adalékok gyűjtése.

Ha ez anyagi tekintetek miatt kitérne a feladat elől, elő kell állania a Magyar Tudományos Akadémiának. Komárom és Esztergom vármegyék felhívása még mindig teljesítetlenül fekszik előtte. És neki alig lehet valami oka, hogy e feladat elől kitérjen.

Seprődi János.

Kolozsvár — Temesvár. A *Magyar Nyelv* 1906. áprilisi füzetében *Melich* János azt fejtegeti, hogy Kolozsvárt a XV—XVIII század folyamán *Demesburgnak*, *Temesburgnak* is nevezték, e névnek pedig a magyarban Temesvár felel meg. Az elnevezés három forrásból igazolható s nem tudós, hanem népies eredetű. *Melich* öt példával mutatja meg, hogy a szászok 1412-től 1641-ig a Nagy-Szamos *Timesnek* is nevezték. Mivel pedig e névnek az erdélyi szászoknál *Tomösch*, *Thumesch*, *Temis*, *Times* és *Timmes* alakváltozatai vannak, *Melich* azt következteti, hogy a név csak a magyarból kerülhetett nyelvükbe. — Kolozsvár a szász *Demes-* vagy *Temesburg* nevét onnan kapta, hogy a *Timis* (*Melich* szerint a Nagy-Szamos) mellett fekszik. „A magyar Temesvár egyszerű fordítása lesz a szász elnevezésnek s aligha nevezték valaha a magyarok Kolozsvárt ezzel a névvel.“ A fejtegetést csak azzal egészítjük még ki, hogy ha Kolozsvár a *Timesburg* nevét a mellette folyó víztől nyerte, akkor a Kis-Szamos is *Timesnek* kellett hogy nevezzék, mert a város nem a Nagy-Szamos mellett van.

K.

A XIX. század arheologiai eredményei.

(Adolf Michaelis: *Die archaologischen Entdeckungen des neunzehnten Jahrhunderts.* Leipzig, 1906. Verlag von E. A. Seemann, Druck von Ernst Hedrich Nacht.)

Az arheológiát a XIX. sz.-ban tett haladása révén joggal sorolhatjuk a század hódító tudományai közé. Legelső felkarolója a nagy Napoleon, a ki a század elejének minden nyilvánulására rányomta egyéni bélyegét; az ő érdeme, hogy az egyiptomi hadjárat az ország legrégebb műveltségére és művészetére vonatkozó kutatásokat indította meg. Ennek következtében ma már történetét, nyelvét, vallásos emlékeit is, szóval Egyiptomot, ismerjük. Pompeji kiásatásának megkezdése, bár nem az ő műve, mégis tőle indul. Legkedvesebb leánytestvére, a nápolyi királyné, áldozott reá sokat. Pompeji föltámadása így mégis nevéhez kapcsolódik, míg a Musée Napoleon alapítása körül nagy érdeme, benne nagy része volt. Ez sem élte túl sokkal az ő bukását. A háború jogán összezerült kincsek részben visszakerültek eredeti tulajdonosaikhoz, részben elszéledtek és elkallódtak. A francziák egyedül a Borghese-féle gyűjteményt tudták, vétel útján, megtartani maguknak. S e gyűjtemény lett a Musée Royal-nak magjává. A Musée Napoleon volt az utolsó példája egy nagy szabású római stílusú múzeumnak. Bukása egyúttal az eddigi múzeumi rendszer kimulását is jelenti. Az új rendszer első példajaként éppen ebben a korban kezdi bontogatni fejlődése szárnyait a *britt múzeum*, a görög művészet emlékeinek gazdag tárháza.

A század elején nevezetes fordulót találunk a klasszikus arheológiában: szakítást a *rómainak* egyoldalú, majdnem kizárólagos művelésével. Ez iránzat a filológia és történelem terén is vezetett, de ezentúl Görögország is megérdemelt figyelemben részesül s ha ez később az előzőnek rovására növekedik, a tárgyban magában van egyedüli és legtermészetesebb magyarázata. Az angolok mellett különösen a németek fejtettek ki nagy buzgalmat a görög-földi emlékek kutatásában, míg az olaszokat és francziákat inkább a római ó-kor látszik érdekelni. Legalább egyelőre. Mert később már nem igen lehet szó a kutatásoknak ilyen terület szerint való megosztásáról. Puszta véletlenül alapul tehát Michaelis fölvetése, hogy a francziák és olaszok faji és vallási előszeretetből nagyobb fogékonysággal viselkedtek a római műveltség iránt, a protestáns németek ellenben kiváltképpen a görögöt művelték. E nyilatkozatot nem nehéz megcáfolni. Hiszen a század további folyásában végzett kutatásokban nemcsak az eddig említett nemzetek vettek részt, hanem Európának jóformán minden népe, sőt az amerikaiak is derekasan, vezető helyen vették ki részüket belőle. És pedig mindenik ott, hol éppen érdemes munkát talált. Bizonyos munka megosztás mindenestre érvényesült és pedig a természet rendje és a tudomány érdeke szerint, mindenik más helyen végzett kutatásokkal igyekezett szolgálni az ó-kor ismeretének tökéletesbitésére irányuló tevékenységét. Ha máshol nem, de a saját hazájabeli római emlékek felkutatásában és ismertetésében a magyar tudományosság is kivette a maga részét, legalább a század utolsó évtizedeiben. A magyar szakemberek ezen téren is meglehetősen önállóan dolgoztak és nem mint Románia, a szomszédos osztrákok útmutatása szerint. A római provinciális arheologia sokat nyert munkásságukból. Hogy csak egyetlen példára hivatkozzunk: *Torma* Károly nevét egész Európa ismeri s vele kapcsolatban Aquincum nevét is. De Michaelis még sem szentel egyetlen szót sem a magyaroknak. Miért? Tudatlanságból? Aligha. Valószínű, hogy osztrák származásához hiven a távoli Strassburgban is — strucz-politikából. Kár. Nem a magyarok, hanem saját maga és a tudomány szempontjából. A magyarok fényleg nem sokat tettek e téren, de mégis jóval többet, semhogy *ebben* a műveben egyetlen szóval se említse fáradozásainkat és eredményeinket. Ha teszi, az osztrák út ki rajta. De megtaláljuk az *árját* is. A dél-babyloniai ásásokat még sem lehetett egészen mellőznie. Tárgyalnia kellett, tehát tárgyalja is, de nem azon a módon, a mint azt az ottani leletek értéke megkíváná. Míg más helyeken és különösen az osztrák tevékenység méltatásakor nem nagyon vigyáz arra, hogy feladata kitűzött keretein belül megmaradjon, hanem azokon kívül is szívesen elbarangol, — itten a kiszabott határig sem nagyon törekszik. Magyarán: annak, a ma már kétségtelenül legrégebb, kulturának viselői turániak. Tehát vagy nem érdeklí őt, vagy pedig — nem szívesen beszél róluk, hiba, mert ebben a munkában nagyon is helyén volna mélyreható ismertetésük is. Hiszen ő maga mondja, hogy a czimben levő *archäologie* egyfelől *Archäologie des Spatens*, másfelől *Kunstarchäologie* értelemben lesz vezetője. Azok a leletek pedig mindkét szempontból a XIX. század legjelentősebb leletei.

Öszintén sajnálhatjuk, hogy ez a hiánya meg van munkájának. Mert különben kiváló munka volna, melyet nemcsak a művelt nagyközönség és az arheológiával

foglalkozni kezdő ifjuság, hanem a kész szakember is olvashat. Összefoglalja benne a XVIII. sz. végén rendelkezésre álló archeologiai anyag ismertetését a napoleoni kor ily mozgalmainak rajzával. Az ezután következő idők archeologiai eredményeinek ismertetésében két korszakot különböztet meg. A század első felét betöltő korszakban rendszeres kutatásokról nem igen lehet szó, de a véletlentől megjelölt helyeken, rendszertelenül végzett ásatások eredményei az archeologiai ismeretek kereteit nem álmódott módon bővítették s egyszersmind belső tartalommal is gazdagították. Ez ásatások úgy a görög földön, (és pedig nemcsak a tulajdonképpeni Görögország, hanem déli Itália és Kisázsia görög földjén is) mint Etruriában, a keleti tartományokban és Déloroszországban a XIX. század első felére esnek.

Az ezután rövid időre beálló pihenés alatt, mintha a tudósok egyértelműen állapodtak volna meg abban, hogy az eredményeket számba vegyék s a számbavételkor mutatkozó eredmény a legmesszebbmenően kielégítő lehessen. De lehetlenség volt ugyanakkor a felmerülő hiányokat is észre nem venni. Ezek legelseje, hogy az eddigi ásatások nem voltak tervszerűen előkészítve és végrehajtva; a képzett archeologusok mellett nem voltak képzett építésszek. Az ezután következő kutatásokban már ezen is segítettek és nem hiányzik a feltétlenül szükséges tervszerűség sem. Az így folytatott munka a legkezdetből legvégig mindent pontosan elvégz; nem ismer első és tízedrangú leleteket, hanem csak leleteket, melyek legkisebbje is nagyértékű lehet, előtte minden jelenség megfigyelésre, értékelésre méltó. Ilyen elvek alapján kezdtek ismét átkutatni a már említett területeket *németek, francziák, angolok, amerikaiak* s hozzájuk az olaszok és osztrákok is csatlakoznak. E kutatások ma is folynak és még nagyon sokáig is fognak folyni. Eredményük gazdagította történelmi, műveltség- és művészettörténeti tudásunkat és pedig ez utóbbinak minden ágában. Anyagot szolgáltat az összehasonlító nyelvészet és régészet bármely ága számára. Ha ezekhez vesszük azt, a mit maga a tudományos módszer nyert általuk, — úgy a művészettörténet, mint a múmagyarázat — lehetetlen eldönteniünk, hogy melyik téren nagyobb a nyereség.

Írónk mindezt az óriási anyagot tizenegy fejezetbe foglalta össze:

I. *Az antik műemlékekről való ismereteink a XVIII. sz. végéig. A napoleoni korszak. Görögország visszaszerzése. Etruria temetőhelyei. Az antik festészet. Felfedezések a Keleten. Görög kultuszhelyek: (Samothrake, Delos, Olympia, Dodona, Eleusis, Epidauros, Kos és Delphi) Ókori városok: (Pompeji, Pergamon, Aigai, Myrina, Assos, Magnesia, Priene, Miletos és Ephesos.) A görög előidőkről szól a VIII. fejezet, Schliemann kutatásai kapcsán nemcsak az u. n. mykenai művészetről emlékezik meg, hanem a prehisztórikus kutatásokról is. A két klasszikus ország területén 1870 óta tett felfedezésekről a IX. és a X. az ókor többi országai területén szintén 1870 óta végzett ásatásokról szól.*

XI. Végül a *felfedezések és a tudomány* czimen mélyreható részletességgel fejtegeti az archeologiai felfedezések hatását.

A munka jellemzéséhez tartozik még annak megemlítése, hogy szerzője ebben foglalta össze azt az előadásorozatot, melyet 1904/5. telén a nagy közönségnek vetített képek kíséretében tartott. Képek azonban nincsenek benne, hanem az egyes emlékeknel számokkal jelöli két nagyobb munka megfelelő ábrázolásait. A lap külső szélén levő számok *Springernek* általa átdolgozott *Kunstgeschichte des Altertums* (7. kiad. 1904.) című művére utalnak, míg a belső szélén levők *Winter Kunstgeschichte in Bildern* (I. köt. 1900.) cz. munkájára.

Tárgyalási módja elüt az ismert német módtól, amennyiben a német alaposágot, nem tekintve a fennebb kifogásolt részeket, szerencsésen egyesíti a franczia könnyedséggel.

Buday Árpád.